

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev.: 40/IX

Jesenice, 22. marca 1979

IVAN JAN

VIHARNI DECEMBER 1941

»Saj nima smisla. Lahko me tolčete, lahko počnete z mano karkoli hočete, nič ne bo zaleglo. Komunist sem, to vam povem: Boril sem se proti vam in še bi se, če me ne bi ujeli. To je vse, kar lahko dobite od mena. Drugega ne boste zvedeli nikoli.« (Tomaž Godec v begunjskih zaporih)

SPOMINI NA ZIMSKO VSTAJO

PRVA partizanska zima se je začela že zgodaj. Po gorenjskih hribih je svojega pol metra snega padlo že 22. oktobra. In v višinah ni več skopnel. Nasprotno: z decembrom ga je bilo vse več in več.

In takrat, prve dni decembra se je z Mohorja nad Selško dolino, kjer je bil tedaj Cankarjev bataljon, udarna pest gorenjskih upornikov, skupina dvanajstih partizanov odpravila čez zasneženo in poraščeno Jelovico. Pot je bila naporna in radi bi bili počivali, toda skupini se je mudilo. V pastirskih kočah so se ustavljali samo toliko, da so se ogreli in oddahnili. Potem pa spet pot pod noge in naprej po globokem snegu.

Za kaj gre, sta natančneje verjetno vedela le Stane Bokal in Polde Stražišar, ki sta jih vodila. A šlo je za vstajo, ki naj bi jo dvignili v zgornjem koncu Gorenjske.

O tem tiha dolina pod njimi ni še nič vedela: ne partizanski zaupniki ne gestapovski obveščevalci.

Po nekaj dnevih utrujajoče hoje so se ti netilci upora pregrizli čez Savo Bohinjko in se ustavili pri Matevžu v Slamnikih nad Bohinjsko Belo. Tu se je skupinica razdvojila: Polde Stražišar je z nekaj tovariši odgabil naprej proti Jesenicam in še dalje v pobočje Karavank onstran Save Dolinke.

Iz teh peščic, iz tega majhnega jedra naj bi zažarela vstaja...

V tem sestavku ne gre za opis celotne decembrske vstaje, ki je s pomočjo Cankarjevega bataljona zorela tudi v Poljanski dolini, temveč za vznemirljive dogodke v okolici Bleda, Gorij in Bohinja, nad Jesenicami in na Dovjem ter v Mojstrani. O vseh teh dogodkih je Miha Marinko na II. kongresu KPS dejal, da se je »... gibanje proti koncu leta (na Gorenjskem) znova razmahnilo in doseglo brez dvoma največji uspeh v Sloveniji sploh.«

Takrat so po okupirani Gorenjski, ki je vse bolj postajala sod smodnika, krožile različne, vznemirljive in čudne govornice. Prihajale so z nastopajočo zimo, ki je prinašala s seboj obilo skrbi in dvomov, prihajale so iz ust nemških podreptnikov, prihajale po raznih kanalih tako od dobrih kot od slabih ljudi.

»Okoli Brežic Nemci preseljujejo vse, kar je slovenskega!«

»Še ena ofenziva na ruski fronti in vojne bo konec!«

»Tudi mi na Gorenjskem smo na vrsti! Izselili nas bodo!«

»Ne, ljudje! Partizani so že začeli! V Poljanski dolini so potolkli celo kolono Nemcev!«

In glas, da se Nemci partizanov boje, da so jih pod Blegašem pobili za celo vojsko, se je naglo širil po vsej pokrajini. In ravno pravi čas, kajti ljudem je bilo treba nekakšne opore, nekakšnega upanja in zaupanja v moč partizanov.

GLASNIK IZ BOHINJA

Morala je biti nedelja (to je bilo 7. decembra 1941), kajti tisto jutro sem čepel pred ogledalom in lovil redke in še mlade dlake, ko je priropotal v hišo znanec iz Bohinja. Začuden sem ga pogledal, ker je prišel tako zgodaj, toda fant – bil je Ravhekarjev Miloš – se je tudi z ostalimi v družini pogovarjal tjavdan, da nisem mogel niti malo pomisliti o čem pomembnem. Govoril je o vremenu, o mrazu in snegu in potem vprašal:

»Mokro imam v čevljih. Rad bi se posušil.«

»Še med britjem sem ga povabil:

»Kar sezuj se in na peč zlezi!«

Malo sem bil pa le radoveden, kaj je fanta prineslo, ko vendar ni pogosto zahajal k nam. Morda v zvezi s kakšnim dekljem? Opazil sem, da bi bil rad z mano na samem. In to se je kmalu ponudilo.

Takrat je Miloš začel:

»Gotovo se ti čudno zdi, zakaj sem tu.«

»Že sam sem te hotel vprašati. Po tej zimi, tako daleč in še po nevarnem, ne boš hodil kar tako. Kaj te je prineslo?«

Miloš je bil živahen fant in je takoj pripjel:

»Saj to je tisto. Ni se ti treba preneverjati in tudi meni ne. Poslan sem!«

Zdaj me je nekaj obšlo! Neka misel! Toda, saj sem vendar imel zvezo tu blizu: s Pokljuko, z Jesenicami!?

»Poslan? Od koga?«

»Ne čudi se preveč. Od Tomaža Godca in Staneta Bokala. Takole sta rekla: zdaj

(Nadaljevanje na 2. strani)

Tomaž Godec (v sredini), Edo Giorgioni (levi) in Tine Vister (desni) v Ivanjici l. 1941

je prišel tisti trenutek, ko bo treba poprijeti! Počakaj samo še na znamenje, in udarili bomo. A naročila sta tudi, da boš poiskal ljudi, s katerimi si v zvezi, da bodo pripravili orožje in ostalo.»

Naglo sem še nekajkrat potegnil po bradi, ki se mi je zdela zdaj nekako bolj bela, in bolj naglas razmišljal, kot spraveval:

»Hm, zdaj je prišel tisti trenutek! Čakaj na znamenje! A nič ne vprašajo, če je čas primeren, če bodo ljudje šli!«

Miloš pa, kakor da je že čakal na moje ugovore, že pojasnjuje:

»Tole ti povem: pogoji za vstajo so zreli! Nemcev zdaj na Gorenjskem ni veliko. Ljudje se boje preseljevanj. Udarili bomo in ne bo dolgo, ko bo tu svoboda!«

Govoril je prepričljivo in tako pametno, da sem takoj začutil, da te besede niso zrasle na njegovem zeljniku.

Jaz pa nisem dosti razmišljal, temveč sem povedal to, kar sem čutil.

»In zdaj, sredi zime, ki se ni niti prav začela! Kako spravljati ljudi v gmajno?«

Miloš pa se ni dal in je takole končal:

»... Čakaj samo navodil, zbiraj ljudi in orožje. Predvsem to! Kdaj in kako bo naprej, boš že zvedel! To bo nekaj večjega, kot si lahko misliš!«

Da, neroden čas je to! Kdo bo šel pozimi od doma? In kaj jaz? Saj mene niti ni vprašal za mnenje! To bo naloga. Vendar sem še premišljal, ne da bi se čutil še vedno tako mladega kakor prej, ko sem pazljivo lovil tiste mlade dlake. Potem sem temu vznemirljivemu kurirju, ki se je očitno ustavljal tudi pri drugih, rekel:

»Takole jim povej, če hočejo poslušati moje mišljenje: Zima je, čas ni prav nič primeren, da bi ljudje šli v takem številu, kakor žele. Po mojem bo trdo. Tako jim reci, če ne poznajo tukajšnjih razmer! Nekaj orožja pa že imam!«

Miloš se je še malo pogrel, izmenjala sva še nekaj besed, ne da bi spraveval kaj takega, kar je sodilo pod »konspiracijo«. Potem je odšel. Kam, ne vem ...

Tedaj še nisem vedel, da so priprave na vstajo večjega obsega, da vse to izvira iz enega centra, ki sta ga tedaj vodila Stane Zagar in Jože Gregorčič! Kako neki bi vedel? Bil sem eno izmed kolesc, ki naj bi to zamišljeno vstajo pomagali resnično speljati v življenje. To naj bi bilo tisto, o čemer smo s Stražišarjem in Talarjem govorili že poleti. Da, poleti! A zdaj je zima! Zato sem tudi kurirju rekel tako in tako ter pričakoval nekakšnega odgovora.

Prav v tistih dneh pa je prišla čudežna novica, da so številni partizani pod Blegošem uničili veliko Nemcev!

In od nekdaj se je pojavil tudi partizan Marjan-Stanko Kocjančič, ki sem mu dostavil dva para smuču.

V tovarni na Jesenicah, kamor sem se vozil delat, sem tudi srečaval zagonetne poglede. Marsikdo, ki sem mu dotlej posojal Slovenskega poročevalca, bi bil rad zvedel, kaj je v zraku. Toda jaz sem samo zmigoval z rameni.

SLO BO ZARES

Čez nekaj dni se je Miloš spet pokazal. To pot se ni sezul in je takole povedal:

»Nimam veliko časa. Tvojih odgovorov in sporočil se niso kdo ve kako razveselili. Zdaj je takole: kar imaš pripravljenih ljudi, jih obvesti, povej jim, naj pripravijo orožje, spravi ga skupaj kar je le mogoče in ga prinesi s seboj tja, kamor bo rečeno! Zdaj bo šlo zares!«

Spogledala sva se, meni pa še vedno ni šla v glavo tako nagla in drzna odločitev! Toda tisti tajinstveni ljudje že vedo, kaj delajo. Vedno so vedeli in meni ni treba o tem dosti premišljevati. Zdaj bo res nemara prišel najtežavnejši del opravila: zbirati ljudi, povedati jim, za kaj gre, zbirati

orožje. In to v deželi, ko greš pred strel zaradi ene same marke! Le kako bodo ljudje to sprejeli? O pravilnosti in umestnosti odločitve nisem hotel več premišljevati, to ni bila moja naloga. Videl sem se že pri drugih!

Taki so bili torej načrti, ki so jih napravili izkušeni in predrzni možje tam nekje na Pokljuki, na Jelovici ali v Bohinju. Zelo rad bi bil vedel, kje so, a tega si Miloša nisem upal niti nisem hotel vprašati. Konec koncev mi je taka organizacija, ta odločnost in hkrati zaupnost, dajala in vzbujala občutek in vero, da je nekje sredi dežele skrita moč, ki je ne premaga nobena, niti peklenska sila. Stvar je torej resna, treba se bo prilagoditi vsemu in tji med ljudi.

In Milošu, ki se mu je še mudilo, sem rekel:

»Če je tako, potem bom pripeljal nekaj ljudi in prinesel morda pet, šest pušk. Ze vem zanje! ... Kam in kdaj?«

Povedal mi je, da me bo o tem morda že naslednji dan obvestil zanesljiv človek — in spet odšel.

SNEG

Med te priprave je ob pravem času tudi do nas prispela vest, da je Cankarjev bataljon nekje nad Skofjo Loko potolkel celo kolono Nemcev. To je med ljudmi ustvarjalo ugodnejše razpoloženje. (12. 12. 1941 je Cankarjev bataljon v Rovtu med Selško in Poljansko dolino res uničil 52-glavo kolono policistov, od katerih je bilo 45 mrtvih. To je bil nepopisen uspeh).

Po pokrajini je ležalo spet nekaj svežega snega, a to me ni motilo, da se ne bi spremenil v agitatorja, ki ga je zajel plamen prepričevanja. Bilo je, kot bi vse to, kar mi je pravil Miloš, prešlo vame, in jaz sem to vneto oddajal naprej, kot kak transformator. Hodil sem od hiše do hiše. Najprej k najbolj zanesljivim, ki so »obdelali« potem kakega svojega znanca, nato še k drugim, ki jim je človek lahko zaupal. Pri tem se je bilo treba paziti pred morebitnimi nemškimi patruljami, še bolj pa pred Nemcem naklonjenimi ljudmi, ki jih je bilo prav v bližnji sosesčini nekaj. V tem času so bili nemški zaupniki na delu za svojo »Winterhilfe«.

Takrat sem že vedel, naj se nekateri zberemo v nedeljo, 14. decembra, zvečer ob šestih, v tako imenovali Bali nad železnico blizu postaje Bled-Jezero.

Tam nas je pričakal Stanko Kocjančič-Marjan, partizan že iz za poletnih dni. Vesel nad številnim odzivom, se je komaj sproti pozdravljaval s posamezniki. Potem je na hitro povedal, da gre za široko zamišljeno vstajo, da naj o tem obvestimo tudi druge svoje znane, ki so na to pripravljeni. Naročil je še, naj naslednji večer z vsemi temi in čim bolj oboroženi pridemo na isto mesto in ob istem času, ker da je tako domenjano. Vendar naj bomo pri vsem tem tudi previdni, da ne pride do kake nesreče.

Sneg nam je škripal pod nogami, ko smo se s še ne preveč jasnimi občutki vračali domov, vendar je Stanko Kocjančič-Marjan odločno povedal, da zdaj ne smemo več omahovati, sicer pa, da bomo več zvedeli naslednji večer. Zato je bila noč z nedelje na ponedeljek dolga in tesnobna.

Zjutraj — na delo nisem šel, ker sem »bолоval« — sem pohito obiskoval nekatere znance, jim šepetal o onem »zvečer«, ter pripravljaval orožje. V drvarnici sem zase že imel puško, lepo zavito in zakopano pod drvni, ki sem jo naskrivaj in potih izkopal, očedil in pripravil tako, da sem jo zvečer lahko hitro vzel.

Domači niso nič vedeli, kaj se pripravljala, le z očetom sva se hitro sporazumela. Vendar tudi z njim le toliko, da moram na neki sestanek, da pa jim zaradi tega ni treba biti v skrbeh. O puškah, in še o drugih, ki sem jih zbral do večera, pa tudi njemu nisem nič povedal. Bolje se mi je zdelo tako.

Dobro sem se oblekel in se zavaroval proti mrazu ter pripravil nahrbtnik. Sredi decembra je dan najkrajši, zato se je kmalu znočilo.

Tedaj sem skrivaj šel iz hiše, mimogrede v drvarnici vzel puško z nekaj naboji, in se usmeril tja kot prejšnji večer.

Od vseh strani so prihajale temne sence. Ljudje so bili zelo točni in naglo se nas je zbralo toliko, da naenkrat ni bilo mogoče vseh spoznati in prešteti. Proti pričakovanju jih je prišlo še več, kakor je bilo računati, kajti med drugim smo ljudem obljubljali tudi skorajšnji konec vojne! In kdo ne bi sodeloval pri stvari, ki naj vojno zaustavi za vselej?! Prišli so celo taki, ki jih ne bi nikoli pričakoval. In ne le iz blejskih vasi, temveč predvsem iz gorjanskih ter iz Zasi-pa in okolice. Tu je bil Franc Šmid, Ludvik Rekelj, Ludvik Ambrožič, Franc Primožič ... Večina smo se med seboj poznali, vendar je bilo delo dotlej tako skrivnostno, da je vsak vedel le za tistega sodelavca, ki je bil z njim v nujni zvezi. Zdaj so te nevidne pregraje padale z nas, in čeprav pridušeno, smo se burno pozdravljali kot rekruti, ki bodo skupaj služili isto vojsko v isti enoti! S tem smo drug drugemu podžigali vneto in korajžo, ki je bila tudi zelo potrebna.

Tam nas je spet pričakal Stanko Kocjančič-Marjan in povedal, naj bi se čimprej odpravili višje na Pokljuko, ker se mudi in da se nam bodo med potjo pridružili še drugi. Zakaj se mudi in kam, tega še nismo zvedeli. Marsikdo med nami je skrival na sebi orožje, nekateri pa so imeli kar žage, cepine ali sekire, večina pa je prišla brez vsega. Ti so bili le bolj radovedni in so računali, da gre predvsem za kakšen pomemben sestanek, ki ga ne gre zamuditi. Taki so se že od tam vrnili domov, kajti z ničimer niso bili pripravljani na kaj več. Obljubili pa so, da nihče ne bo zvedel nič iz njihovih ust.

Ker sem delal za OF na terenu, in to skoraj javno, kar ljudem ni ostalo skrito, je bilo treba misliti tudi na varnost vsaj dotlej, dokler sem bil doma. Ze kar čudno se mi je zdelo, da so me Nemci še vedno pustili pri miru! To še posebno zaradi tega, ker sta bila oče in brat že zaprta, v jeseniški železarni pa me je okupatorjev sodelavec Lukanc tudi že opozoril, naj ne počnem tega, kar počnem. Morda me je samo strahil in ni vedel nič konkretnega, za kar sem se imel zahvaliti sreči in posluhu, da so bili ljudje, na katere sem se obračal, dobri in zanesljivi. Toda, zdaj se nisem smel več zanašati na srečo, kajti nekaj dni pred začetkom upora nisem šel več na delo. To

Polde Stražišar

sem na svoj način pokrtil tako, da sem »zbolel«. Na Jesenice nisem šel več, da bi se tam še s kom posvetoval, kako in kaj, saj sem dobival navodila iz bohinske strani. Zato sem kar na Bledu šel k dr. Albinu Češarku, ki me je spregledal že po nekaj besedah, čeprav sem pred njim mislil simulirati. Zdravnik je bil, ne da bi si jaz mislil, na naši strani. Tako me je sprejel v bolniški stalež in jaz sem to sporočil s potrdilom v tovarno na Jesenice. Glavni mojster Franc Šranc in mojster Vilij Ravnik sta mi pri tem zavestno pomagala.

...

Iz moje vasi in s Poljšice sta bila v vodstvu teh priprav tudi dva legalca: Franc Rozman in Ivan Mohorič. Zdaj, ko smo se tako zbrali iz vseh bližnjih vasi pod Pokljuko, je bilo jasno, da vsa zadeva res ni več majhna. Tam nas je bilo čez sto. S tovariši sem prinesel pet pušk. Sicer smo tudi tisti, ki smo bili tako po opremi kot v moralnem smislu bolj pripravljeni na upor kot ostali, precej začudeno gledali, ko je bilo povedano, da se bomo usmerili proti Pokljuki, kajti na preveč dolgo pot le nismo računali. Hoteli smo nekaj povprševati, a smo takoj naleteli na »konspiracijo«, pojem, ki ga je bilo treba spoštovati vedno bolj. Stanko je bil kratek in tam se tudi res nismo smeli dolgo zadrževati. Hkrati pa smo že začutili, da je v ozadju vsega natačno dogovorjena organiziranost. Zato smo se brž podredili Stankovi volji, saj smo bili konec koncev prostovoljci.

Naglo smo se zvrstili v kolono, ki se je napolnila po poti, proti obronkom Pokljuke, potem pa še naprej v osrčje gozdov. Tisti, ki nas je vabil tja gor, se še ni pokazal. Vse je bilo nekako skrivnostno. Bilo nas je kakih 70. Sneg je škripal pod nogami in nekaj časa ni bilo slišati drugega kot stopinje. Ko pa smo se pomaknili više v gozd, so se naši glasovi sprostili in slišale so se celo hudomuške pripombe.

Ce bi to dolgo kolono kdo mogel opazovati od daleč, bi prej mislil, da gredo v hosto drvarji, ne pa uporniki, kajti le malo jih je imelo orožje; in še to je bilo različnega izvora: vse od kratkih »ravbšičarskih« krepel do dvocevov in vojaških pušk.

Hodili smo kako poldrugo uro, ko so se pred nami znašli, kakor bi zrasi iz tal, tisti, ki so nas poklicali sem gor! Sicer jih je bilo malo, a ti stari partizani, o katerih je vsa okolica tajinstveno šepetala, da so med gošarji že od poletja, so nam pomenili desetkrat in stokrat večjo moč, kakor so jo resnično predstavljali. Zadihani smo se ustavili in se zgrnili okrog partizanov. Ta kraj, ki se imenuje Na križih, je strmo nad Bohinjsko Belo.

Srečanje s temi preizkušenimi borci, ki so v naših očeh toliko pomenili, je bilo več kot pristržno. Tudi jaz sem jih pozdravljaj, poznal sem vse po vrsti. Največji, oblečen v belo haljo, je bil Stane Bokal z Jesenic, očitno glavni med njimi. Bil je ves prevezan z različnimi pasovi kot pravi vojskovodja. Potem sva si stresla roki s Francem Benigarjem-Gabrinom, s starim znancem iz jeseniške kotlarne. Presenetil me je tudi Franc Grile-Brinar. Molčči in temnopolti Lojze Knaflič je bil Blejec, sošolec iz obrtne šole, za katerega se mi je zdelo, da je postal naš vodnik. Tu je bil tudi Stanko Kocjančič iz Gorij, sodelavec iz tovarne, ki nas je sprejel nad železnico. Andreja Žvana-Borisa ni bilo še med njimi, ta se je pokazal pozneje. Precejšen del navzočih se je še prej sestajal s temi ljudmi, večina pa jih je videla prvič. Zato so bili še zanimivejši, še bolj legendarni in okrog njih se je nabral cel grozd ljudi. Vprašanjem ni hotelo biti konca... Tedaj se je naši pozdravljajoči skupini približala nova, dolga kolona. Iz Gorij jo je pripeljal Andrej Zvan-Boris. Zbral je okoli 80 fantov in mož, ki jih je bilo v snegu videti še več. Zdaj nas je bilo že kar okoli 150. Veliko za te čase.

PRVIMITING

Ura je bila že okoli osmih. Tedaj se je na skalo nad potjo, kjer se je potem začel bukov gozd, povzpela visoka postava v belo oblečenega partizana.

Dal je znamenje z roko, ko da bi rad nekaj povedal.

»Tovariši!« je začel. Toda še ni bilo prave tišine. Še enkrat je ponovil:

»Tovariši, posluh. Preden gremo naprej, se bomo še nekaj pogovorili. A zdaj najprej pesem...«

Ob strani je stala tista peščica prvih, prej omenjenih partizanov in preizkušala glasove. Stal sem blizu njih. Vodil jih je Gabrin, ki je imel visok in čist tenor. Potem je v tiho zimsko noč zadonela prelepa pesem. Vse je utihnilo.

»Nabrusimo kose, že klas dozoreva...«

Partizanska pesem je bila ubrana, besede jasne, in vsem je šla do živega. Pesem mi ni bila popolnoma neznana, toda tako, večglasno zapete še nisem slišal. Le kdaj! In tako se je godilo večini. Da bi kdo tedaj pomislil na harmoniko ali kak drug instrument, ni bilo potrebno! Le kako bi tedaj prenašal preglasno harmoniko! Zdaj nas je pesem čisto prevzela, kot v življenju še nikoli nobena!

Tisti, ki je stal na skali, je bil Stane Bokal. V vojaški obleki, z belim zaščitnim zimskim ogrinjalom, velik, močan in odločen, je na vse napravil globok vtis. Ko je še med zadnjimi toni lepo zveneče pesmi dal znamenje, da bi rad govoril, smo se vsi obrnili tja. Tedaj je začel nekako takole:

»Morda se vam zdi čudno, da smo vas poklicali sedaj, ko se je začela zima. Toda, tovariši, ne mislite, da smo sami! Naša vojska se po vsej državi tolče s sovražnikom, ki ga zdaj na Gorenjskem ni veliko. Zlasti hudi boji so v Srbiji. Proti hitlerizmu vre povsod, v vseh deželah, ki so jih zasedli Nemci! In tudi v svojih vrstah imajo sovražnike, ki se jim bodo prej ali slej uprli. Zato moramo tudi mi udariti po njih. Vidite, koliko se nas je zbralo samo tu! Lahko si mislite, koliko jih bo šele drugod!

Ni vam treba pripovedovati, kaj vse Nemci počenjajo pri nas, saj to čutite sami! In poleg tega pripravljajo še veliko selitev, proti čemur se moramo upreti. Ali nam kaže kaj drugega, boljšega? Ali bomo čakali, da nas bodo razvozili po vsej Evropi in tu naselili svoje ljudi?!

In tako, vidite, je kljub zimi zdaj najugodnejši trenutek, da se upremo kakor en mož! Tudi v drugih krajih ne bodo držali križem rok!« Bokalove besede so vžgale. Njegov govor so pretrgale besede:

»Tudi mi se strinjamo s tem! Tako je! Napravimo konec nemški tiraniji!«

Bokal je zadovoljno pogledal po poslušalcih in nadaljeval:

»... Kar vas je zdaj tu, ste torej za to, da z uporom ne čakamo! Kar nam manjka orožja, ga bomo dobili pri Nemcih!

Tovariši, kar nas je zdaj tu in kar se nam jih bo še priključilo — to je »Prešernov bataljon«. Prešernov zato, ker je bil naš pesnik že zdavnaj pevec svobode in boja!

In zdaj poslušajte, kajti čas je dragocen! Posebno nočoj!

V teh dneh se bodo dvignili tudi v okolici Jesenic, dvignili se bodo tudi po drugih krajih Gorenjske. Mi, naš bataljon pa bo osvobodil bohinsko dolino in vse vasi tod okoli. Zato bomo šli čez Pokljuko, na Koprivniku in na Gorjušah bomo dobili še prirastek, potem pa se bomo spustili v Nomenj. Ustavili bomo jutranji vlak, ki vozi delavce v tovarno, zaprli bohinsko dolino in potem krenili dalje. Tudi Bohinjci se pripravljajo. Počilo bo na več straneh hkrati!

Zdaj pa na pot, kajti do tedaj imamo le še osem ur!«

Njegove zadnje besede je že preglušila partizanska pesem, ki je govorila o iskrah upora... »Kovači smo in naša sila...«

Te besede in te pesmi so ohrabile vse in dale videz organiziranosti ter moči. Zato smo bili med navdušenim govorjenjem nag-

Stane Bokal

lo v vrsti. Pod nogami je spet zaškripal sneg, ki smo ga komaj gazili. Bolj ko smo se spuščali v poključke gozdove, več ga je bilo. Obhajali so nas čudni občutki. Občutki ljudi, ki drže v rokaj usodo doline in vseh Nemcev, ki nas nameravajo napasti! Toda vse to je bilo nekako nejasno in polno dvomov, kajti bili smo še neizkušeni, le redki oboroženi in še ti ne preveč zaupljivi v svoje pihalnike. A zdaj nas je zajel uporniški plaz — in šli smo, polni vere v vse tisto, kar nam je povedal Bokal, kar smo že prej nosili v svojih srcih. Zdaj je privrelo na dan. Vedeli smo, da moramo hiteti, če hočemo ustaviti bohinski vlak.

Kljub mrazu smo se spotili in zadihali, vendar je bilo še vedno slišati kakšno vzpodbujajočo besedo.

»Zdaj ni hudič, da ne bi uspelo!« si je dajal duška ta ali oni, sosedje pa so mu pritrdili.

Vendar pa je beseda vse bolj zamirala, kajti vsak je sem in tja pomislil na vse to, kar se je začelo. Včasih je temu ali onemu spodrsnilo, da se je zvalil v sneg, kar je razpoloženje samo izboljšalo. Sicer pa je bilo najteže prvim v koloni, ki so trgali snežno odejo. Le še tu in tam je bilo slišati kak dovtip, potem pa samo še sopenje utrjenih ljudi in drsanje nog. Mraz in napeta vznemirjenost sta ljudem zapirala usta.

Po nekaj urah se je več kot stoglavna kolona kakor dolga kača priplazila do Mrzlega studenca, kjer je nekaj hiš in gozdarskih bajt. Marsikoga je misel vabila v prijetno toploto, a za kaj takega ni bilo časa. Sicer smo se pa tu, sredi Pokljuke, pomnožili...

»FURMANI« S SANMI

Počitek! A ne dolgo. Ne zaradi časa in tudi zaradi mraza ne. Skupina ljudi pa je imela še en opravke. Bil sem med njimi. Tam, nekaj stran od poti, so bile furmanske bajte. Sredi temne in mrzle noči so bile brez vsake luči. Ko smo se jim približali, je bilo slišati samo hrzanje konj, ljudje pa so spali. V teh bajtah je bilo tedaj kakih trideset koprivniških in gorjuških furmanov, ki so s konji in volmi na Pokljuki vozili les.

Komaj smo jih priklicali.

»Kdo je?« je bilo slišati zaspane glasove izza zamrznjenih oken. »Slovenska vojska! Vstanite!« so pojasnjevali stari partizani. Potem smo se zrinili med furmanske pograde in Gabrin jim je naglo povedal, za kaj gre.

Tako sem prvič prisostvoval mobilizaciji in se pri tem zaradi tistih nekaj ur prednosti imel za dosti bolj izkušenega partizana, kakor so bili ti furmani, ki so se že začeli oblačiti.

»Če je tako, da gremo še mi!« so godrnjali med obuvanjem, in prvi so že hiteli vpregati živino. Kazalo je, da so nekateri med njimi že čakali naš prihod.

To so pogledali ostali iz kolone, ko se je izza drevja pokazala ta »motorizacija!« Naš bataljon je porasel za svojih trideset mož, ki so bili zaradi trdega dela v gozdovih vajeni in utrjeni dosti bolj kot jaz ali meni podobni.

Tako se je okoli polnoči z Mrzlega studentca proti Koprivniku po slabo zgaženi poti razpotegnila živa kača ljudi in živali. Med škripajoče stopinje se je mešalo hropenje živine, ki je komaj zmagovala snežno pot.

Jaz sem komaj še opletal med kolono. Vse me je bolelo, vse mi je odpovedovalo. Nahrbtnik me je žulil, puška mi je vlekla rame k tlom, kot bi tehtala najmanj dvajset kilogramov. In bil sem utrujen, utrujen in žejen.

Pred menoj je bil neki furman z volom in poprosil sem ga, če lahko odložim prtljago k njemu na sani. Odleglo mi je, ko sem to dal na rtiče. Puško sem pa že zmagoval, ko sem jo prelagal z ramena na rame. Nekaj časa sem se celo peljal, a ko me je stresel mrz, je bilo spet prijetneje hoditi.

Končno smo se znašli na Koprivniku. Na Gorjuše, to tako raztegnjeno vas, nismo hodili. So raje Gorjušci prišli sami k nam.

Razsvetljena koprivniška okna so pričala, da vas ne spi. Tam je bilo živahno, kot bi bilo sredi dneva. Se več: s Korošičeve gostilne je visela dolga slovenska zastava, možje so prihajali z vseh strani, vmes je pozvnanjalo orodje in orožje, ki pa ga je bilo žal še vedno malo. Na prvi pogled in po štetju nas je moralo biti okoli tri sto. Ob pogledu na to vrvenje, na to množico pripravljenih mož in fantov, sem neopazno pozabljal na utrujenost. Vem to, da smo se urejevali v vrste; Bokal in ostali stari partizani, ki so se zaradi te množice kar zgubili med nami, pa so priganjali, da bi odšli čimprej. Zaradi pomanjkanja orožja sem tisto svojo manliheroic ljubosumno čuval na nevajenih ramenih, in četudi me je primerno ožulila, je nisem nameraval odstopiti nikomur.

Že zjutraj je skupina upornikov zgrabila sumljivega, Nemcem naklonjenega kmeta Avgusta Dijaka in njegovo ženo, ter ju

čez noč priprla. Imel je celo puško. Končno so nas razdelili tako, da smo bili oboroženi v eni, ostali pa v drugi skupini. A teh je bilo nekajkrat več. Zaradi priprav in zgodnjega vlaka smo bili že pozni.

Zdaj smo se začeli spuščati proti dolini, proti Nomnju. Hodili smo po neki grapi in vmes je padla kakšna šaljiva. Vendar sta bila govorjenje in smeh pridušena. Pogum je rasel. Kdo bi zdaj dvomil, da nameravani načrti ne bodo uspeli?! Skrbelo nas je edino to, da ne bi prišli prepozno!

V dolino smo se spuščali kot nevaren plaz, ki ga nihče ne more videti in bo prese-netil vse tako, da bodo omrtvičeno gledali, od kod taka moč!

V NOMNJU

Znašli smo se na trdni in zmrznjeni cesti. Nomenj ni spal. To so pričali ozki pra menčki svetlobe, ki so ob zavesah silili ven. Na vasi so večkrat zaškripale duri in skozi pridverja se je pomaknila senca moža, oboroženega s sekiro ali cepinom, za hip postala na oglu, potem pa se izgubila v temi ali pa se pomešala v našo kolono.

Ko smo prišli iz tiste strme grape, nas je že čakal velik človek košatih brk, ki pa ga zaradi teme še nisem mogel prepoznati. Bil je bolj vojaško oblečen, s kapo na glavi in oborožen. Takoj je stopil na naše čelo in nas vodil v spodnji konec vasi. Le kdo naj bi bil to?

Takrat smo od Save sem že slišali podiranje smrek, ki so padale čez cesto, da bi zaprle prihod morebitnim nemškim vozilom. Pri mostu pa so pele žage, ki so podžagovale stebre. Tudi udarci sekir so odmevali vmes. Torej — Bokal ni lagal, ko je pravil, da se pripravljajo tudi Bohinjci?! Naša vojska je v hipu preplavila ves Nomenj.

A morali smo heteti, čeravno sem v nogah in po vsem telesu čutil naporno hojo te vznemirljive noči.

Sredi vasi je nekdo, ogrnjen v temno pelerino in s širokokrajnim klobukom na glavi motril mimoidoče; polglasno je štel ljudi in puške. Čeravno sem bil utrujen, sem bil vendarle radoveden, kdo je ta velikan. Takrat se je obrnil tako, da sem ga prepoznal: bil je Stane Žagar mlajši, voditelj gorenjske mladine, s katerim sva se poznala že pred vojno. Zelo sva se razveselila drug drugega, a on je to pokazal dosti laže, ker je bil že utrjen partizan, jaz pa sem bil od celonočne hoje ves preč.

»Pozneje, ko opravimo, se bova videla in pogovorila kaj več,« je rekel, ker se je mudilo.

A se nisva več.

Če je kolona zastala le za hip, je tisti brkač priganjal:

»Hitreje, hitreje! Kmalu bo dan!«

Na koncu vasi smo se malo zaustavili. Razdvojili so tiste, ki niso imeli orožja, od nas oborožencev. Potem smo spet pohiteli malo naprej. Brkač nas je zapeljal nad cesto k hiši, kjer je danes le še beden ostanek zidov, in nas začel razvrščati. Sele zdaj ga je bilo mogoče spoznati: ta komandir je bil star partizan in znameniti smučarski prvak in usnjar iz Bohinja — Tomaž Godec. Poznala sva se že pred vojno, ker sem nekajkrat kot »kurirček« bil pri njem. Razmeščal nas je v dve vrsti, a s puškami nas je bilo le okoli trideset, morda nekaj več, ostalih nekaj je bilo že zaposlenih. Nepri-merno več je bilo tistih brez orožja. Šteli smo se, nekaj urejevali in čakali...

Vmes nam je vedno smehljajoči se Tomaž pripovedoval, da so po bohinjskih vaseh pripravljeni skoraj vsi za orožje sposobni in zanesljivi ljudje in da čakajo samo še znamenja, ki naj bi prišlo iz Nomnja. Zadnje dni je Tomaž prehodil vse bohinj-ske vasi in je prejšnji dan v Šturmovi gostilni v Bistrici imel sestanek z zaupniki. Bohinjci naj bi takrat kakor mi v Nomnju začeli napadati žandarje, zasedati urade in prodirati naprej, da bi se končno združili z nami. Bil je prepričan, da tako pripravljen upor ne more spodleteti!

A kdo je tedaj vedel, da je na delu tudi izdaja...

Andrej Žvan — Boris januarja 1945 v Farjem potoku kot namestnik komandanta gorenjskega vojnega področja

PRESENEČENJE

Telefonske žice so bile porezane...

Pri mostu so še vedno pele žage, komandirji so razporejali ljudi in določali naloge, ki naj bi jih imeli ob prihodu vlaka iz Bohinja, ko se je na drugi strani vasi, iz smeri Bistrice, nekaj zasvetilo...

»Kaj je to znak Bohinjcev?«

Spet se je pobliskalo, zdaj že bliže in močneje.

Kamioni! Kakšni, čigavi? Kdaj naj bi šli v Bohinj?

Vse je bilo presenečeno, ko je že počilo! Takoj za tem še enkrat — in potem je zapela strojnica. A očitno so bili ob tolikšem številu upornikov in ob taki uri sprva presenečeni tudi Nemci. Toda brž so se opomogli.

Tam, kjer se je pokazal nemški avto, se je prvi znašel Stanko Kocjančič-Marjan, ki je, četudi presenečen — vsi smo računali, da v Bohinju ni kakega večjega števila Nemcev — takoj užgal. V odgovor se je z dveh kamionov začelo bliskati in pokati, da je med nami nastala zmeda! Namesto vlaka, ki je moral biti že blizu, naenkrat napadajoči Nemci! Proti Nemcem je zletelo tudi nekaj ročnih bomb, a začel se je tudi umik.

Nihče ni vedel, da je prejšnji večer prišla v Bohinj močnejša nemška enota, ki naj bi razgnala tamkajšnje sestankarje in priprave na upor! Kako se je le moglo to zgoditi, ko je skoraj ves Bohinj sodeloval pri nameravanem uporu?! O tem pozneje.

Mitraljez, ki smo ga imeli mi, je bil edini, pa še ta je bil pokvarjen. Na kaj takega, na tako presenečenje nismo bili pripravljeni, in vse je kazalo, da tudi Bohinjci iz ostalih vasi niso začeli. Kmalu se je pokazalo, da je nekdo po kdo ve kakšnem nagibu in naročilu napregel konja in s sanmi tekal od vasi do vasi ter sporočal:

»Tomaž je naročil, da vstaje ne bo! Razidite se!«

Toda Tomaž ni naročil nič takega in zato smo se tedaj pod njegovim vodstvom začeli umikati po strmini nazaj v smeri Gorjuš in Koprivnika. Vmes je ropotalo in nazaj je tudi padel kak naš strel. Zato pa so bili nemški dosti gostejši.

Umikali smo se v strmino in se težkih src oddaljevali od cilja. Lovile so nas krogle in žvižgale okoli nas, ki smo skoraj vsi preživljali prvi ognjeni krst. Škoda, da ni bilo takrat med nami več starih partizanov, kajti spominjam se, kako so nas pomirjali taki kot Tomaž ali Lojze Knaflič:

Nemški vojaki se cinično posmehujejo ujetemu Tomažu Godecu

»Ne bojte se! Saj le redka zadene!«

Da bi to dokazala, se nista niti pripogibala, če je zažvižgalo okoli njiju. Tod je bil tudi Franc Žemva iz Gorij oz. z Bleda.

Imel sem le kakšnih deset nabojev. Tudi z drugimi ni bilo nič bolje. Kaj bi jih kar na slepo spuščal v zrak! Saj tudi Tomaž, ki je bil komandir čete in Knaflič, naš vodnik, nista tega več zahtevala... Ko je pokanje prenehalo, je bilo kmalu slišati ropot vlaka in brlzig lokomotive. Vlak je nemoteno pripeljal v Nomenj — in nato — tudi nemoteno dalje proti Jesenicam. Tako so bili razočarani tudi tisti Bohinjci, ki so se peljali na »šiht« in ki naj bi jih mi v Nomnju vzeli medse.

Mi smo se potem razdelili na več skupin. Večina se je začela vračati domov. Jaz sem bil tam, kjer je bil Tomaž Godec, Stanko Kocjančič, Franc Dijak, Jakob Žumer in še nekateri.

Pod nami se je začelo kaditi...

V Nomnju so požigali. Zagorelo je pet poslopij. V gorečo Ažmanovo hišo so vrgli dva fanta s Koprivnika, vanju so tudi streljali. Vaščani niso smeli gasiti in reševati, kar je bilo v poslopjih. Nemci so vse zastražili.

Samo po sebi je razumljivo, da zima ni ugodna za nočevanje, poleg tega pa je bila večina prepričana, da se bomo držali blizu doline in zato vsi niti nahrbtnikov niso imeli, ne odev in druge opreme. Če bi tista dva kamiona Nemcev prišla pred cevi Cankarjevega bataljona, bi ju bili še veseli in bi jih prav gotovo potolkli. A ta je bil tedaj daleč, v Poljanski dolini, kar pa še nismo natanko vedeli. Tistih 5–6 starih borcev, četudi so bili junaki, pa ni moglo dosti vplivati na več kot stoglavo množico novincev, ki poleg tega večina ni bila niti prav oborožena. Iz vseh izkušenj pa vemo, da novinec ni mogel biti ne telesno ne duševno in politično dosti pripravljen — razen izjem — in zato ni mogel takoj biti dober borec. Poznaje smo ničlikokrat doživeli, da je tudi proti novincem zaropotalo že prvi dan. A ker so bili le-ti pomešani med številnejše, starejše in pokanja že vajene borce, so se med njimi lepo porazgubili, vzdržali, sledili soborcem in se sčasoma privadili. V tem primeru pa je šlo za začetke, bila je zima, starih borcev komaj za kvas, nemški udar pa povsem nenaden. In to proti upornikom, ki so se šele pripravljali in urejevali, kar zadeva vojaško plat.

Potem so tudi gorjanski uporniki trdo občutili posledice vstaje, ki se tedaj ni mogla razmahniti ter je krenila v povsem drugo smer, kot je bila načrtovana. Nujno je morala ostati le poizkus!

Kljub vsemu in kljub krvavim represalijam pa so bile posledice tega uporniškega poizkusa — vzeto širše — za nadaljnji upor pozitivne, za Nemce pa zaskrbljujoče. Okupator je bil namreč zadet v najboljčutljivejši živec, saj se tudi njegovi nasilniški načrti prav nič niso skladali s tistimi, kar so hoteli na Gorenjskem.

To potrjujejo tudi njihovi dokumenti, ki si jih bomo delno ogledali v nadaljevanju.

Tu pa moramo še povedati, da se je prvoborcem kljub zimi in ostalim neveščnostim tedaj v zasneženih poključkih gozdovih pridružilo toliko najzdržljivejših borcev, da je enota v začetku januarja 1942 štela 24 tovarišev. Poslej se je — tako skrbena — imenovala »Prešernova četa«, katere komandir je bil Andrej Žvan-Boris, politkomisar pa Jeseničan Stane Bokal. Med temi junaškimi partizani, ki jih je dala decembrska vstaja, so bili: Ivan Volg-Družinski, Alojz Černe-Edvard, Janko Jakopič, Jože Žvan-Tomo, Avgust in Peter Pristov, Jurij Krničar, Franc Dijak-Stefan, Vinko Repe-Triglavski, Jakob Žumer-Mitja, Franc Ambrožič-Beton z ženo Katarino, Franc Šmid-Ljubo, Martin Humer-Sbča in

Tomaž Godec leta 1941

še nekateri. Vrste gorjanskih prvoborcev so se kljub vsemu tedaj okrepile in morale preživljati izredno hudo zimo.

POUK IN REZULTATI

Nemci so se torej tega »bliskovitega in dobro organiziranega uporniškega gibanja« hudo prestrašili. Vendar je ta množičnost upora kmalu splahnela. Za vse to je več vzrokov:

Nedvomno je k temu veliko pripomogla izdaja v Bohinju, kot tudi prijazne in vab-

ZGODOVINSKA DOGNANJA V ZVEZI Z DECEMBRSKO VSTAJO

Dotlej smo o decembrski vstaji pisali že veliko, vendar zaradi izostanka nemških dokumentov le do neke meje. Tod bo dopolnjeno in popravljeno, kajti zgodovinski arhivi se bogatijo. Največ nemških dokumentov je tudi v tem primeru našel in obdelal dr. Tone Ferenc. Z njim je obogatil tudi ta zapis.

V prvem delu sem zapisal spomine na zimsko vstajo v okolici Gorij in v Bohinju, zdaj pa si to oglejmo še s stališča zgodovinskih dognanj. Spomnimo se napovedi Staneta Bokala, ki nam jo je izrekel 15. decembra 1941 na porobkih Poključke z besedami, »da ne bomo sami, da se bodo dvignili tudi po drugih krajih Gorenjske... in da bo počilo na več straneh hkrati!«

Stane Bokal je bil eden tistih organizatorjev vstaje, ki je prve dni decembra 1941 prisostvoval sestanku v Selški dolini, kjer so se domenili o začetkih in razvoju ter ciljev decembrske vstaje. Ta sestanek, ki ga je vodil Stane Žagar, član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, je bil 2. decembra v Bukovščici pri Tomažinovih, p. d. Kocjanovih, v hiši predanih aktivistov OF, kjer so se organizatorji vstaje zadrževali večkrat. Poleg Žagarja so na tem sestanku sodelovali iz ožjega predela Gorenjske tudi Jože Gregorčič, kot član gorenjskega poveljstva, ter omenjeni Stane Bokal in Polde Stražišar. Na seji so bili še: Lojze Kebe, Ivan Bertoncelj, Ivan Tomažin in Maks Krmelj. Če in kateri drugi so bili še udeleženci tega pomembnega sestanka, ni ugotovljeno. Ob vseh nalogah, ki so jih sprejeli glede poteka vstaje, so bili potem za njen začetek in razvoj zadolženi še posebej: Maks Krmelj za Poljansko dolino in Škofjo Loko, Ivan Tomažin za Selško dolino, Stane Bokal za območje Gorij in Bohinja, Polde Stražišar pa za Jesenice in Zgornjo savsko dolino.

ljive besede upornikom nad Dovjami, ki so se znašli sredi zime, ne da bi šlo ostalo naprej tako naglo, kot so nekateri mislili. Zaradi intervencij uporniki niso prišli do orožja.

Po vsem tem so Nemci aretirali okoli 200 ljudi, obdolženih, da so sodelovali pri vstaji. To so bili uporniki iz Bohinja, predvsem iz Nomnja, z Jesenic in okolice, iz Gorij ter z Dovjega in iz Mojstrane. Nekaj izmed teh so ustrelili med talci, večino pa so odpravili v taborišča, od koder se jih čez trideset ni več vrnilo.

Na Gorenjskem so tedaj računali, da je okoli 2000 »Folksdojčerjev«, ki so bili zanesljivi gestapovski zaupniki. Iz nemških dokumentov je tudi razvidno, da so pomagali izdajati vse, kar so vedeli v zvezi z decembrsko vstajo.

Nedvomno pa je ob hitrih in močnih nemških protiidarjih prišla do izraza maloštevilnost starih, v bojih že preizkušenih partizanov, saj je bilo v obeh dolinah in v tej okolici tedaj le deseterica takih borcev, ki so celo za organizatorje le stežka zadoščali. Tako se ogromna množica neoboroženih in neizkušenih ljudi, sicer pripravljenih na upor, ni mogla opreti na jedro starih borcev, k čemer je po svoje pripomogla še huda zima. Da je tako, vidimo, če primerjamo gibanje v tem koncu Gorenjske s poljansko vstajo, kjer je bilo njeno jedro stoglavni Cankarjev bataljon. A kljub temu je po nemških udarcih tudi tam odhajalo domov večje število neoboroženih ljudi. In to iz istih razlogov, kot je rečeno tu.

Ne glede na vse to, pa so decembrski dogodki močno prizadeli nemške načrte o preseljevanju in priključevanju Gorenjske k »Velikemu Rajhu«, saj je bilo to prav v tem »Rajhu« nekaj edinstvenega.

Zadnja dva sta s seboj popeljala še 10 borcev-domačinov, ki so se potem v Slamnikiščih ločili. Stražišar je s šestimi tovariši šel pod Stol in se ustavil na Cimpkovek rovtu. Bokal pa je ostal v bohinjsko-blejsko-orjanski kotlini.

Obe skupini sta takoj začeli z organiziranjem vstaje, ki se je začela sredi decembra.

Tako sta nastali dve žarišči eno na območju Gorij in Bohinja, drugo pod Stalom v okolici Potokov, ki naj bi zajelo Jesenice in bližnje vasi. Od tod sta, kot je že znano, dva borca: Ivan Vovk-Živan in Franc Konobelj-Slovenko odšla v Zgornjo savsko dolino na Dovje, kjer je nastalo tretje žarišče upora.

Četrto in največje žarišče pa se je razgorelo v Selški, in še bolj v Poljanski dolini, kamor je težišče svojega delovanja prenesel tudi združeni Cankarjev bataljon in kjer se je upornikom pridružilo največ ljudi.

Peto žarišče, ki pa ni moglo preiti v množičnost, je nastajalo v Senčurju pod Krvavcem, kjer so v ta namen ustanovili Kokrško četo. Kljub različnemu terenu in različnim pogojem je vsem tem žariščem enoten čas: povsod se je upor začel med 15. in 16. decembrom 1941! Ta ugotovitev je bila za okupatorja porazna, saj so Gorenjsko šteli kot nekaj sestavnih del rajha.

Tu ni mogoče in niti ni namen prikazovati celotne decembrske vstaje na Gorenjskem, temveč predvsem nekatere podatke tudi iz nemškega vira. Prav zaradi pomanjkanja teh dokumentov, ki pred leti še niso bili znani, sem na primer na raznih krajih zapisal, da je izdajstvo o uporu v Gorjah in Bohinju zakrivil kovač Avgust

Dijak s Koprivnika. Dotlej smo v zgodovino pisju pač prodrli do te stopnje, zdaj pa je znano, da je bil Dijak sicer res tudi Nemcem naklonjen človek in tudi izdajalec, toda začetka upora v Gorjah in Bohinju pač ni mogel izdati prvi, ker je bil tedaj še doma in so ga uporniki to noč aretirali.

Potek izdajstva in prihod Nemcev v Bohinj je bil namreč za razvoj decembrske vstaje v zgornjem gorenjskem kotu odločilnega pomena, zato si ga moramo ogledati podrobneje. To lahko storimo prav po zaslugi zgodovinarja dr. Toneta Ferenca, ki je v preteklih letih po neumornem iskanju našel in razvozal vrsto nemških dokumentov, ki pojasnjujejo tako izdajstvo kot potek decembrskih dogodkov.

Spomnimo se, kakšno presenečenje sta povzročila policijska kamiona, ki sta proti jutru 16. decembra 1941 nenadoma privozila iz smeri Bohinjske Bistrice proti Nomnju? Nemci se v Bohinj prav gotovo niso pripeljali kar tako, temveč jih je o pripravah na vstajo nekdo moral obvestiti. Dolgo ni bilo znano, kdo je bil prvi, zdaj pa vemo. Nemški dokument (poveljstvo orožniškega okrožja Radovljica 24. decembra 1941 – povzeto po dr. T. Ferencu) o tem pravi:

»Prvi znak za vstajo so dali komunisti v Bohinjski dolini. Od zaupnikov smo izvedeli, da so komunisti imeli zborovanje (Nemci so kar vse udeležence upora imenovali s komunisti – op. I. J.). Zato je 15. 12. proti 22. uri prišel v Bohinjsko Bistrico vojaški oddelek, ki naj bi razbil zborovanje.

Ko se je ob štirih zjutraj (16. 12. 41. I. J.) vračal, so ga v Nomnju zadržale postavljene barikade in obstreljevali komunisti. Komunisti so pred časom dali prebivalcem v Nomnju orožje, ki so ga hranili. Orožniška postaja Bohinjska Bistrica pod vodstvom stražmojstra Kaiserja (to je bil izjemno zagrizen nacist – op. I. J.) je ogroženemu vojaškemu oddelku prihitela na pomoč in ga tako rešila obkolitve. Angažirane sile niso imele izgub, pač pa so jih imeli komunisti, kar se je videlo po sledovih krvi (to so bile verjetno sledi ranjenega Lovra Kogoja-Davida iz Sp. Gorij, ki so ga Nemci potem čez dan 16. 12. 1941. ujeli blizu Bohinjske Bele. Drugih žrtev nismo imeli – op. I. J.).

Dne 16. in 17. 12. (pravilno 15. zvečer in 16. 12. – op. I. J.) so bili ob železniški progi med Bohinjsko Belo in Bohinjsko Bistrico prerezani vsi telefonski vodi. Močan oddelek komunistov je v noči na 16. 12. pri Bohinjski Beli odnesel veliko lopat in krampov.

Orožniško poročilo torej govori o vojaških oddelkih, vendar so v Bohinj prišli policijski oddelki. To je bila četa 93. rezervnega policijskega bataljona, ki je bila nameščena ob štabu bataljona na Bledu in je bila Bohinju najbližja.

Iz tega poročila ni težko ugotoviti, da so bili tudi policisti res presenečeni, kajti nikjer v Bohinju niso mogli odkriti kakega zborovanja, a tudi o pojavu upornikov v Nomnju jih ni mogel obvestiti nihče. Presenečeni sta bili torej obe strani in če bi bil tedaj v Nomnju izkušeni in udarni Cankarjev bataljon, bi bili policisti 16. decembra 1941 tam res tepeni. Tako pa je bilo, kot sem napisal med spomini – in drugače tudi biti ni moglo.

Poveljnik namškega orožništva za Gorenjsko polkovnik Rudolf Handl pa v poročilu 17. 12. 1941 tudi navaja, da je ta policijska četa v Nomnju 16. 12. popoldne »v boju proti partizanom ustrelila dva partizana«.

Toda, to sta bila le po Avgustu Dijaku s Koprivnika izdana sodelavca v uporuh njegova sovaščana Lovrenc in Viktor Beznik. To sta bila tista dva fanta, ki so ju ustrelili in vrgli v gorečo Ažmanovo hišo, ne pa ubita med bojem, kar je bil le grozljiv zločin.

Kdo je bil torej tisti, ki je Nemce prvi obvestil o pripravah Bohinjcev na vstajo?

Na osnovi dokumentov je dokazano, da je bil to nemški zaupnik kmet Franc Sodja iz Češnjice št. 5. Ta je namreč že 15. decembra pozno popoldne (ko se je stemnilo, da ga ne bi kdo verjetno prepoznal) prišel na orožniško postajo v Srednji vasi in tam poročal (po dokumentu orož. postaje Srednja vas, ki ga je pred nekaj leti odkril že omenjeni dr. T. Ferenc) natanko takole:

»Dne 14. 12. 1941 (torej prejšnji dan) popoldne sem od svoje sestre Rozalije Sodja iz Češnjice 26 zvedel, da me nameravajo komunisti ustreliti, ker držim z Nemčijo. Tudi ko sem se ta dan zvečer med 18. in 19. uro vračal od sestre proti domu, sem videl, da je na nekaj krajih v Češnjici zbranih več oseb. Slišal sem, da se pogovarjajo, kako bo ta dan med 1. in 2. uro po polnoči izbruhnil upor. Ker pa upora sinoči ni bilo, sem ugotovil, da bo v noči na 16. 12. 1941. Raztretili bodo tudi most v Soteski. Vsem bohinjiskem okolišju bodo komunisti izvedli upor istočasno. O tem je govorila vsa Češnjica.

Slišal sem tudi, da so pobeglega usnjarskega mojstra Tomaža Godca iz Bohinjske Bistrice videli podnevi, kako se je peljal iz Bohinjske Bistrice čez Staro Fužino, Srednjo vas in Češnjico, ter nato dalje neznano kam.

Držim z Nemčijo, kar so verjetno vedeli tudi komunisti. Zaradi tega menim, da so nameravali ubiti mene in mojo družino.

V nadaljnji prijavi je Sodja še posebej obremenil nekatere domačine kot komuniste, ki so jih orožniki tudi takoj aretirali in zaslišali. Ti so bili: Anton Sodja, Slavko Hodnik, Gabrijel Eriah in Jože Stare. Tovariši so res sodelovali med organizatorji upora, a so vse zanikali in utajili, dasiravno jih je izdajalec bremenil tudi s podatki o tem, da so že 1940. leta zbirali podpise za Društvo prijateljev Sovjetske zveze – in so jih tudi res. O kakem uporu »niso nikjer slišali niti besede« (zapisnik o tem je – tako kot ostale nemške dokumente – našel dr. Tone Ferenc).

Očitno so orožniki iz Srednje vasi podatke o pripravah na upor takoj posredovali svojim predstojnikom, in čez nekaj ur, kot smo videli že ob 22. uri, se je v Bohinj na dveh kamionih pripeljala prej omenjena policijska enota z Bleda.

Zaradi tega in zaradi jutranjih dogodkov v Nomnju, so se pripravljene Bohinjci, ki jih je Tomaž Godce prejšnji dan res še poslednjič pripravljaval po vaseh (podpisani je to slišal tudi iz Godčevih ust drugi dan nad Nomnjem, ter iz ust številnih Bohinjcev, med drugim tudi od Franca Sodje-Gašperja, ki živi v Ljubljani), razšli. Sodje-Gašperja, ki živi v Ljubljani), razšli.

Prav tako se je razšel velik del Prešernovega bataljona, kot sem opisal v prvem delu, razšli pa so se tudi jeseniški uporniki in uporniki pod Stolom, kajti **bohinjski jutranji vlak**, kot glasnik o uspehu ali neuspehu začete upora, ni izostal. Torej: se je nekaj zataknilo!

Teh ljudi se je v Ratibovcu nad Potoki do 16. decembra zjutraj nabralo okoli 100. Priprave je skupaj s Poldem Stražišarjem in Karlom Prežljem vodil na Jesenicah okrožni sekretar OF Ignac Strelekar, ki je bil dotlej še legalec. Ko je jutranji vlak pripeljal iz Bohinja, so takoj ustavili nadaljnje zbiranje ljudi, ki so bili tudi pripravljene pridružiti se uporuh, jedro Jeseniške čete, ki jo je vodil Polde Stražišar, pa se je umaknilo malo višje pod Stol.

V Gornjesavski dolini, s središčem na Dovjenu, pa je bilo drugače. Tam so začeli z uporuh, ki se mu je pridružilo 124 moških. Začeli so zato, ker niso imeli zveze z Bohinjem in niso vedeli, da je tisti značilni vlak vendarle tudi 16. decembra pripeljal delavce na Jesenice. Tudi tu so se uporniki začeli razhajati in tudi tu ni šlo brez iz-

dajalca, zaradi česar je 16. decembra zvečer v Mojstrani padel Alojz Rabič-Mlakarjev z Dovjega, eden izmed organizatorjev vstaje.

...

Kako pa je bilo v Bohinju z drugim izdajalcem (a bili so še nekateri), že omenjenim Avgustom Dijakom s Koprivnika? Kolikšen je bil njegov delež pri tem? Imenovani je bil vodja SA-šturma, pozneje pa še vodja celice NSDAP.

Videli smo, da so ga domači uporniki zjutraj 15. decembra 1941 z njegovo ženo vred upravičeno zaprli. Toda – računajoč, da bo to zadostovalo kot opomin, so ga opoldne spustili.

Po neuspelem začetku upora v Nomnju, se je še ta dan, 16. decembra 1941, Avgust Dijak odpravil tudi v Srednjo vas k orožnikom in tudi on povedal, kaj vse se je zgodilo, kdo ga je aretiral, da so mu vzeli tudi puško, da je bil začetek v Nomnju in vse po vrsti.

Zlasti je obremenil tiste domačine, ki so ga zaprli in mu odvzeli puško. Med njimi tudi brata Lovrenca in Viktorja Beznika, ki so ju Nemci (to sta bila tista dva nesrečna fanta) takoj zgrabili in čez nekaj ur že ustrelili ter vrgli v gorečo Ažmanovo hišo v Nomnju. Avgust Dijak je orožnikom v Srednji vasi posredoval še številna druga imena tistih, ki so se pridružili upornikom. Imenoval je najmanj 27 oseb, od teh 12 z Gorjuš in 25 s Koprivnika, ki so bili potem večinoma aretirani. O vsem tem je v arhivu ostal nemški zapisnik orožnikov iz Srednje vasi, kar je odkril že večkrat omenjeni tov. Ferenc.

O tej zimski vstaji v bohinjško-gorjanski kotlini navedimo še en zelo, morda najbolj zanimiv nemški dokument, in sicer poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko (po T. Ferencu, ki je dokument dobil v Berlinu):

»Sredi decembra 1941 se je v raznih občinah Bohinjske doline pojavilo več komunistov, ki so doma na tem območju in so že dolgo pri banditih. Uspelo jim je, da so z raznimi grožnjami in obljubami pridobili večino moških... za odhod k banditom. Ljudem so govorili, da bo Nemčija izgubila vojno, da je sovjetska vojska povsod v ofenzivi, da se nemške sile že pripravljajo na odhod z Gorenjske, itd. Dejansko jim je uspelo, da so se jim priključili številni prebivalci tega območja, ki se prej sploh niso politično udeleževali. Vsa akcija je brez dvoma tudi tukaj – kakor v drugih predelih – izvirala iz osrednjih ustanov odporiškega gibanja v Ljubljani. Kot vodji sta nastopala Andrej Zvan iz Spodnjih Gorij in Stane Bokal z Jesenic, ki sta že dalj časa v ilegali... S celega območja se je zbralo 200 oseb, ki so bile deloma oborožene, deloma pa tudi brez orožja pripravljene sodelovati v uporniškem gibanju. Akcijo so izvedli pod komunističnim geslom, posamezne skupine so imele tudi zastave s komunističnimi znaki in na upornike se na raznih zborovanjih in posvetovanjih vplivali v čisto komunističnem smislu.

Predvidevali so, da bodo zasedli Nomen in tamkajšnjo železniško postajo. Ter ustavili vlak. Iz Nomnja naj bi se uporniško gibanje razširilo po vsej Bohinjski dolini do Bleda (mimogrede: zamišljeno je bilo, da bi zavzeli tudi najustrenejše gorske vasi pod Pokljuko – op. I. J.).

Ko so se banditi pripravljali na urednevanje tega načrta in ko so že postavili razne cestne ovire, da bi se zavarovali pred policijskimi motnjami, ki jih je iznenadil večji oddelek zaščitne in varnostne policije, ki je bil tisti čas v akciji na tem območju. Prišlo je do boja z bando, nakar je ta morala zbežati in se umakniti v gore. Tako nam je tudi s pomočjo nemških dokumentov zdaj povsem pojasnjen potek in obseg začete zimske vstaje na tem predelu Gorenjske.

Kakorkoli je že bilo, ti uporniški poizkusi so bili v vsem »Tretjem rajhu« in po njem okupiranih deželah nekaj enkratnega. Saj se nemškimi silam zaradi uporov vendar nikjer drugod v Evropi in tudi sploh — razen na Vzhodni fronti pred Moskvo — tedaj ni bilo treba umikati niti za korak. Na Gorenjskem so kljub vsem slabostim uporniška dejanja to vsekakor povzročila. Že 17. decembra 1941, torej takoj po uporniških začetkih, je komandant orožniškega okrožja Radovljica dal navodila devetim orožniškim postajam, naj začasno zapuste ogrožene postaje. Te so bile: — Kranjska gora, Dovje, Zgornje Gorje, Bohinjska Bela, Srednja vas v Bohinju, Breznica, Podnart, Brezje in Begunje.

Rečeno jim je bilo, »da varnostne razmere trenutno zanje niso ugodne. Zato začasno zapustite najbolj ogrožene postaje, v zvezi s tem pa se zberite na postajah v večjih krajih: na Jesenicah, na Bledu, v Bohinjski Bistrici, v Radovljici in v Podbrezjah...«

Rečeno jim je bilo tudi, naj odpeljejo s seboj tudi vse, kar je količkaj vrednega in bi lahko služilo upornikom. V nadaljevanju pa pravi:

»Svoji orožnikov in tisti, ki so se šele preselili v ta predel, naj nemudoma zapuste te kraje...«

Orožniki naj bodo dobro zavarovani, da lahko vsak trenutek odbijejo uporniške napade.

Vsi orožniki naj prenočujejo na orožniških postajah...«

Taka povelja in tako reagiranje okupatorskih poveljstev dokaj jasno kažejo, kako zelo jih je prizadel začetni upor in kako resno in naglo so se z vsemi nasilnimi sredstvi pripravili k njegovi zadušitvi. Tako je na primer orožniška postaja v Zgornjih Gorjah ostala zaprta vse do 15. januarja 1942, do časa ko je bila končana Dražgoška bitka in ko so požgali Dražgoše.

Tako je bilo z ogroženimi orožniškimi postajami v radovljiškem okrožju: Zaradi obsežne vstaje in bojev na škofjeloškem območju, predvsem v Poljanski dolini, a tudi zaradi strahu pred vstajo pod Karavankami in severno od Kranja, je tudi v kranjskem okrožju orožniški glavar začasno ukinil 9 orožniških postaj, in to: v Križah, na Jezerskem, v Cerkljah, Smledniku, Šmartnem pod Šmarno goro, pa v Žabnici, Zalem logu, v Gorenji vasi in v Sovodnju.

Z 18. decembrom pa so bili orožnikom ukinjeni tudi vsi dopusti, kar je veljalo tudi za policijske enote.

V teh, po upornikih ogroženih krajih, kjer so bile šole z nemškimi učiteljicami in učitelji, so slednji iz strahu nehali poučevati, šole po večjih krajih — tako tudi na Bledu — pa so začele zasedati policijske in vojaške enote.

Tako je decembrska vstaja na Gorenjskem, in sicer v radovljiškem in kranjskem okrožju, okupatorja pripravila v tak preplah, da je v vsakem okrožju postaj, po 9 orožniških postaj takih, ki so bile sredi ali blizu uporniških območij. Skupno se je torej pred uporniki umaknilo 18 orožniških postaj, kar je bilo za nemškega okupatorja nekaj enkratnega! In to ob vsej njihovi moči!

Sele po teh podatkih vidimo, kako obsežna in v začetku odlično načrtovana je bila ta zimska vstaja!

Seveda bi okupatorjeva oblast in njihova poveljstva ta dejstva na vsak način rada prikrila vsaj pred zunanjim svetom (poleg ostalega), zato je v dušenje upora posegel sam Berlin z Reichführerjem Heinrichom Himmlerjem na čelu.

Zato tudi ni bilo čudno, da je poveljnik nemških angažiranih sil za Gorenjsko orožniški polkovnik Rudolf Handl po vsem tem zimski vstaji na Gorenjskem s svojim poročilom 22. decembra 1941 dal naslednje »visoko priznanje«:

»V zadnjem tednu se je na tukajšnjem ozemlju začelo dobro organizirano, bliskovito uporniško gibanje...«

Okupator je seveda vojaškemu dušenju vstaje pridružil tudi zločinske maščevalne ukrepe. Na vsem uporniškem območju je aretiralo več sto ljudi. Tako tudi v Gorjah, v Bohinju, v Mojstrani in na Dovjem ter na Jesenicah, da ne govorimo še o onih s škofjeloškega ozemlja.

Pri tem je okupator ugotavljal, da je iz jeseniške železarne izostalo 140 ljudi (med

SMRT NEKATERIH VODITELJEV VSTAJE V GORENJSKEM KOTU IN TOMAŽA GODCA POSEBEJ

Poglavitni organizatorji in voditelji zimskega upora v bohinjsko-gorjansko-jesenjskem predelu so bili že večkrat omenjeni junaki: Stane Bokal, Polde Stražišar, Andrej Žvan-Boris in Tomaž Godec. Vsi so padli. Prvi med njimi Stane Bokal. Le dober mesec po decembrski vstaji je 19. januarja 1942 med hudim bojem sredi snega in najhujšega mraza ranjen in prezebel strmoglavil s strmega ostenja Lipance v dolino Krme.

Polde Stražišar je kot komandant Gorenjskega odreda padel 7. avgusta 1942 na Jezercih pod Lipanco.

Ko je že kazalo, da bo vojne kmalu konec in se je skozi vse hajke, ofenzive, težave in boleznj pretolkel, je nenadoma padel še Andrej Žvan-Boris, ki je bil komandant gorenjskega odreda takoj za Poldom Stražišarjem.

Med jurišem na Porezen je bil v zadnji veliki nemški ofenzivi 23. marca 1945 pokončen tudi Andrej Žvan-Boris iz Spodnjih Gorij, pozneje imenovan za narodnega heroja.

Ostal nam je še znameniti Tomaž Godec. Znamenit kot komunist, še bolj kot dolgoletni nepremagljiv smučarski tekač in človek, ki je od Stare Fužine do vrha Triglava »hodil« le dobre štiri ure, in še bolj po tistem, ko je po večkratnem strahovitem mučenju v begunjskih zaporih gestapovcem, ki so ga spet mrcvarili, zabrusil:

»Saj nima smisla. Lahko me točete, lahko počnete z menoj karkoli hočete, nič ne bo zaleglo. Komunist sem, to vam povem! Boril sem se proti vam in še bi se, če me ne bi ujeli. To je vse, kar lahko dobite od mene. Drugega ne boste zvedeli nikoli!«

In potem je res čisto umolknil. Toda — čudo — gestapovci so bili premagani: vse do njegovega uničenja Tomaža Godca niso mučili več. Kakor je slišati čudno, so ga gestapovci pošle spóštljivo pustili v miru. Neupogljivo junaške besede Tomaža Godca so kmalu — tako kot zadržanje isti dan ujetega Toneta Dolinška-Metoda, sekretarja pokrajinskega komiteja komunistične partije za Gorenjsko — našle pot čez zaporniške zidove in hrabrile zlasti tiste, ki so Tomaža poznali. Teh pa je bilo veliko.

Med 50-imi imeni ustrelenih je bilo na plakatih 17. aprila 1942 tudi ime Tomaža Godca. Skupino so odpeljali v Nemčijo, kjer so jih pokončili. Živ je ostal le Aleš

njimi so delno šteti tudi Gorjanci in drugi), da se je upornikom v Bohinju pridružilo čez 200 oseb, da se je iz občine Gorje »udeležilo vstaje okoli 100 oseb«, itd.

Dalje beremo (po T. Ferencu):
»... Od tistih, ki smo jih aretirali na območju občine Gorje, bo na osnovi zbranih podatkov ostalo v zaporih za sedaj 45, 16, med njimi, ki so se aktivno udeležili akcij z orožjem v roki ali s sodelovanjem pri postavljanju cestnih ovir, ali v boju proti policijskim silam, bomo ob določenem času usmrtili...«

Krvoločni je bil tudi ukaz o »bliskovitih preiskavah prizadetih vasi«, in da ni treba aretirati le sumljive ljudi, temveč »je tam, kjer bi našli orožje in strelivo — zadostuje že en sam samcat naboj — krivce ustrelili na kraju samem«. Poleg teh in poleg streljanja talcev in zapornikov so sledili še drugi nasilniški ukrepi.

Jelenc, ki mu je uspelo pobegniti in se potem priključiti gorenjskim partizanom. Postal je okrožni sekretar KP za okrožje Jesenice. Nekateri Bohinjci pa še dandanes ne verjamejo v Tomaževo smrt ter živi v legendi. Zato in zaradi vsega ostalega je o Tomažu Godcu in nekaterih dogajanj, povezanih z njegovim imenom, treba povedati nekaj več.

Izdani Tomaž Godec je bil ujet 10. marca 1942 na Vojah nad Staro Fužino, ob njem pa je, že na begu, padel smrtno zadet soborec Avgust Gašperin iz Stare Fužine. Avgust je bil rojen 1908, Tomaž pa 1905. leta. Prvi je bil tedaj star 34, Tomaž pa 37 let. Nemci so triumfirali in objavljali, da so zgrabili »glavnega bandita«. Tomaža Godca so privedli v begunjsko mučilnico 13. marca 1942, vmes pa so ga mučili vse od Voj prek Bistricice in Bleda. Zaradi Tomaževe popularnosti in ker je bil natančno izdan, so gestapovci vedeli, da je bil predvojni komunist in kaj je zajeti junak pomenil za Bohinj. Vedeli so tudi, da pozna številne ljudi in sodelavce v uporu in OF, zato so iz njega hoteli iztisniti, kolikor bi se le dalo. Marsikdo, ki Tomaža ni dosti poznal, se je bal, da ne bi klonil in povedal kako ime sodelavcev. A videli smo, kako kako se je zadržal pred gestapom. Tomaž je bil nem o svojih sodelavcih, čeprav so ga gestapovci zdelali tako, da so mu morali obvezati vso glavo. Takega je na hodnikih begunjske mučilnice srečal njegov tudi zaprti sodelavec Ludvik Cesar z Jereke. Iz poveljev so gledale le podplute, žalostne, a odločne oči, ko je izmučeni Tomaž prepoznal Cesarja, je rahlo odkimal z glavo, kot bi hotel reči, naj se z njegove strani nihče ničesar ne boji, da ne bo povedal ničesar. Kako se je to končalo, smo pa videli.

Tomaža Godca torej od 10. marca 1942 ni bilo več v Bohinju, čez dober mesec pa tudi ne pri življenju.

Nekaj dni po Tomaževem zajetju sem bil nehote priča neprijetnim dogodkom, ki so pomenili konec partizanske skupine v Bohinjskem kotu. Vse bi bilo drugače, in Nemci ne bi dobili ne Tomaža ne Avgusta Gašperina, če bi se priključili jedru »Prešernove čete« na Pokljuki. Neposredno mi je znano — in tudi nekaj tistih gorjanskih

(Nadaljevanje na 8. strani)

prvoborcev še živi, ki to vedo — (Stanko Kocjančič-Marjan, Vinko Repe-Triglavski in še nekateri) — da je bilo več razgovorov o tem, kako bi bilo prav, če bi se tudi Tomaževa skupina priključila »Prešernovi četki«.

Toda — prav ali ne — Tomaž Godec je s svojo skupino ostal v svojem priljubljenem Bohinjskem kotu, kjer je poznal vse ljudi in vsi njega. Kmalu po 10. marcu — moralo je biti prav 15. marca 1942 — me je poiskal Franc Žemva, predvojni znanec in partizan iz poletnih dni 1941, s katerim sva se srečala tudi nad Nomnjem 16. decembra zjutraj. Vedel sem, da je s Tomažem ostal v Bohinju in tedaj se je tudi že razvedelo o Gašperinovi smrti in Tomaževem zajetju, zato sem Franca pogledal vzradoščeno in hkrati zaskrbljeno. Kaj ne bi, saj so Nemci, če že na drugi, poskrbeli za propagando o njihovem uspehu v Bohinju ter zadovoljno širili to zaradi zbivanja naše morale.

In tedaj je Franc resignirano povedal tole, dasiravno na zvezah drug z drugim tedaj nismo govorili več kot tisto, kar je bilo najbolj nujno:

»Vsega je konec! Tomaža so ujeli, Gustlna ubili, midva, ki sva se temu izognila, pa sva zdaj na poti v Ljubljano. Tu ni mogoče več zdržati! Ali bi nama oskrbel nekaj hrane in drugih potrebnih, tudi kako marko!?»

Torej, sta bila dva.

Drugi je bil Ivan Ravnik iz Bohinjske Bistrice. Poprej sva skupaj delala v jeseniški železarni (v kotlarni) in s katerim sva že junija 1941 šla na sestanek v stanovanje jeseniškega komunista Albina Žemve, kjer nas je pričakoval skrivnostni ilegalec Lojze Kebe-Štefan.

To so bili najtrši časi gorenjskega partizanstva, zato sem zaprepaščeno strmel v malodušnega partizana, ki sem mu pripisoval veliko junaštvo. Tudi sam sem od jeseni dalje nekajkrat preživljal podobne preizkušnje, a da bi se umaknil v heznano Ljubljano, mi ni prišlo niti na misel. Vse drugo prej, le tja ne, četudi sem imel zvezo in so mi nekateri znanci to svetovali. Vsaj začasno naj bi se umaknil, da na Gorenjskem mine najhujše, predvsem pa neizprosna zima.

A tako se nisem odločal zaradi junaštva, ker ga je dostikrat primanjkovalo, temveč prav zaradi nasprotnega: bal sem se tujih krajev in nepoznanih ljudi! Poleg tega nam je bilo s strani partizanov tudi rečeno, naj ne zapuščamo Gorenjske, pa če bo še huje, pač pa naj bomo vse bolj previdni in naj pazimo s kom se družimo in podobno.

Misli so me naglo spreletavale, vendar: kaj bom jaz, ki sem še doma in sem s prijavo o »bolovanju« zaščiten pred trenutno aretacijo — nasproti borcu — partizanu. Kaj naj mu rečem?

In rekel sem mu, da pač ve kaj dela, saj je vendar partizan — ter mu obljubil pomoč. Izguba Tomaža Godca, kar je zdaj Franc potrdil, je pač na vseh pustila svoj pečat. Ker so Nemci dostikrat zganjali lažno propagando, sem do tega trenutka na dnu srca še vedno upal, da glede njegovega zajetja le ni res. V tem obdobju so pogosto pobijali talce v Begunjah in v Dragi in na zunaj je res kazalo, kot da so nasilniški okupatorji zadušili vstajo na tem predelu.

V takih razmerah je bilo treba po hrano, denar in drugo opremo torej k najbolj zanesljivim ljudem. Zdaj lahko povem in »odkrijem« imena dobrotnikov, ki so priskočili na pomoč v najhujšem času in jim po dolgem času tudi v imenu drugih izrazim zahvalo za nesebično in hitro pomoč. Kajti: kdor hitro da, dvakrat da! Ta pregovor je bil kot redkokdaj potrjen prav v tem primeru. Na moč prikriti sem obiskal tedanja hotelirko Ivanko Rus-Trnkovo v hotelu »Triglav« pri blejskem kolodvoru. Zaupala sva si že prej — in dobil sem zaproseno, ne da bi ona spraševala, za koga natan-

ko bo. Vedela je le, da za preganjane partizane. A dala je še več: k hrani je priložila še 50.— RM in še moževu žepno uro. Zaradi vse te izjemnosti sem si dobro zapomnil, da je navrgla še buteljko vina, kar je bilo nekaj posebnega in tudi nepotrebne, vendar dano iskreno in radevolje.

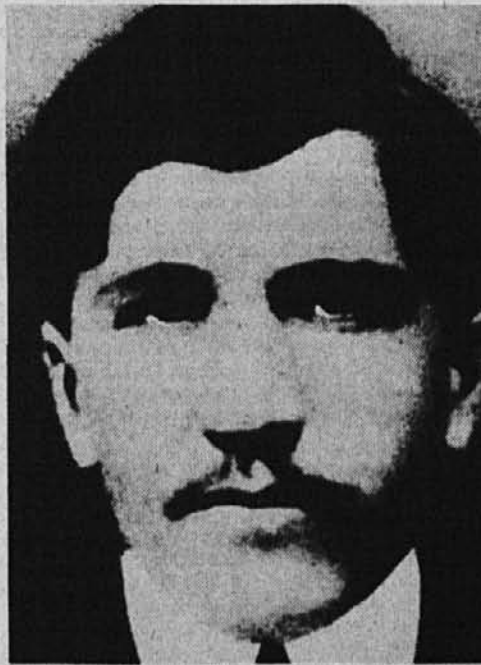
Vse to in nekaj drugih malenkosti sem potem izročil partizanu Francu (in Ivanu), ki se je nekaj časa skrival v naši vasi, kjer je stanovala tudi njegova družina.

Fanta sta potem odrinila proti Ljubljani in nekje na oni strani so ju kmalu ujeli Italijani. Čez nekaj časa smo zvedeli, da sta se znašla v Begunjah in pa v taborišču Dachau, kjer sta dočkala konec vojne.

Z Gašperinovo smrtjo, s Tomaževim zajetjem ter z odhodom Franca Žemve in Ivana Ravnika, je bilo za precej dolgo konec partizanstva v Bohinju. Nekaj mesecev so Nemci lahko brez strahu, da bo pokalo, hodili tudi po odročnih bohinjskih vaseh in gozdovih.

JOŠT ROLC

JOŽE AŽMAN — JUNAK IZ NOMENJA

V globoki dolini, med strmimi pobočji pokljuških in jelovških gozdov, ždi prislonejša ob smrekovo hosto prijazna bohinjska vasica Nomenj. Soteska, ki so jo pred mnogimi milijoni let izdolble sile ledenikov, se tu odpre v nekaj sto hektarov obsegajoče polje ob obeh bregovih živahne in bistre Save Bohinjke. Poleg nje seka polje nova cesta, medtem ko se je stara zvijala kot kača ter razmejevala polja od gozdov, se izogibala njiv in travnikov, saj je zemlja tu dragocena. Tujci, ki zadnja leta vedno bolj obiskujejo Bohinj, se radi ustavljajo na Nomnju, nekakšni vmesni postaji med Bledom in Bohinjem. Vsa je pripravna za krajši počitek, za požirek vina ali prigrizek, pa tudi za ogled domače izvirne kmečke arhitekture, ki se je ohranila kljub napadu modernizacije. Sredi vasi vabi goste prijetna gostilna »Pri Ažmanu«, majhna podeželska enonadstropna hiša. Od drugih hiš se razlikuje samo po tem, da je obnovljena

Ob pozitivnih so to senčne strani preteklega boja, ki je bil prav zaradi nasilnega in zvitega nacističnega okupatorja tako veličasten! Med starimi partizani je namreč veljalo pravilo, da živ nihče ne sme priti v sovražnikove roke, kajti nihče ne ve, koliko zmore, koliko muk bo lahko vzdržal in kakšne metode bodo ubrali nasilniški zasliševalci. Seveda je nekaj drugega, če so koga zgrabili v spanju, kot je bil primer prav z obema omenjenima junakoma, s Tomažem Godcem in Tonetom Dolinškom-Metodom. Poznamo več primerov takih samoučinih, ko so zasliševani zadnji trenutek ušli gestapovsko-polijskemu nasilju, in to celo že proti koncu vojne. Ivan Krivec-Pavle, rajonski sekretar Kranjske gore se je na primer pred očmi Nemcev pokončal celo 10. marca 1944.

Tomaž Godec pa je od zajetja do uničenja umrl večkrat, kajti mučenje, kakršno je moral prestajati, je bilo nepopisno. Junaki Tomaževa kova so tako premagovali smrt in postali legende!

Toda — vse kar je Tomaž Godec moral prestati, je bila resnica, ni bila legenda. In ker je bila resnica taka, je postala in ostala svetla legendarnost!

in da ima nad vrati tablo z napisom »gostilna«. Gospodar Janko Ažman in njegova žena, postrežljiva krčmarica, sta že pred leti na pogorišču stare hiše zgradila novo in v njej gostilniške prostore.

Marsikdo, ki je vaju takih podeželskih gostišč, bi dejal, da tudi ta gostilna, ni nič posebnega. In vendar bi zaslužila več pozornosti. V stari hiši, ki je pogorela, je namreč živel eden največjih revolucionarjev Bohinja, borec za pravice delovnih ljudi, komunist in eden izmed prvih slovenskih partizanov Jože Ažman. Žal ni zdaj na hiši nobenega spominskega obeležja, ki bi pričalo o tem.

Kadarkoli sem kje poslušal pripovedovanje o predvojnem revolucionarnem delu v Bohinju ali sploh na Gorenjskem, sem vedno ališal ime Jožeta Ažmana, ki je bil poleg Tomaža Godca v revoluciji najbolj znana osebnost Bohinja. Malce čudno zveni, pa je vendarle res, da je prav to krivo, da Bohinj, partizanska trdnjava in žarišče odpora, nima nobenega narodnega heroja. Težko je zavreči pomisleke, da pri ocenjevanju obeh teh velikih mož ni bilo birokratskih gledanj in neutemeljenega rivalstva. Zaradi tega se tudi po vojni nihče ni mogel odločiti, komu naj bi pripadla čast narodnega heroja, kljub neskončnim razpravam, predlogom in kopicam papirnatih dokazov. Upamo, da bo uvidevnost tistih, ki odločajo, bolj tehtna in njihova vest bolj tenkočutna in da bodo enkrat le vzdali na pročelju Ažmanove hiše vsaj skromno spominsko ploščo ter tako popravili krivico in zamudo. Morda celo letos, ko bo preteklo 50 let od ustanovitve Komunistične partije...

Opisati življenjsko pot, boje in delo Jožeta Ažmana je dokaj nevhvaležna naloga tudi za izkušnega pisca kronik. To delo namreč zahteva dobro poznavanje razmer v prvih letih po I. svetovni vojni in v razvijajočem se delavskem gibanju na Gorenjskem. Zbrati bi bilo treba številne pisane dokumente o delu bohinjske partijske organizacije, številnih posvetov, konferenc, zborov in sestankov v vsej Sloveniji, ki se jih je udeleževal Ažman kot sekretar bohinjske celice ali njen delegat.

Da mi je uspelo dobiti teh nekaj skromnih podatkov, se lahko zahvalim le srečnemu naključju, da sem se seznanil z Rozko Torkar, hčerko Jožeta Ažmana. Poročena je na Selu pri Bledu.

Rozka je razmeroma dobro poznala očetovo delo in mu je vdano stala ob strani vse do njegove prezgodnje smrti. Njena vestnost, s katero je zbirala podatke o očetu, njen dnevnik, pa tudi zajeten sveženj starih papirjev in fotografij — vse to je bilo dovolj, da sem se lotil tako zahtevnega dela.

Ko sem pregledoval stare zapiske, pismene izjave Ažmanovih sodelavcev in druge listine, ki jih hrani Rozka, sem se sam pri sebi vprašal: Kako to, da smo doslej tako malo vedeli o Ažmanu? Ali je prav, da ostane tako plemenito življenje le na porjavelih listih papirja, dosegljivih samo njegovim najbližjim potomcem?

Rodil se je na Nomnju leta 1888. Če bi bil živ, bi torej dočakal petdesetletnico svoje Partije star 80 let.

Se kot otrok, sin revnega kajzarja, je moral kakor tisoč njegovih vrstnikov opravljati razna težka kmečka dela. Z leti, ko je postal močnejši, je postal gozdni delavec. Sekal je poključke smreke in jelke ter jih vozil v dolino. Taka je bila usoda skoraj vseh kmečkih fantov iz Bohinja, kjer je rodovitne zemlje malo in je za mnoge edini zaslužek gozd, zlasti po zgraditvi železnice Jesenice—Gorica, ko je les postal nekaj vreden.

Med drvarji in vozniki se je rodil bohinjaški proletariat, ki se je kasneje na železnici ali v jeseniški železarni ali na železnici pomnožil in ojeklenil. Vpliv Jesenic, pa tudi Trsta in Gorice, na katere je bil navezan Bohinj pred I. svetovno vojno, je bil tako močan, da je razmeroma zaostali in revni Bohinj že v tistih časih postal plodna njiva za širjenje revolucionarnih idej med delavci in malimi kmeti.

Ažmanov Jože z Nomnja je bil eden izmed tistih, ki so bili najbolj dovzetni za nove ideje. Spričo vsakdanjih težav, izkoriščen od bogatih trgovcev z lesom, večkrat lačen kot sit, se je hitro in lahko odločil za tiste, ki so že takrat kovali zaroto proti brezpravju in nasilju. Preprost, toda bister in naravno inteligenten, s srčno kulturo, kakršno bi mu lahko zavidal marsikdo izmed izobražencev, se je vidno razlikoval od okolice. Kmalu so ga začeli spoštovati tudi starejši tovariši. On pa je z vso mladeniško vnmemo prebiral knjige ter iskal resnico v Marksovih in Engelsovih delih. Postopno, toda vztrajno in zanesljivo je širil svoje obzorje in znanje, kar mu je krepilo razredno zavest in ponos. To, česar se je naučil, je s pravo gorečnostjo posredoval drugim. Zaradi svoje neomajne prepričanosti o vodilni vlogi delavskega razreda in neomajne volje za pridobivanje somišljenikov je bil že takrat tarča nasprotnikov in nevaren za oblasti. Večkrat so mu škodovali, ga zasramovali, mu očitali brezboštvo in kdo ve kaj še vse. Toda Ažman je kljub temu trmasto vztrajal na svoji poti skozi življenje in pri svojem prepričanju. To prepričanje pa je bilo takrat še za veliko večino ljudi nekaj nerazumljivega in nesmiselnega, saj se Marksove in Engelsove ideje še nikjer na svetu niso uresničile.

Začela se je I. svetovna vojna. Kot pešec avstroogrske vojske se je tudi Ažman znašel na bojišču, nekje na Poljskem. V še nepojasnjenih okoliščinah je prišel v ujetništvo. Tam je dočakal obe revoluciji in se je tudi udeležil. Podrobnosti o njegovi udeležbi v revoluciji in državljanski vojni pa ne pozna nihče, saj ni v naših močeh, da bi razkrili tajnosti sovjetskih arhivov. Vse kar se ve, so pričevanja njegovih znancev, osnovana na njegovem pripovedovanju. Razumljivo je, da v bivši Jugoslaviji o svoji dejavnosti v Rusiji ni dosti govoril.

Takoj po vojni, ko se je vrnil domov, se je oženil s Franciško, skromno delovno

ženo, ki mu je do smrti ostala zvesta družica. Popolnoma ga je razumela in mu stala ob strani pri njegovem političnem delu, pa tudi pomagala po svojih močeh.

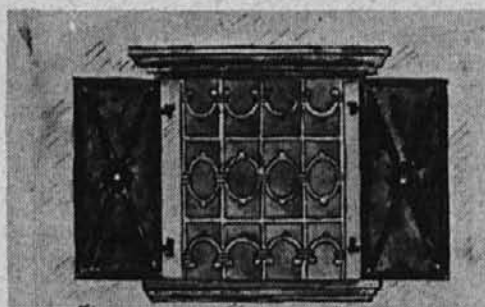
Leta 1920 je bil Ažman že med organizatorji znane stavke železničarjev na Jesenicah. Tam si je po vrnitvi našel delo. Tedaj je tudi prvič prišel v policijske sezname, njegovo ime pa je postalo znano tudi med delavci po drugih krajih Gorenjske. Samo po sebi je umevno, da je zaradi svoje dejavnosti zbudil tudi pozornost delodajalcev in da je zato med prvimi letel iz službe. Tovariš Janez Mlakar, znani predvojni revolucionar je eden izmed prvih komunistov pri nas, se je spominjal mladega Ažmana iz tistih dni. Bil je tudi eden izmed preživelih, ki je imel nekaj zapisnikov s sej in partijskih posvetovanj. Teh se je udeležil tudi Ažman. Iz zapisnikov se vidi, da je bil Ažman leta 1922 organizator akcije za zbiranje prispevkov za gladujoče v Rusiji. Prav tako iz zapisnikov lahko ugotovimo, da je bil Ažman delegat KP iz Bohinja na okrožni konferenci takrat napol ilegalne naslednice KP »Neodvisne delavske stranke Jugoslavije«. Ta konferenca je bila 2. septembra 1923 v gostilni Felner v Kranju.

Naslednjega leta, 27. aprila, je bil Ažman član partijske delegacije pri razvijanju prapora jeseniške organizacije »Neodvisne delavske stranke«. Decembra 1926 je bila na Jesenicah ilegalna konferenca komunistične skupine »Enotnost«, na kateri so razpravljali o volitvah v oblastno skupščino, ki so bile januarja 1927. Ažman je bil na tej konferenci eden izmed najbolj vnetih govornikov in je s svojimi stališči odločilno vplival na sprejem okvirnih splošnih načel politike. Izbrali so ga tudi za kandidata na komunistični listi. Njegovo kandidaturo so podprli tudi socialisti.

Leto dni kasneje srečamo Ažmana kot delegata na pokrajinski partijski konferenci, ki je bila v največji tajnosti v prostorih gostilne »pri Vitezu« v Ljubljani.

Tako je Ažman neprestano prihajal in odhajal, se vračal na svoj Nomenj. Enkrat na Jesenicah, drugič v Kranju, pa v Ljubljani, Lescah in drugje je vneto utrjeval vezi bohinjaške celice in drugih. Ta potovanja so bila vedno tvegana, saj je bila KP strogo prepovedana in se njenim članom, če so jih ujeli, ni dobro godilo. Ažman pa je bil zaznamovan že po stavki železničarjev in je vohala za njim policija. Že leta 1925 so ga prvič zaprli, ko so zvedeli, da je bil sekretar KP za Zgornjo in Spodnjo Bohinjsko dolino. Čez nekaj mesecev so ga sicer izpustili, vendar so ga še bolj sumili. Takoj po volitvah leta 1927 so ga znova odpeljali v ljubljanske zapore. Iz njih se je rešil svojim zvezam in odločnemu delovanju KP.

Kmalu nato se je ves posvetil političnemu delu in skoraj ni več našel časa za osebno in družinsko življenje. Postal je samo revolucionar. Čeprav ga je žena glede tega razumela in se z njim tudi strinjala, ji kot vsaki ženi in materi ni bilo vseeno, kaj bo z družino in tremi nedoraslimi otroki, ki jih je morala zdaj preživljati sama s kmetovanjem doma in pri sosedih. Večkrat ga je rotila in opozarjala, naj bo bolj previden in naj vendar ne zapravi vseh tistih bornih

Koroška Bela — »Zgornji Čop« — skica Branko Čušin

dinarjev, ki jih je tu ali tam prigaral s prevozem lesa iz gozdov in jih trošil za razne knjige. Toda nobena beseda ni zalegla, na vse ženine očitke je dejal: »Zapomni si, da brez žrtev ni zmage«.

Iz Jesenic, Kranja in Ljubljane je dobival velike količine brošur, knjig, letakov. Skrbno jih je skrival v podkrovrju skednja. Prek zaupnih sodelavcev in hčerke Rozke jih je razpečeval po vsem Bohinju. Kljub pogostim preiskavam, ki so jih delali pri njem orožniki, nikoli niso našli tega skrivališča.

Ne samo predstavniki oblasti, tudi drugi vidnejši ljudje, privrženci kapitalističnega družbenega reda, zlasti pa duhovščina, so gledali na Ažmanovo družino kot na garjave ovce. Bistriški župnik Ambrožič je stalno pošiljal prek drugih otrok Ažmanu in ženi listke s pozivi, da morajo Ažmanovi otroci redno k maši ter k spovedi in obhajilu. Kaj je to pomenilo, lahko razume samo tisti, ki ve, da je imela duhovščina posebno na podeželju v vseh zadevah glavno besedo. Urejala je odnose med ljudmi, družinami in vasm, budno pazila na javno moralo, se nenehno vtikala v družinske razmere in osebno življenje vsakega posameznika. Duhovnik je celo s svojo izjavo vplival na to, ali bo kdo dobil službo, kje in kakšno in ali bo odpuščen z dela, kaj je pomenilo veliko tragedijo.

Hči Rozka še zdaj ne more pozabiti, kako je župnik Ambrožič na vse načine skušal škodovati njihovi družini. Ko je bil njen brat Janko leta 1937 dorasel za službo, je zaradi župnikovega nasprotovanja zaman iskal službo v Bohinju. Poskušal je tudi v jeseniški železarni, toda tudi tam ni nikoli šlo brez župnikovega posredovanja. Zato se je Rozka na svojo roko, brez očetovega soglasja, odločila za nenavaden korak. Šla je na Bistrico k župniku in mu začela pripovedovati, kako težko živijo, nazadnje pa ga je prosila, naj napiše priporočilo, da bi dobil Janko delo v železarni. Stari prebrisanec je deklo sprejel presenetljivo lepo ter brez obotavljanja napisal pismo svoje-mu stanovskemu tovarišu župniku Krašnji na Jeseniškem rovtu. Ta je vedno imel svoje prste vmes, kadar so odločali, komu naj dajo delo v železarni. Nato je Ambrožič vestno zapečatil pismo in ga dal Rozki z naročilom, naj ga da Krašnji. Zatrjeval ji je, da je lahko brez skrbi, da bo Janko zagotovo dobil delo. Ljubeznivo in s hinavskim nasmehom jo je nato odpravil skozi vrata.

Ko je Rozka doma očetu pripovedovala, kako je opravila in kako je bil župnik ustrežljiv, Ažmanu to nikakor ni hotelo v glavo. V njem je začel vrtati sum, da najbrž nekaj ni v redu, da ne more biti župnikova prijaznost pristna, saj ga vendar župnik črti kot hudiča. Zato pisma ni pustil oddati Krašnji. Po nekaj dneh se je odločil, da ga bo odprl in prebral. Ko sta zvečer ostala sama z Rozko, sta nad vrelo vodo s pomočjo pare pazljivo odlepila pismo. Nemalo sta bila presenečena, ko sta prebrala:

»Najodločneje odsvetujem, da bi posredoval pri gospodih v železarni za sprejem na delo Janka Ažmana z Nomnja. Naredi vse, da se ne bi pre naglili in ga res sprejeli, kajti fant je sin največjega komunističnega Bohinjca!«

Česa drugega se Ažman od župnika tudi ni nadejal. Pisma seveda ni oddal, Janko pa je še nadalje hodil od tovarne do tovarne in iskal dela. Čez nekaj dni, ko je imela Rozka neke opravke na Bistrici, se je domislila, da bi bilo dobro, če bi jo župniku malo zagodla. Naredila se je nevedno in stopila v župnišče. Tam je rekla župniku, kako njen brat še vedno ni dobil dela v železarni, ter se čudila, kako župnikovo priporočilo tako malo zaleže. Pretkanec se je na moč prizadeto začudil in sklenil roki kot k molitvi,

nato pa rekel, kako se mu zdi čudno, da so v železarni pri sprejemanju delavcev tako počasni, ko jim je vendar napisal tako lepo pismo.

Rozka pa je brez besed zapustila župnišče. Zdaj je šele videla, kakšen hinavec je župnik. Janko pa je po dolgih mesecih iskanja končno le našel neko težaško delo pri gradbenem podjetju »Slograd« na Jese-nicah.

Največ zaupanja je imel Ažman v svojo hčer. Zaupal ji je skoraj vse skrivnosti in težave. Kot je sam večkrat dejal, se je lahko nanjo povsem zanesel. Vedno je bila doma in se je povsem navezala na očeta, ga kljub mladosti razumela in mu vselej rada pomagala. Počasi ji je zaupal vedno več, zlasti potem ko je leta 1937 postala članica Zveze komunistične mladine. Med drugim je imela tudi naloge hoditi na železniško postajo in tam pričakovati neznanke iz vseh krajev Slovenije, ki so prihajali v Bohinj po različnih opravkih v zvezi z ilegalno partijo. Skoraj vsak je imel kak razpoznavni znak. Eden rožo, drugi časopis, torbo, šal ali čepico, kar ni vzbujalo pozornosti pri drugih ljudeh, je pa pomenilo izkaznico, da je človek pravi. Te ljudi je potem skrivaj vodila v hišo zanesljivih ljudi, največkrat k Ševljevem Petru ali Pintarjevemu Janezu. Od tam so navadno ponoči odhajali na sestanke k Ažmanu. Med njimi so bili znani komunisti kot Tomaž Godec, Franc Vojvoda in Jože Repic iz Bohinja, Marija Zumer iz Gorij pri Bledu, Jože Gregorčič in Franc Potočnik z Jesenic, pa tudi Stane Zagar, Vencelj Perko in mnogi drugi, takrat samo še tihi in skromni ljudje, kasneje pa organizatorji partizanstva, komandanti, komisarji. Večina jih je tudi žrtvovala življenje v bojih ali v taboriščih in ječah.

Zato ker zlasti zadnja leta pred vojno Ažmana skoraj nikoli ni bilo doma in tako ni skoraj nič zaslužil za preživljanje družine, je morala Rozka poiskati službo. Uspe-lo ji je dobiti mesto pletilje v tovarni pleten-in v Radovljici. Zaposlila sta se tudi brata Janko in Mirko. Kot mnogi fantje njenih let sta rada zahajala v družbo in tako prihajala v stik z mnogimi ljudmi. Čeprav sta vedela za očetovo delovanje in mu v njem tudi pomagala, le nista vedela za toliko skrivnosti kot Rozka. Od leta 1937 dalje ga je spremljala tudi na mnoge sestanke, največkrat na Jesenice. Tam je bil vsako nedeljo »pri Jeleni« sestanek Zveze komunistične mladine. Zato je Rozka zahajala tja in tam dobivala naloge za delo Zveze na Nomenju. Tam so bili razen njenih bratov povezani tudi Katrašnikov Franc, Komarjev Milan, Ševljev Peter in Jugričev Ivan.

Po nočnih sestankih komunistov v svoji hiši je imel Ažman vedno veliko dela. Prebiral je nove knjige in časopise, pisal zapiski in poročila ter spet odhajal z doma. Posebno mu je bil pri srcu Tomaž Godec. Ze veliko prej preden je postal član Partije, je Ažman zanj dejal svoji ženi, da je njegova desna roka. Ocenil ga je kot imenitnega človeka, ki ga bo moč vzgojiti v dobrega komunistu. Kot ugleden obrtnik, član Sokola, človek z mnogimi znanci in velikim vplivom na ljudi da bo lahko deloval mnogo bolj na široko kot drugi, stari komunisti.

Ažmanove napovedi glede Tomaža Godca so se kasneje uresničile. Z njim sta si postala neločljiva tovariša in borca vse dokler ju ni za vedno ločila smrt.

Nič manj kot za partijske celice ni Ažman skrbel za aktivne Zveze komunistične mladine. Sploh mu je bilo delo z mladi-no posebno pri srcu še iz časov, ko je sodeloval v »Društvu kmečkih fantov in deklet«. Vedno je izkoristil vsako priložnost, da bi za svoje nazore pridobival mlade ljudi, zato si je tudi prizadeval, da bi po vaseh ustanovil čimveč aktivov Zveze. V svoji hiši pa je prirejal tudi pravce študijske

sestanke z mladimi ljudmi, ki jih je izbral iz najbolj zaupnih družin. Pri tem je treba upoštevati, da je bila njegova hiša že davno znana oblastem kot komunistična in da so jo zato nenehno opazovali. Zato je take se-stanke organiziral pod pretvezo, da bo kako soboto v njegovi »hiši«, veliki dnevni sobi, ples. Ažmanov Janko je res igral na harmoniko, drugi pa so plesali. Navadno je ob 23. uri vstopil v »hišo« Ažman in preki-nil zabavo. Člani Zveze komunistične mladine so disciplinirano ostali in je nato mednje razdelil letake, časopise in knjige. Zdej se je začel študij. Vsakdo je moral prebrati določen odstavek, potem pa so o njem razpravljali. Ažman je le usmerjal razpravo in jim razlagal kar sami niso vedeli. Znal je tako prepričati človeka, da je pridobil skoraj vsakega, ki se je z njim spu-stil v pogovor. Takih sestankov in pogovoro-rov so se poleg njegovih treh otrok udele-ževali tudi Seveljev Peter, Komarjev Milan, Katrašnikov Franc, Sušnikov Janez in Žnidarjev Janez, izmed deklet pa Ančko-tova Štefka in Bajčkova Francka.

Usoda vseh teh požrtvovalnih mladincev in mladink je v naslednjih letih bila podobna. Trije, med njimi Ažmanov sin Mirko, Ševljev Peter in Žnidarjev Janez so bili postreljeni kot talci v začetku osvobodilne vojne. Komarjev Milan je padel kot parti-zan. Sušnikov, Katrašnikov in Ažmanov Janko pa so bili po taboriščih. Tudi dekleta so Nemci kot sodelavke OF preganjali in zapirali.

Poleg tega, da so se izobraževali, so morali nomenjski komunisti opravljati tudi druge naloge po navodilih Ažmana. Tako so razpečevali propagandno gradivo, med partijskimi sestanki stražili okolico, obveščevali komuniste o nevarnosti in pridobivali nove člane. Pred vsakim 1. majem so že nekaj dni prej na visokih hribih pripravljali kresove. Navadno sta pripravljena drva potem zažigala Mirko in Rozka. Medtem ko hčerke in sina ni bilo doma, je navadno Ažman odšel h kakemu sosedu, političnemu nasprotniku z izmišljenim izgovorom, da bi si tako preskrbel alibi, če bi ga zaradi kresov prijemali žandarji. Nomenjski komandir orožnikov Bukovšek je namreč okoli vseh delavskih praznikov opazoval vse sumljive ljudi, zlasti pa Ažmana. Večkrat je prišel nenapovedan v hišo, da bi se osebno prepričal, če je Ažman doma. Tako je s surovostjo prizadejal veliko hudega Ažmanovim. Ko je nekoč tako vdrl v hišo in ni našel Ažmana doma, je uperil pištolo na njegovo ženo in ji začel groziti, da jo bo ustrelil, če ne pove, kje ima moža.

Večkrat se je kar na lepem spomnil na Ažmana, prišel ponj, ga nekaj dni imel zaprtega na orožniški postaji in ga nato brez pojasnila ali utemeljitve izpustil. Posebno je bil prizadeven v letih med 1936 in 1938, ko je sklepal, da se pri Ažmanu zbirajo prostovoljci za v Španijo. Vendar se mu nikoli ni posrečilo, da bi koga izmed njih tudi zalotil.

Ažmanovo predvojno sodelovanje je bilo življenje pravega revolucionarja. Kot tako je bilo polno nepredvidenih težav, nevarnosti, zasledovanja in preganjanja. Koliko samoodrekanja, vztrajnosti in tudi odločnosti je bilo treba, da je človek izdržal, ve samo tisti, ki je vse to sam poskusil. Toda Ažman je vztrajal z železno voljo, vedno pripravljen tvegati vse za revolucijo. Niso ga od tega odvrgle ne aretacije in grožnje, ne ženine solze, njena rotnja in prošnje, pa čeprav je bil drugače dober mož in skrben oče. Zato ga je veliko ljudi imelo za fanatika, njegove nazore pa za utopijo, nesmisel in neustvarljive želje.

Toda čas je pokazal, da se Ažman ni motil, pač pa drugi, ki mu nekoč niso verjeli. Čimbolj so se bližali usodni dnevi in čimbolj je grozila fašistična nevarnost, tem več pristašev je imel. Kot preprost kmečki človek z naravnim smislom za skupnost in dobre odnose med preprostimi ljudmi, kme-

VALENTIN POLANŠEK

Kje je še prostora

*v tiskarskih izdelkih
upletejo vmes
drobec poezije,
da se vrzel skrije;
ob posebnih vznichenostih
smo odprti za rime,
kakor urabci za odpadke
sredi prazne zime.
V bivanju s computerji,
s stresom
in potrošniško nujnostjo
se najde še kak kotiček
v bližini srca,
da postojimo
in se nasmejimo,
kot bi odkrili
dobro rimo.*

Poklon

*Sepetanje
najraje
govorim
o najlepših rečeh,
da ujamem
tvoj plahi,
srečni nasmeš.*

*In vsi tihi
tvoji vzdih
so s temi stih.*

Znajti se

*ker je škoda slehernega odlašanja,
deviških oblakov,
zardelih lic,
zaletavih podoknic
in vročekrvnega koprnenja.
Morda sem ud nekega členka,
delček nekega drobca,
bolest nekega prebolevanja,
vednost neke nevednosti,
čakanje nekega pričakovanja,
tolažilo neke tolažbe,
minulost nekega minevanja –
vsekakor pa želja
po nenehni odmevnosti
ljubezni,
lepote,
življenja!*

Naslajam se z življenjem

*ko sproti vzniknejo
presenetljive ponudbe,
da se ljudje ljubijo.
Iz navideznega zastanka,
prihranjene želje,
oživljenega upanja
pride na vsem lepem
vsak do svojega.
Nasmeš
in poljub
sta rodovitna!
Koliko življenjske sile
v ljudeh,
koliko radoživosti
v očeh,
da objemam pozabljenec,
se poigravam z otroki,
se pošalim s starci,
se poklonim marsikomu.
Kaj če tako rečejo
katero mimogrede
o smrti
kot znani uspešnici ...*

ti in delavci, si je vedno laže pridobival zupanje sovaščanov in drugih. Začenjali so s tem, da so se zanj zanimali poslušali njegove nasvete. To pa zaradi tega, ker je vedno govoril le tisto, kar je bila resnica in za svoje prepričanje tudi trpel, če je bilo potrebno. Povezoval je zvestobo svojim političnim nazorom z zvestobo do svojega naroda in vedno trdil, da le z žrtvami in podreditvijo osebnih koristi skupnim lahko delovni ljudje dosežejo boljše prihodnost. Ta bo samo v socializmu, kjer bodo ljudje enaki in kjer bo pravica. Posebno je bil vesel tega, da je videl, kako so delovni ljudje pripravljani slediti Partiji in bil zato ponosen, da je komunist. Toda nikoli mu ni prišlo na misel, da bi iz tega spletal kakšne načrte za prihodnost, kjer bi to izkoriščal zase tako kot so kasneje nekateri počeli. Ažmanu je bila vedno pred očmi le zmaga komunistov kot pogoj za naprednejšo družbo, ki bo vsem pravično rezala kruh.

Značilno zanj je tudi to, da na svoje politične nasprotnike ni gledal z mržnjo in prezirjem, pač pa kot nekaj nujnega, kot da so to sestavni deli nečesa nujnega, del razvoja družbenih razmer in da bodo prej ali pozneje doživeli poraz skupaj s sistemom, ki jih je ustvaril.

V tem duhu je učil tudi svojo družino, znanca in vsakogar, ki ga je hotel poslušati. Bil je agitator v pravem pomenu besede, za politično delovanje je izkoristil vsako priložnost, tudi bežno srečanje, slučajno družbo za gostilniško mizo, pogovor s sopotniki v vlaku. Povsod je našel priložnost za politično delovanje. Zato se je zdel nasprotnikom vsiljiv zagrenjenec, brezbržen nadležen pridigar, a vsem drugim in teh je bilo največ, pa prepričan komunist. Tako je počasi prihajal v zavest množic in prav to je pozneje postalo temelj za začetek vstaje proti okupatorjem.

Po priključitvi Avstrije, razbitju Češko-slovaške, še bolj pa po zločinskem napadu na Poljsko leta 1939 Ažman ni več našel niti toliko časa zase kot prej, ko je bil že do vratu v delu za Partijo. Zdaj je popolnoma opustil vse zasebno.

Septembra 1940 je bila v Lescah pri Bledu partijska konferenca, ki se je je udeležil tudi tovariš Kardelj. Ažman je zastopal med 35 delegati Bohinj, konferenco pa je vodil Žagar. Glede na fašistično nevarnost na naših mejah so obravnavali zelo pomembna vprašanja, se dogovarjali o delu partijskih organizacij v novih razmerah, o mobilizaciji članstva za obrambo domovine, o delu vojnih komitejev in društva prijateljev Sovjetske zveze, ki se je takrat vedno bolj uveljavljalo med našimi ljudmi.

Od tedaj dalje je bila Ažmanova dejavnost usmerjena v uresničevanje sklepov te konference. Po vaseh je vneto zbiral podpise za vstop v društvo prijateljev Sovjetske zveze, pojasnjeval politični položaj in razkrival nakane vladujoče klike, petkolonašev in drugih, ki jih tudi na Gorenjskem ni manjkalo. Širokopotezno, kolikor so pač dovolile razmere v ilegalnosti, sta s Tomažem Godcem načrtno delovala med preprostimi ljudmi in krepila narodno zavest ter pripravljenost za obrambo domovine.

Spričo nejasnosti in negotovosti, ki ju je povzročila Hitlerjeva napadalnost v Evropi, so se tudi nomenski žandarji malce unesli. Nič več niso tako samozavestno strahovali ljudi, saj so čutili, da jim ne kaže nič dobrega. Tako so Ažman in njegovi dobili v Bohinju malo več svobode za njihovo delovanje.

Aprila 1941 je doživela konec kraljevina Jugoslavija, država narodov brez pravic. Vse se je zgodilo tako nepričakovano in hitro, da tudi najbolj črnogledi ljudje niso na kaj takega računali. Ljudje v Bohinju so postali nemirni kot pred hudo uro, pričakovali so nekaj neznanega in strašnega. Potrji zaradi razočaranja so mnogi pohajkovali kot sence okoli domačih vasi, nobe-

ne možnosti za rešitev niso več videli. Ugrabili so le kaj bo z njimi in njihovim imetjem. Saj se je čudna vojna neslavno končala še preden se je začela...

V nekaj dneh, bolje rečeno v nekaj urah ni bilo v Bohinju nobene oblasti več. Na Crni prsti ni ostal na meji niti en graničar. Umaknili so se, ne da bi bili sprožili na Italijane en sam strel, sicer pa tudi videli niso nikogar. Vojaki iz 2. bataljona planinskega polka iz bližnje Bohinjske Bele so se razšli iz vojašnice vsak na svojo stran kot so jim ukazali oficirji, ti pa so dobili tako povelje od višjih. V skladišča pa so se vsuli razni zmikavti in odnesli, kolikor je kdo mogel. Tako je ostala meja nad Bohinjem brez branilcev, Bohinj brez gospodarja. Italijani bi lahko prišli čez mejo brez najmanjših težav in brez strela zasedli Bohinj, saj ne bi srečali niti enega jugoslovanskega vojaka.

Na ta podvig so se pripravljali dolgo, skoraj cel teden. Tedaj pa so nekega jutra, opremljeni in oboroženi kot bi šli napadat Maginotovo linijo, prišli in zasedli bohinjske vasi. Čeprav jim nihče ni skrivil lasu na glavi, so prestrašeni in nezaupljivi oprezovali izpod jeklenih zelenih čelad z naperjenimi puškami v rokah, kot bi jih za vsakim vogalom čakal krut sovražnik. Kljub resnim časom so se Bohinjci le morali posmehovati tujim vojakom, o katerih so starejši še iz prve svetovne vojne vedeli, da niso ravno preveč bojevit, pa vendar dovolj nesramni, da zavijejo vrat nedolžni putki ali pobašejo v nahrbtnik nič hudega slutečega pujska.

Italijanski bojni pohod se je kmalu končal. Prišli so tudi do Nomenja in ga zavzeli. Ko so se prepričali, da nikjer ni nikogar, ki bi se branil in da je torej vse varno, so se s smešnim zmagoslavjem raztepli po vasi. Vseповsod so postavili straže in zasede z mitraljezi, posebno skrbno pa so zastražili Ažmanovo hišo. S hriba so nenehno oprezovali na dvorišče, kdo prihaja ali odhaja. Očitno jih je nekdo že davno prej obvestil o politični pripadnosti in dejavnosti njenega gospodarja.

Jože Ažman, postaven triinpetdesletni možak, sicer ni posebno trepetal pred naperjenimi cevmi mitraljezov. Vendar se ni hotel brez potrebe izpostavljati in v vasi javno kazati svojega uporništvu, da ne bi s tem postal preveč znan okupatorjem in drugim vaščanom, ki mu zaradi političnih nasprotij pred vojno niso bili preveč naklonjeni.

Medtem pa so Nomenjani zbegano gledali, kje so se utrdili tudi vojaki, in ostajali raje doma in gledali skozi okna. Dosti je bilo tudi takih, ki so z govorjenjem o strahopetnosti italijanske vojske in njene nerednosti izražali svoje nezadovoljstvo, ker Bohinja niso zasedli Nemci. Bili so prepričani, da so Nemci boljši, pravičnejši in bolj radodarni kot Italijani.

Ažman je že takrat govoril: »Fašizem je za človeštvo največje zlo, tako italijanski kot nemški. Veliko gorja bomo še morali prestati, če se ne bomo uprli. Bojevali se bomo! Bodite pripravljene na vse, tudi na žrtve!«

Po nekaj dneh so Italijani odšli, nena doma in tiho, kot bi se bili vsega že zdavnaj naveličali. Še istega dne so jih zamenjali Nemci. Ti so mogočno in samozavestno hodili po vasi ter tu in tam koga ogovorili z velikodušnostjo popolnih gospodarjev in zmagovalcev, katerih milost bo odvisna od ponižnosti vaščanov.

Kakor povsod, kamor so prišli in kjer so zagospodarili okupatorji, so se tudi na Nomenju takoj pokazali njihovi privrženci, ki so poteptali svoj narodnostni ponos in postali tudi ovaduhi. Dejansko sta bila na Nomenju le dva: šef železniške postaje Adlešič in stari intrigant Franc Mulej, oba vneta sovražnika komunistov in seveda tudi Jožeta Ažmana. Čeprav so že prej Nemci imeli podatke o mnogih, zanje sumljivih ljudeh, sta jima oba izdajalca takoj

začela streči z novimi podatki o mnogih drugih, za katere še niso vedeli. Adlešič je kmalu postal uradni tolmač, sicer pa tako kot njegov pajdaš Mulej, tudi ovaduh in vohljač.

Spričo tega Ažmanu ni kazalo drugega, kot da se umakne iz vasi in se tako izogne aretaciji, ki je bila neizbežna. V dogovoru z družino se je zato takoj skrivil v dokaj ne navadno skrivališče v star čebelnjak nedaleč od hiše, ob robu sadovnjaka. Domov je prihajal le še ponoči, ko se mu je zdelo, da je dovolj varno. Z domačini se je zmenil o vsem kar je bilo potrebno, da bi imel zveze z drugimi bohinjskimi komunisti. Pa tudi kaj naj bi povedali in kako naj bi se obnašali, če pridejo ponj Nemci! Kljub nevarnosti in negotovosti je še vedno našel za vsakogar spodbudno besedo. Predvsem je od vsakogar terjal hladokrvnost in pogum ter vsakogar prepričeval o boljših časih po porazu fašistov. Počasi se njegove vedrine niso navzeli samo domači, ampak tudi sovaščani, ki so imeli z njim zveze. Skojevci, oba Ažmanova fanta ter Katrašnikov France, so po njegovih navodilih odhajali na Jelovico ter od tam iz skrivališč prinašali orožje, ki ga je odvrгла bivša jugoslovanska vojska. Tako so v nekaj dneh nanosili cel kup pušk, streliva in opreme, vse skupaj pa so skrili v posebno skrivališče pod Ažmanovim listnjakom. Medtem se je Ažman udeležil znanega posvetovanja na Slamnikih, vasi nad Bohinjsko Belo. Tam je prvič po jugoslovanski kapitulaciji srečal stare znanca, predvojne revolucionarje, člane KP, s katerimi se je velikokrat sestel pred vojno. Na posvetu so sprejeli sklep o pripravah na vstajo in o ustanovitvi odborov Osobodilne fronte, ki je bila prav tiste dni ustanovljena v Ljubljani.

Med prvimi ukrepi, ki so jih sprejeli nemški okupatorji, je bila tudi policijska ura. Ta je veljala tudi na vasi, toda ni mogla preprečiti prve napisne akcije nomenjskih mladincev. Plotovi in zidovi po vasi so bili skoraj vsako jutro na gosto popisani z gesli zoper okupatorja in domače izdajalce. Takšne drznosti okupatorji niso pričakovali. Vse to se je dogajalo še pred napadom na Sovjetsko zvezo, ko so se čutili popolne gospodarje. Znaki odpora so jim zagrenili brezskrbnost, v katero so se bili pogreznili po vrsti lahkih zmag po Evropi. Zato so hodili od hiše do hiše ter poizvedovali, kdo naj bi bil znanilec odpora, toda zvedeli niso ničesar. Tudi Adlešič in Mulej jima nista mogla postreči s podatki.

Navodila za vse te napisane akcije kot prvi znak in prvo pripravo na oborožen upor pa je dajal Ažman prek hčerke Rozke.

Nekega poznega večera, prav na dan, ko so nemške čete prekoračile sovjetsko mejo, pa so se Nemci le odločili, da bodo segli tudi po Ažmanu, saj so tega dne ali nekaj prej pozapirli že vse komuniste, kolikor so jih našli doma.

Pripeljala sta se dva policista na motornih kolesih in nekaj časa lazila okoli Ažmanove hiše. Ogledovala sta si listnjak, oprezovala skozi okna, nato pa odšla. Domači so takoj zasumili, da ta obisk ne bil golo naključje, ampak priprava za nekaj večjega.

Naslednje noči so v vasi zabrnili tovarnjaki. Pred Ažmanovo hišo se je ustavil kamion, iz njega so poskakali vojaki ter naglo obkolili hišo in gospodarska poslopja. Z baterijskimi svetilkami so hodili od okna do okna in svetili v notranjost ter se nekaj dogovarjali. Ažmanova žena je spala v prednji sobi, hči in oba sinova pa v zadnjih dveh kamrah v pritličju. Hrup okoli hiše je vso družino zdramil. Najprej se je znašla Rozka. Skočila je iz postelje k oknu in izza zavese opazovala, kaj se dogaja zunaj. Šepetaje je pripovedovala bratoma, kar je videla, in opozorila tudi mater, da se nekaj pripravlja. Vsi trije so bili prepričani, da so jih prišli nacisti seliti.

Tedaj so zaslišali močno trkanje na vrata, nato udarce s puškinimi kopiti — kar bobnelo je po hiši. Ažmanova žena je brž vstala, si ogrnila pled in odšla odpirat. Takoj je v vežo vdrila skupina vojakov z baterijskimi svetilkami. Osorno so jo odrihali od vrat in začeli stikati po hiši. Nezačuden, ker niso ničesar našli, so obstopili preplašeno žensko in zahtevali od nje, naj jim pove, kje ima moža. Delala se je, kot da ne razume in zatrjevala, da ne zna nemško.

»Kje je Jože Ažman? Takoj odgovorite!« je naposled zakričal eden izmed policistov v spakedrani slovenščini.

Ne vedo, kje je, niso ga našli... ji je šinilo skozi možgane. Obenem pa je začutila kanček upanja, da se bo morda le vse tako izteklo, kot si je zamišljala. To je bilo dovolj, da jo je prevzela samozavest. Zdaj je z narejeno potrlostjo odgovorila:

»Tudi mene skrbi zanj. Sploh ne vem, kje je.«

»Vi ste njegova žena in morate vedeti, kam se je skrill!« je zakričal vojak in ji naperil svetilko v oči.

»Saj vam pravim, da bi tudi sama rada vedela, kje je. Že ob razpadu je moral s konji na Štajersko. Kam, tudi sam ni vedel. Od takrat nismo več slišali zanj.« Tako sta se bila dogovorila z možem, da bo rekla, če pridejo ponj.

»Kmalu bomo ugotovili, če govorite resnico,« je preteče zasikal vodja Nemcev ter jezno odšel skozi vrata. Za njim so jo pobrali tudi njegovi spremljevalci.

Medtem je Ažman trdno spal v svojem skrivališču in se mu niti sanjalo ni, kaj se dogaja v njegovi hiši. Vedel je, da bo prej ali slej moral zapustiti svoj čebelnjak in se umakniti v gozd, zato je imel pri sebi puško, strelivo in opremo.

Okoli treh zjutraj ga je zbudila Rozka, ki je prišla na skrivaj iz hiše prek sadovnjaka. Povedala mu je, da so ga iskali Nemci in da bodo najbrž kmalu spet prišli. Ažman je bil v hipu buden. Nekaj hipov je molče razmišljal, nato pa se je odločil, da bo takoj odšel iz vasi. Hčerki je le še dal podrobnejša navodila glede zveze.

Zjutraj so domači zvedeli, da Nemci tisto noč niso bili samo pri Ažmanovih, ampak da so iskali fante in može tudi po drugih hišah. Na srečo pa niso nikogar našli, ker so se vsi, ki so se bali aretacije, pravočasno poskrili.

Tako je Ažman postal partizan že 24. junija 1941. Iz čebelnjaka se je napotil v strmi breg proti Goričici, hribu nad Nomnjem. Tam je ostal čez dan skrit v gostem grmičevju. Čakal je na domače, da bi mu sporočili, kakor je bilo dogovorjeno, kako je v vasi in sploh v Bohinju. Pod noč je iz vasi prišla Rozka in povedala očetu, kako je uspelo na Bistrici zadnji hip pobegniti tudi Tomažu Godcu. Žal pa ni uspelo pobegniti prav vsem po Bohinju.

Vesti o nočnem lovu na komuniste in druge vidnejše ljudi so se hitro širile po vaseh, saj so to bile prve aretacije po Bohinju. Bohinjcev se je spet polastila negotovost, toda zdaj je že začela preraščati v sovraštvo.

Zveze med komunisti so odlično delovale, nič ni bilo prepuščeno naključju ali stihiji. Dne 25. junija so se na Goričici sešli Ažman, Tomaž Godec ter Nomnjana Janez Zupan in Lojze Pintar. To so bili prvi štirje bohinjski partizani.

Utaborili so se višje v strmini, na kraju, ki ga domačini imenujejo Strani. Tam so si že prej izbrali varno zaklonišče v težko dostopni skalni duplini, za katero razen najožjih sorodnikov partizanov ni nihče vedel. Votline se ni dalo opaziti, čeprav je bila tik nad Nomnjem; iz nje pa so lahko partizani opazovali vas in okolico Nomenja. Zaradi varnosti pa nihče ni smel k votlini, še svojci partizanov ne. Zveze so partizani vzdrževali vsakič na drugem kraju, dovolj daleč od votline in steze v gozdu.

Taborišče na Strani je bilo izhodiščna točka za prve akcije te še maloštevilne partizanske skupine, ki je bila od prvih dni neprestano na poti. Navadno so odhajali na razne naloge trije borci skupaj, četrti pa je ostal za stražo v taborišču. Trojka je vsakič obšla velik del Bohinja pa tudi drugih krajev, vse do Ratitovca, Jelovice, Mežaklje in Pokljuke. Vsepovsod je navezovala stike z drugimi partizanskimi skupinami, ki so nastajale okoli partijskih organizacij in posameznikov. Pozneje so se vse te skupine sestale v Gorjušah in se po kratkem dogovoru za akcije razšle na vse strani, vsaka na svoje območje.

Spričo ponesrečenega poskusa okupatorja, da bi nolovili komuniste, organizatorje upora, so se okupatorske oblasti resno zamislile. Nepričakovan odpor jih je prisilil, da so začele razmišljati o temeljitejših pripravah na zatiranje odpora. Zaposile so vse dotodanje ovaduhe in skušale pridobiti nove. Predvsem naj bi izsledili partizanske zveze in taborišča. Toda to okupatorju ni uspelo. Pač pa so partizani v vrsto uspešnih akcij pokazali, da je njihova organizacija dobra in da jih vodijo večji ljudje.

Nemci pa so se trudili, da bi dobili v roke predvsem Ažmana. Toda vse zaman. Zato je nacistična policija z značilno nacistično brutalnostjo zasnovala celo vrsto ukrepov. Vdirala je v hiše, zasliševala, grozila s streljanjem in aretacijami, če kdo ne bo prijavil vsako sled partizanov najbližjim nemškim oblastem.

Pri Ažmanovih doma so bili vsi kot na trnih. Razmišljali so, kaj naj naredijo, da bi vsaj za silo odvrnili sum, da imajo zveze s partizani in z očetom. Spet je bila najbolj prisebna Rozka. Odločila se je, da bo sama stopila na orožniško postajo na Nomnju in tam nekako skušala preslepiti Nemce. Hrabrosti ji ni manjkalo, pa tudi dovolj čedna je bila, da je lahko računala, da je orožniki ne bodo vrgli skozi vrata. Mati in brata so dvomili o uspehu, toda zadržati je niso mogli.

Komandir orožniške postaje, na videz dobrodušen debeluhar, že malce priletel podoficer, je debelo pogledal, ko je dekle stopilo predenj. Čisto ga je zbegala, ker se je niti v sanjah ni nadejal. Zdelo se mu je, da je bolj presenečen kot pa ona prestrašena. Brez najmanjšega strahu je sedla na ponujeni stol.

»Moja mama in mi vsi smo zelo v skrbeh za očeta,« je pripovedovala. »Prišla sem, da bi poizvedela, kje je, ker ga še vedno ni s Štajerskega, kamor je moral ob razpustu stare Jugoslavije voditi konje za vojaštvo. Mislim, da orožniki morajo vedeti, kje je, če ga niso nemške oblasti zadržale.«

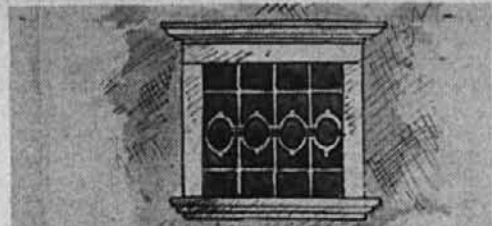
Orožnik je neumno zijal v dekle, kot bi ga pravkar zbudili iz trdnega sna. Nato je vzel v roke svinčnik in začel pisati na papir, potem ko se je odkašljal. Pri tem je brundal nekaj nerazumljivega.

»Gospod komandir, prosim, bodite tako prijazni in osebno posredujte, da bo oče prišel kar najhitreje domov,« je ponižno prosila Rozka in hlinila potrlost, da bi se mu zasmilila. On pa, kot da bi ne vedel, kaj naj naredi, se je počasi dvignil izza mize ter začel zamišljeno hoditi po sobi.

»Teško bo, zelo težko, spoštovana gospodična,« je nazadnje dejal neodločno in se zazrl v brhko dekle. »Naše domneve o tem, kje je vaš oče, so namreč čisto nasprotno od vaših. O vašem očetu imamo skrajno pomanjkljive podatke, ki lahko zelo malo pripomorejo k temu, kar vi prosite.«

»Prosim, gospod komandir, vsaj to mi povejte, kje je,« je zatarnala Rozka, vendar jo je orožnik takoj prekinil.

»No, no, nič tarnanja, gospodična. Lahko računate z mojo velikodušnostjo. V enem ali dveh dnevih bom zvedel za njegovo usodo. Upam, da ne boste razočarani,« je rekel posmehljivo, z rahlim nasmehom na tolstem, potnem obrazu. Nato se ji je celo uslužno priklonil in jo pospremil do vrat.

Koroška Bela — »Moričnik — Dobrovec — skica Branko Čušin

Rozka je bila zadovoljna. Njena zvijača ji je uspela, vsaj tako je mislila, čeprav ni pričakovala čudeža. Toda pridobila je pri času, ko je vsaj začasno odvrnila od sebe in družine sum glede zvez z očetom.

Doma ji kar niso mogli verjeti, da ji je komandir tako gladko nasedel. Še naprej so jih mučile skrbi, pa čeprav je orožnik obljubil, da bo poizvedoval o očetu. O tem, kaj bo izvedel, niso prav nič dvomili. Potem pa ne bo milosti za sinova, hčer in ženo. Izgnali jih bodo kakor družine drugih partizanov. Kot grozeč oblak je nanje legla negotovost, nikomur več se ni ljubilo delati, vsi so nenehno pazili in čakali, kdaj pridejo ponje. Mirko in Janko še posebno, saj sta nameravala zapustiti vas in se pridružiti partizanom. Bilo pa jima je rečeno do zadnjega vztrajati doma.

Prišel je petek 8. avgusta 1941, ko se ga bodo Ažmanovi in vsi vaščani spominjali vse življenje. Komaj se je dobro zdanilo, so v vasi zaslišali hrup motornih vozil. Do zob oboroženi policisti so začeli obkoljevati vas in prodirati po pobočjih Goričice. Oficirji so s ceste z daljnogledi v rokah opazovali, kaj se dogaja tja proti Strani, kjer je bilo partizansko taborišče.

Rozka se je brž povzpela v podstrešno sobo in skozi okno obesila dežnik. To je bil znak za nevarnost partizanom na Strani, kot so se bili dogovorili z očetom. Mirko in Janko sta si ogledala okolico hiše. Nemci so bili le na cesti, na polju jih še ni bilo. Po kratkem posvetu v hiši so se Ažmanovi odločili, naj bi skupaj z Zupanovimi skrivaj odšli iz vasi. Oprtali so si grablje, kose in vile ter se počasi začeli oddaljevati od doma. Krenili so na Ažmanov rovt Mušenac pod Koriti, na jelovških pobočjih, ravno nasproti Goričici in Strani.

Bil je meglen dan, poln vlažne sivine, kakor da ne bi bilo poleti, ko bi moralo biti najbolj vroče. Svinčni oblaki so se grmadi nad Jelovico in pretili, da bodo zdaj zdaj zgrmeli v dolino. Trava na rovtu je bila vlažna in težka za košnjo. Obe družini, Ažmanova in Zupanova, sta složno prijeli za delo. Fantje so kosili, ženske grabile in raztresale seno, toda vse so morale skrbi in jim delo ni šlo od rok. Nikomur ni šla beseda iz ust. Včasih se je kdo zravnal in oprezno pogledal po poti proti dolini, če niso morda Nemci prišli za njimi ali pa če jih celo iz grmovja ne opazujejo.

Popoldne okoli tretje ure je onstran doline nenadoma zamolklo počilo. Puškin strel, očitno nekje na Goričici ali blizu nje... Takoj za njim še dva. Odmev pokov se je v nevidnih valovih zaletaval ob strma pobočja, da je bobnelo po vsej dolini. Iz smrečja nad rovtom so sfrfotale preplašene ptice in se brezglavo podile okoli drevesnih vrhov, dokler se niso zgubile nekje v globelih, v vrstvi gostega drevja.

»Joj!« je kriknila Ažmanca in spustila grablje iz rok. Tudi drugi so prenehali delati. Zaskrbljeni so se ozirali v smer, kjer so slišali strele. Stali so kot vkopani in poslušali, kdaj bodo zaslišali še kak strel. Toda nič se ni zgodilo. Povsod je bilo usodno tiho.

»Trikrat je počilo,« je rekel eden izmed fantov.

»Tudi meni se zdi, da je bilo trikrat,« je pritrdil prvi.

Obe družini sta pustili delo in se, ne da bi jim kdo kaj rekel, zbrali ob robu senožeti. Od tam se je najbolje videlo v vas in na Strani.

»Daleč od taborišča ni moglo biti,« je zaskrbljeno ugrabila Rozka, kar je moreče vplivalo na druge.

»Pa ja nisi pozabila obesiti dežnik na okno?« je vsa iz sebe hotela vedeti mati.

»Saj sem vam že povedala, da sem ga, kaj taktat, ko so pripeljali kamioni v vas...«

»Če je dežnik na oknu, so ga naši morali zagotovo opaziti,« je nekako v dvomu dejal Janko.

»Seveda so ga videli. Tako neumni pa spet niso, da bi potlej še čakali na Nemce,« je poskušal vltiti vanje malo vedrine Mirko.

Tako so se še dolgo pogovarjali in se tolažili, češ da ni nič nenavadnega, če v teh časih počti nekaj strelav. Najbrž bi Nemci streljali vseprek, če bi kaj opazili, so sklepali in se začeli počasi vračati v dolino, oprtani z orodjem in z negotovimi koraki. Previdno so se bližali vasi, ki je tonila v prvi mrak. Čim bliže so bili, tembolj se jih je polasčala negotovost. Popoldanski dogodki jim niso hoteli iz misli, skrbelo jih je tudi, kaj se je medtem zgodilo v vasi.

O vojaki niso opazili nobenega sledu, vse je bilo tako kot vsak dan. Odleglo jim je. Črne slutnje, ki so jih popoldne na rovtu že pehale v obup, so se polagoma začele razblinjati. Nazadnje je ostala v njih le še čisto majčkena skrb. Tako so se razšli po domovih.

Naslednjega jutra, v soboto 9. avgusta, so bili Ažmanovi že navsezgodaj pokonci. Dogodkov prejšnjega dne ni hotel nihče niti omeniti. Še vedno so bili v skrbeh zaradi očeta. Dotlej je ob sobotah prihajal pozno zvečer domov. Zamenjal je perilo, vzel kaj za pod zob in kakšno malenkost, se malo okrepčal in se spet vrnil v gozd. Mati mu je vse, kar je potreboval, pripravila že čez dan. Vselej je skuhala kaj boljšega, tako tudi to soboto, ko je skuhala polento in golaž. Vsi so se nadejali, da bo Ažman spet prišel, če je z njim vse v redu.

Bolj ko se je bližala noč, bolj so bili nestrpni. Zvečer se nihče ni ganil iz kuhinje, le luč so ugasnili. Bali so se, da jim Nemci ne bi poslali kakega ogleduha, ki bi opazoval hišo. Mrkih obrazov so v temi tiho pričakovali, da bo Ažman vrgel kamenček v okno. Toda čas je tekal neskončno počasi. Včasih je kdo stopil k oknu in izza zavese pogledal na dvorišče v temo. Čedanje bolj so bili nestrpni, čedalje bolj utrujeni. Stara stenska ura v sosednji sobi je neumorno tiktakala in bila: devet, pol desetih, deset, pa enajst, dvanajst... Ob vsakem udarcu se je v temo zaslišal trpeč vzdih matere, nesmiselna kletev sinov ali tožba hčerke. Kot bi bila ura kriva, da čas beži in da očeta še ni.

»Le kje hodi?« je najmanj desetkrat trpko potožila mati.

»Najbrž je moral na pot. Na Strani ni mogel več ostati, saj so bili včeraj Nemci ves dan na Nomnju,« je skušal potolažiti mater Janko. »Če ga nocoj ni, ima pač za to kak razlog,« mu je pritrdil Mirko, čeprav tudi sam ni verjel v svoje besede.

»Bomo še videli, morda imate otroci prav,« je nazadnje nemočno vzdihnila mati in predlagala, da bi bilo najbolje, če bi šli spat.

Naslednjega dne je bila nedelja. Rozka je zato odšla poizvedovat po vasi, da bi zvedela kaj novega. Med drugim je obiskala nekaj najbolj zanesljivih vaščanov. Predvsem jo je zanimalo streljanje. Toda kamorkoli je prišla, nihče ni ničesar vedel. Ljudje so sočutno zmajevali z glavami in jo tolažili, češ naj jo nikar ne skrbi, saj bi se Nemci vse prehitro pohvalili, če bi koga ujeli ali ubili.

Doma jih takšna tolažba ni mogla spraviti v boljšo voljo. Samo še bolj jih je skrbelo. Spet so se začeli posvetovati, kako bi zvedeli za očeta in kaj jim je narediti v takem položaju. Na orožniško postajo iti še enkrat je bilo za Rozko prehudo tveganje.

Tako je po novi neprespani noči napočil že tretji dan negotovosti in dvomov — ponedeljek. Oblaki nad dolino so se umaknili

pripekajočim sončnim žarkom. Vročina je začela vabiti kosce na senožeti in žanjice na polja. Vas je ostala prazna, vsi so nekaj delali, da bi dohiteli tisto, kar niso bili naredili za dežja. Le pri Ažmanovih nihče ni mislil na ugodno vreme, na košnjo in žetev. Brata sta se sukala po hiši, Rozka pa je z maternim dovoljenjem vsedla na kolo, da bi se odpeljala na Bled. Rada bi se bila setala s hčerko očetovega soborca, z Zupanovo Heleno, ki je služila pri znanih bogataših Majerjih na Bledu. Saj sta bila na Strani usodnega 8. avgusta Ažman in Zupan skupaj in bo morda Helena kaj več vedela o dogodkih. Saj je na Bledu, na izviru vseh novic, kjer je sedež gestapa in drugih nemških oblasti.

Komaj se je Rozka pripeljala do Soteske, nekako na pol poti med Nomnjem in Bohinjsko belo, jo je prestregla njena sovaščanka Bajdrova Micka, ki je bila z Bleda namenjena na Nomenj. In ko je Rozka stopila s kolesa jo je prijateljica zaupno vprašala, če morda kje na Nomnju pogrešajo kakega moškega, ki je bil partizan.

Zadihanemu dekletu je kolo padlo iz rok, tako jo je presunila ta vest. Razburjena je vprašala Micko, kaj se je zgodilo.

Micka ji je začela pripovedovati, kako je od zanesljivega človeka zvedela, da leži v blejski mrtvašnici ubit partizan z listkom na prsih, na njem pa piše v nemščini »Nomenj«.

Rozki se je kar stemnilo pred očmi. V zavesti so ji znova začeli vrtati sumi, ki jih je vse dotlej uspela zatreti. Brez besed se je poslovila od Micke in kot omotična pogrnala kolo proti Bledu. Mrtvi partizan je brez dvoma nekdo iz skupine, ki je taborila na Strani. Morda je prav njen oče? Strah ji je utripal po vsem telesu, še sama ni vedela, kdaj je prišla na Bled. Ni opazila, da bi bil kdo na pokopališču. Negotovost in strah sta jo tiščali, kot bi imela zadržan vrat, ni bila sposobna slediti svojemu zbeganemu pogledu čez grobove. Tam na drugem koncu je zagledala za kamenitimi spomeniki človeka, ki je urejal svež grob. Na njem ni bilo ne cvetja ne venca in ne sveče. Bil je samo kup zemlje. Pristopila je k njemu in ga s hripavim glasom vprašala:

»Tisti mrlič z Nomnja, je še v mrtvašnici?«

»Pravkar sem ga, reveža, tule zakopal,« je dejal grobar z žalostnim glasom in kopal zemljo na gomilo.

»Kdo pa je bil, ste ga poznali?« je neodločno spraševala dalje.

»Trije so bili, vsi trije partizani. Dva so svojci že odpeljali domov v Gorje, ta tukaj pa je z Nomnja,« je govoril skrušeno, potem pa pobral orodje in se odpravil k drugemu grobu.

Rozko je zbudlo v prsih, začutila je, kako ji zmanjkuje tal pod nogami. Postalo ji je slabo, omahovaje se je oprjela spomenika, da ne bi padla. Potem pa so ji solze napolnile oči. Tudi grobar je opazil, da nekaj z njo ni v redu.

»Če vam lahko kaj pomagam,« je rekal, »stopite k tistim kamnom pri mrtvašnici. Tam so pokojnikove cunje. Morda jih boste spoznali,« je rekel spoštljivo in se oddaljil, da ga ne bi kdo opazil.

Kar tekla je k mrtvašnici in še od daleč opazila na tleh kos obleke. Z grozo je spoznala očetov suknjič. Dvignila ga je in razprostrela pred seboj.

»Oh oče, ljubi oče!« je kriknila v onemogli žalosti in bruhnila v jok.

Na levi strani od strnjene krvi otrdelega suknjiča je opazila luknjo, ki jo je naredila krogla. Zadel ga je prav v srce.

Krčevito je stisnila k sebi okrvavljen in blaten suknjič, ki je že zaudarjal po gnilobi. Ihteč ga je nežno položila nazaj na tla in odtavala nazaj k očetovemu grobu. Dolgo je stala nad svežo gomilo in se dušila v joku. Spominjala se je vseh podrobnosti iz svojega življenja ob očetu vse od prve mladosti pa do zadnjih dni. Nikakor ni mogla verjeti, da zdaj ta dobri in plemeniti človek leži globoko pod bremenom umazane rjave

zemlje in da ga nikoli več ne bo videla. Le bolečo tesnobo, ki ji je vedno bolj odvzemala moč in razsodnost, je čutila vse bolj in bolj. Še jokati ni mogla več. Okoli nje je plesala črna gmota in ji grozila, da jo bo vsrkala vase. Postalo ji je slabo...

Ni izgubila samo očeta, poglavarja družine. Smrt Jožeta Ažmana je bila udarec porajajočemu se partizanstvu v Bohinju, ideji, za katero je njen oče delal vse življenje.

Rozka se je vrnila proti domu. Ko da bi jo gnala tuja volja je hitela proti Nomnju, v glavi pa so ji rojile misli na očeta, ki ga ni več. Premišljevala je, kako naj to pove materi, saj je vedela, da bo to zanj strašen udarec. Sklenila je, da ji ne bo tega povedala takoj, ampak da jo bo pripravila. Toda kako se bo zadržala, da ne bo s svojo žalostjo povedala več kot z besedami?

Stopila je v hišo in začela mater prepričevati, da ni o očtu ničesar zvedela. Če ji je skoraj uspelo, da ji je mati verjela, ko je stopila v hišo soseda Lenka, žena Janeza Zupana, Ažmanovega soborca. Vsa iz sebe je jokaje objela Ažmanco in zajekljala:

»No, zdaj sva obe vdovi, obema so ubili moža.«

Ni namreč še vedela, da imajo njenega moža Janeza zaprtega v Begunjah. Presečeni Ažmanci je zmanjkalo besedi. Obraz se ji je skrčil od bolečin, kot bi jo dregnil z nožem. Prestrašena je pogledala Rozko, ki ni vedela narediti drugega, kot da ji je prikimala in ji tako razkrila resnico, ki jo je dotlej skušala utajiti.

Z žalujočimi Ažmanovimi so sočustvovali vsi vaščani, celo tisti, ki jim dotlej niso bili preveč naklonjeni. Ažmanova poštenost in doslednost je razbila vse predsodke, tudi pri tistih, ki do taktat še niso spoznali, kako se je bojeval zavestno proti najhujšemu zlu človeka, proti fašizmu, ne iz častihlepnosti, kakor so mu hoteli pripisovati prve dni nekateri ljudje, ampak iz prepričanja in popolnoma nesebično.

Sele čez nekaj dni so domači zvedeli, kako se je odigrala tragedija pod Stranjo. Dne 8. avgusta so si Ažman, Godec, Pintar in Zupan kot navadno razdelili naloge. Zvedeli so, da nameravajo Nemci izgnati več partizanskih družin, zato so odšli poizvedovat. Godec in Pintar sta odšla proti Rovtarici, Ažman in Zupan pa naj bi raziskovala, kaj se bo zgodilo na Nomnju. Okoli poldne sta se spustila po pobočju proti vasi. V varstvu gostega smrečja sta opazila na oknu Ažmanove hiše znak nevarnosti — dežnik. Zdaj sta bila prepričana, da grozi nevarnost njunima družinama, da ju bodo aretirali in odgnali, če ju že niso. Počasi in previdno sta se s puškama, pripravljenima na strel, spustila še niže. Okoli tretje ure sta se priplazila že nad samo vas. Najbrž sta hotela od blizu videti svoja domova, da bi ugotovila na lastne oči, kaj se je zgodilo. Nista pa vedela, da v okolici kar mrgoli nemških vojakov — in to je bilo zanju usodno.

Nemci so najbrž dobili točne podatke o partizanskem taborišču na Strani. Saj so vojaki, poseben oddelek v marogastih oblekah, takoj po Ažmanovem in Zupanovem odhodu našli votlino. Skoraj gotovo je, da so skušali partizane žive ujeti. Zato so v popolni tišini preiskovali vsak grm. Spodaj pri cesti jih je ostala le manjša skupina, ki je obenem nadzorovala vas.

Ažman je prvi opazil v grmu nad cesto nemškega vojaka. Žal je bilo že prepozno, da bi se umaknil, ker ga je tudi Nemec že zagledal. Zato Ažmanu ni preostalo drugega, kot da je proti vojaku ustrelil. Hip zatem sta z nemške strani počila dva strela. Eden izmed njiju je smrtno zadel Ažmana, drugi pa ranil Zupana. Vojak, ki ga je zadel Ažman, pa se je mrtev zvalil po bregu in obležal na cesti.

Ažmanovo truplo so Nemci brž pobrali in ga v strogi tajnosti odpeljali v blejsko

NACISTIČNA POGAJANJA S KOROŠKIMI SLOVENCMI V LETIH 1933-1934

mrtvašnico. Ranjenega Janeza Zupana pa so obvezali in odpeljali v Begunje. Ko je za silo okrevaj, so ga 28. avgusta 1941 v Spodnjih Gorjah ustrelili kot talca.

Vest o Ažmanovi smrti se je širila po bohinjskih vaseh, kot bi jo prenašal veter. Od tam se je razširila po vsej Gorenjski. Ljudje so s spoštovanjem izgovarjali ime ene izmed prvih nacističnih žrtev na Gorenjskem, ime junaka, ki je vse življenje vedel, kaj dela, ki je padel v boju iz oči v oči.

Nekaj dni pozneje, ko se je že vse malo pomirilo, se je nenadoma pred Ažmanovo hišo pojavil komandir orožniške postaje skupaj z izdajalcem Adlešičem. Potrkal je na vrata in vstopil. Ažmanovi so bili pripravljeni na vse, očetova smrt jih je tako potrla, da se niso več kaj dosti bali zase.

Komandir je presenetljivo vljudno pozdravil in podal Ažmanci roko ter dejal:

»Gospa Ažman, ob smrti vašega moža vam izrekam iskreno sožalje. Ob smrti moža, ki je padel v boju. Štejem si v čast, da sem imel takšnega nasprotnika. Lahko vam čestitam, bil je hraber in pošten človek. Kot vojak te vrline posebno cenim. Ljudje so mi vse že povedali...«

Počasi je govoril stavek za stavkom, Adlešič pa je prevajal. Ažmanca je molče poslušala Nemca in izdajalca. Solze so ji zalile oči, pa ne zaradi žalosti, še manj pa zaradi pohvale. Postalo ji je odvratno, da jo še zdaj, po moževi smrti, ne puste pri miru. Zdelo se ji je, da se ji orožnik in izdajalec rogata. Nemočno je obrnila glavo, najraje bi bila obema pljunila v obraz, pa naj bi potem z njo naredili karkoli.

Že dolgo je bil Adlešič zoprni vsakemu poštenemu človeku. Stalno je hodil okoli in izzival. Tako se je tudi dober teden po prvem obisku prikazal pri Ažmanovih in našel mater in Rozka na njivi.

»No, gospa, ste že preboleli Jožetovo smrt,« je vprašal posmehljivo.

»Tega ni mogoče tako in zlahka preboleli,« ga je zavrnila Ažmanca in kopala dalje, ne da bi ga pogledala.

»S takšnimi rečmi je treba za vselej razčistiti, to si zapomnite, Ažmanova!« je zdaj izbruhnilo iz Adlešiča; nato je odšel.

Naključje je hotelo, da sta bila Ažmanca in Rozka zraven, ko je Adlešiča zadela kazen, ko se je zgrudil zadet od partizanskega strela...

Ažmanovi pa niso imeli več miru. Po vstaji decembra 1941 so jim požgali hišo. Nekaj tednov zatem so zaprli Janka in Mirka. Mirka so marca 1942 ustrelili v Dragi kot talca, Janka pa so poslali v Dachau, kjer je dočkal konec vojne.

Ažmanca in njena hči Rozka pa sta kljub velikemu trpljenju in pomanjkanju dočakali v domačih krajih konec vojne in svobodo. Rozka je bila dvakrat v Begunjah zaradi suma o sodelovanju s partizani, mati pa se je morala skrivati. Leta 1943 so jo sprejeli v KP. Ta preprosta in hrabra žena, ki je umrla pred petimi leti, je do smrti ostala zvesta spomnu svojega moža. Večkrat se je hudovala na razne pisce, ki nikoli niso našli prostora in časa, za delovanje njenega moža, ki je oral v Bohinju ledino.

Naj bo ta spominski zapis, čeprav pizen, skromno zadoščenje tudi njej, skromni, pošteni, garaški in vrli slovenski materi, hrabri ženi in zvesti tovarišici revolucionarja in borca Jožeta Ažmana.

Zdaj sta oba že mrtva, oba počivata v svobodni slovenski zemlji, ki sta jo imela tako rada. Ideje, ki sta toliko žrtvovala zanje, se uresničujejo. Žrtve nikoli niso bile zaman.

Ko bodo nekoč Nomjnani pripovedovali svojim vnukom in pravnikom o velikih ljudeh v velikih časih, se bodo spominjali tudi nekdanjega rojaka Ažmana in njegovih. Takrat bo mogoče Ažmanovo hišo že krasila spominska plošča...

KONEC

I

Ko tuja literatura obravnava položaj koroških Slovencev v tridesetih letih se večkrat ustavlja ob tako imenovanih »pogajanjih« tamkajšnjih nacistov s slovensko manjšino leta 1933. Pri tem najdemo opozorila, da so nacisti dali tedaj koroškimi Slovincem obljubo, da v kolikor bi ti v deželnem zboru ne glasovali proti črtanju nacističnih mandatov, in s tem odstranitvi nacistov iz tega predstavniškega telesa, določene obljube po priključitvi dela južne Koroške Jugoslaviji. (1) Kot vemo, je tedaj Res prišlo do določenih pogovorov, vendar ti niso potekali po nacističnih željah, poleg tega pa so ti stiki tudi prišli v javnost ter služili vladajočemu režimu kot dokaz o državni neljalnosti ter izdajstvu stranke avstrijskih nacistov, češ, da so bili pripravljeni odcepiti del matične dežele v korist Jugoslavije, pa tudi to, da so se — pogajali s Slovenci, ki pa niso vgrizli v nastavljeni jabolko tako, kot so si to želeli pristaši rjavega režima. Po drugi strani pa je še vedno obstojal (še iz dvajsetih let) dogovor vseh v deželnem zboru zastopanih strank, da se ne bodo vezale s Slovenci, sedaj pa naj bi ta tajen dogovor ne prelomil nihče drugi — kot stranka avstrijskih nacistov.

Res pa je, da so bili Slovenci z dvema deželnozborskima mandatoma jeziček na tehtnici pri napovedani izključitvi rjavih mandatarjev, za katero je bila po poslovniku potrebna kvalificirana večina. Res pa je tudi, da so Slovenci že v tem času vedeli, kaj imajo pričakovati od morebitnega nacističnega prevzema oblasti. V potrditev tega naj pokažemo na javno opozorilo enega vodilnih koroških nacistov Huga Herzoga, ki je 14. julija 1932 na nacističnem zborovanju v Borovljah podčrtal, da bodo nacisti z vsemi sredstvi nastopili proti afirmaciji slovenskega življa na Koroškem: »Nikoli ne bomo trpeli, da bi bilo koroško obmejno področje uporabljeno za doskočišče slovanskih ciljev«. Iz govora je tudi videti, da so nacisti že v tem času mislili na pregon vseh Slovencev »z njihove posesti«. (2)

Med pripravami za pogovor s Slovenci so nacisti kot protiuslugo za slovensko pomoč v deželnem zboru nameravali obljubiti Slovincem v primeru nacističnega prevzema oblasti kulturno avtonomijo ter »dravsko mejo« (se pravi potegnitev nove meje z Jugoslavijo po Dravi) (3) Tako je na nacistično pobudo prišlo do razgovora med dvema nacističnima odposlancema z lani umrlim starostjo slovenskih koroških učiteljev Francem Achholzerjem na njegovem domu v Spodnjem Dobju ob Baškem jezeru. Temu pogovoru sta sledila še dva, to pot v Beljaku ter v bližnji Peravi. Značilno je, da sta nacistična emisarja nastopala na pogovorih kot zastopnika Kärntner Heimatbunda, osrednje protimajnske organizacije na Koroškem. Razgovor v Spodnjem Dobju se je na nacistično pobudo dotikal tudi morebitnega nacističnega prevzema oblasti ter v tej povezavi so nacisti obljubili odreči se slovenskim »renegatom« (= takoiimenovanih »vindišarjem«) ter obljubili korekcije obstoječe državne meje v korist Jugoslavije.

Literatura opozarja, da Fr. Achholzer ni imel pooblastila se pogajati o dravski črti (spremembi meje). Nadalje opozarja tudi, da »koroški Slovenci niso imeli veselja iti

skupaj z nacisti«, pa tudi to, da Ljubljana (»nacionalni slovenski krogi v Ljubljani«) ni hotela imeti ničesar z zadevo, saj ji je bila ljuba samostojna Avstrija, kot pa Hitlerjeva Nemčija, kljub morebitno ozelemjski razširitvi na račun Koroške. (4)

Razumljivo je, da sta slovenska poslanca 2. julija 1933 glasovala za odvzem mandatov nacističnim deželnim poslancem ter s tem za njihovo odstranitev iz deželnega zbora. S takim izidom glasovanja pa koroški nacisti niso bili zadovoljni. Vse kaže, da je kmalu zatem prišel koroški nacistični gaulajter Kothen (ta čas se je nahajal kot politični begunec v Kanalski dolini) na misel o neposrednih stikih z Jugoslavo. E. Steinböck, pisec razprave o tem sodi, da je (očitno v Trbižu) 1. in 6. avgusta prišlo do pogovorov med Kothenom in »jugoslovanskim zastopnikom«, o katerem pa kaj več ne pove. Meni tudi, da so nacisti ob tej priložnosti kot protiuslugo za jugoslovansko podporo njihovega gibanju dravsko črto; videti pa je, da ti na njegov predlog niso pristali. Iz konec leta 1933 je tudi poučna izjava enega vodilnih koroških nacistov, po kateri »moramo Nemci plačati vsako ceno (za pomoč) ki bi pomagala nacizmu v Avstriji na oblast. Tu ne igra nobene vloge, če Jugoslavija posrka par tisoč Korošceve«.

Do ponovnih nacističnih stikov z Ljubljano po znanem krvavem razbitju socialnodemokratske stranke februarja 1934. Iz razprave, ki jo na tem mestu povzemamo, moremo presoditi, da je prišla pobuda iz Berlina od Zamejske organizacije nacistične stranke (AO NSDAP). Videti tudi je, da so bili stiki privatnega značaja. O njih je bilo seznanjeno tudi jugoslovansko notranje ministrstvo. V okviru teh pogovorov se je marca tega leta sestal dr. Julij Felaher, koroški Slovenec, živeč v Ljubljani, v Salzburgu z nekaterimi nacističnimi funkcionarji, tako z rajhovskimi Nemci, kot z Avstrijci. Pisec razprave o teh stikih domneva, (5) da je bil namen razgovora doseči jugoslovansko zapustitev Male antante, pa tudi odprte jugoslovanske roke za morebitno priključitev Avstrije Tretjemu rajhu. Razgovor se je nadalje dotikal vprašanja priključitve nekdanje plebiscitne cone A Jugoslaviji pa tudi tega, da bi Jugoslavija došla Reko (1). Temu uvodnemu pogovoru naj bi sledil nov v Münchnu, ki se ga je imel udeležiti sam Rudolf Hess, Hitlerjev namestnik. Vendar, tako kot koroški razgovori, je bil tudi salzburški sestanek za nacistično neuspešen. Zato je konec aprila 1934 obiskal Ljubljano eden urednikov nacističnega glasila Völkischer Beobachter. (6) Kot pri prejšnjih pogovorih, je tudi to pot tekla beseda o anšlusu, Mali antanti ter o koroškem vprašanju. Med drugim je neimenovani urednik med pogovori dejal: »Nacisti stojimo na stališču rasne čistosti. V primeru anšlusa ne reflektiramo na Slovence in tudi ne na »nemčurje« (vindišarje)«, pa tudi to, da »je to stališče (koroškega nacionalista in ustanovitelja plebiscitnega Kärntner Heimatdiensta op.) dr. Steinacherja od VDA« (Verband für das Deutschtum im Ausland, Zveza za nemštvo v tujini). Lahko presodimo, da so tudi ti razgovori imeli za slovenske sobesednike le informativen značaj. Kot za prejšnje je tudi za te značilno, da niso pomenili izpolnitve nacističnih želja. — O pogovorih z urednikom Völkischer Beo-

bachterja je bilo obveščeno tudi ljubljansko vojaško poveljstvo.

Ob koncu povzeta razprava še pravi, da tudi po spodletelem nacističnem puču julija 1934 niso ponehali stiki med visokimi nacističnimi funkcionarji ter jugoslovanskimi »eksponenti«. (7)

II

Videti je, da so prišli omenjeni pogovori na ušesa Italijanom (8) pa tudi to, da je bila Avstrija o nacističnih sondiranjih Jugoslavije obveščena preko Rima. (9)

Kolikor moremo presoditi, je bil obisk urednika Völkischer Beobachterja posledica predhodnih nacističnih sondiranj pri jugoslovanskih berlinskih ambasadi. Dne 15. februarja 1934 je namreč poročal tamkajšnji avstrijski ambasador Dunaju, da je jugoslovanski tiskovni ataše Stanislav Vinaver obvestil vodjo tiskovnega oddelka avstrijskega poslanstva o razgovoru, ki ga je imel »pred časom« s predstavnikom Zamejskega urada NSDAP. Povedal je še, da je imel predstavnik tega urada spremljevalca, o katerem pa ni povedal kaj več. Po Vinaverju naj bi dala obiskovalca ponudbo o prepustitvi posameznih delov Koroške Jugoslaviji ambasadorjevo poročilo dobesedno pravi slovenska območja, v kolikor bi bila Jugoslavija neutralna v primeru anšlusa. Videti je, da se Vinaver ni hotel spustiti v pogajanja z obema nacističnima predstavnikoma, pač pa je dejal, da so koroški Slovenci svoj čas glasovali (avstrijski dokument »optirali« (!)) za Avstrijo in ne za Nemčijo ter da bi postal v primeru anšlusa plebiscitni rezultat neutemeljen. (10)

Pač pa je še pred prijemom te vesti avstrijska stran izročila Jugoslaviji noto, ki je opozarjala na sistematične nacistične akcije, ki so jih z jugoslovanskega ozemlja (kot izhodišče je bil imenovan Maribor) vodili štajerski in koroški funkcionarji NSDAP. (11) Ob teh opozorilih avstrijske literature bi bilo nedvomno treba globlje preučiti ne le takratni jugoslovanski odnos do Avstrije, dalje njeno zблиževanje s Tretjim rajhom, ampak tudi povezanost pripadnikov nemško govoreče manjšine v Sloveniji z nacističnim gibanjem v Avstriji. Preučiti bi bilo nedvomno treba tudi od kod vest varnostnemu ravnatelju za Koroško, ki je konec marca 1934 poročal, da »Srbi in srbofilski Slovenci pozdravljajo novo nacistično propagando, ki obljublja prestavitev severne meje Slovenije« pa tudi to, da se »splošno čuje obljuba o Koroški do Drave, poleg tega pa še o hrvaškem koridorju«. (12) (preko gradiščanske) Ugotoviti bi bilo gotovo treba, ali gre tu za celovško špekulacijo, ali pa, kot trdi varnostni ravnatelj, za poročilo enega konfidentov.

Ob vsem tem je skušala avstrijska vlada dobiti nadrobnejše poročilo o omejeni obljubi koroških nacistov leta 1933 slovenski manjšini. Vendar se je vsa zadeva očitno vlekla vse tja v leto 1936, ko je beljaška policija vendarle pripravila ustrezno poročilo. Iz njega je videti, da se je kot zastopnik koroških nacistov razgovarjal pred tremi leti s Fr. Achholzerjem Avgust Muster (član NSDAP od 1. julija 1931), ki ga je nacistom predlagal Alois Maier Kaibitsch, poslevoedeči tajnik Kärntner Heimatbunda, naslednika plebiscitnega Heimatdiensta. Po policijskem poročilu je bil pobudnik nacistične akcije beljaški okrajni nacistični vodja in nacistični deželni poslanec Moritz Czeitscher (in ne morda gaulajter Kothen). Poročilo tudi pravi, da na pogovoru pri Achholzerju niso napravili zapisnika, pač pa je slovenska stran izdelala informativno poročilo za dr. Franca Petka, slovenskega zastopnika v deželnem zboru. Policijsko poročilo tudi podaja nacistične obljube kot protiuslugo Slovincem pri predstoječem glasovanju v deželnem zboru. Te so bile: naklonjeno ravnanje s Slovenci, kolikor bi prišlo do kulturne in šolske avtonomije za slovensko manjšino, nacistično odreko slovenskim renegetam

(»vindišarjem«) ter v primeru, da pridejo na vlado, poprava mejne črte, ne da bi bila ta nadrobneje opredeljena ter končno (slovenska) odpoved legitimizmu. Pri policijskem zaslišanju pa je Achholzer zavrnil trditve, da bi ob tej priložnosti govorili o dravski črti; poleg tega pa policijsko poročilo slovensko Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem (»slovenska ljudska stranka«) odklonilo nacistične predloge. (13) Ob tem pa je značilno, da je policija zavlačevala s poročilom ter se pri tem sklicevala na prisotnost — že omenjenega dr. Hansa Steinacherja na Koroškem, čeprav ta, kot opozarja literatura, ni imel v deželi niti uradnega niti neuradnega položaja, pač pa je bil prav ta čas »zvezni vodja« VDA, organizacija, ki je kot je znano, v marsičem prispevala k nacifikaciji nemške manjšine v Jugoslaviji. O Steinacherju lahko povemo še, da se je po drugi svetovni vojni iz britanskega vojnega ujetništva vrnil na Koroško, kjer je leta 1949 nastopil v imenu nemškega nacionalizma s protislovenskim programom, ki je še danes credo koroškega nemškega nacionalizma do Slovencev. Tedaj je poudaril, da je treba v narodnostni politiki znova uveljaviti nemške narodnoobrambne naloge, ki jih je navedel v tehle zahtevah: pobiti je treba zgodovinsko laž o germanizaciji, obnoviti nemška narodnoobrambna (nacionalna) društva, uvesti v šolsko politiko posebno »pravico staršev«, opozarjati na nevarnost slovenske iredente, na vsak način ohraniti vindišarsko tvorbo in končno preprečiti vsako narodnostno ureditev s paragrafi. V okviru koroške veje meščanske ljudske stranke (OVP) deluje v tem času tudi kot »izvedenec« za manjšinsko problematiko, in še istega leta je celo izvoljen kot predstavnik te stranke v koroški deželni zbor. Leta 1953 pa je imenovan za avstrijskega generalnega konzula republike Avstrije v Milanu. Tu je deloval do leta 1958, ko je bil upokojen (prejone je moral iz Milana na pritisk Italije, saj je — začudo (?) — prav v tem času pričelo prihajati do znanega nemškega bombnega terorizma na južnem Tirolskem.

III

Ob koncu smo dolžni še opozoriti na izjavo Franca Achholzerja o »pogajanjih« leta 1933. Gre za izjavo, ki jo je dal aprila 1962 dr. Juliju Felaherju in ki jo hrani arhiv inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Izjava uvodoma govori o udeležencu pogovora Josefu Musterju, o katerem je Achholzer dejal, da je bil železniški uradnik v pokoju. Med drugim je za časa Avstroogrške živel v Mariboru ter je menda odlično govoril slovenski. Kasneje se je preselil v Beljak, kjer je imel trgovsko zastopstvo neke trgovine s špicerijo. Kot tak je vsa leta po prvi svetovni vojni prihajal v Spodnje Dobje, kjer je obiskoval trgovino Achholzerjeve sestre. Tu ga je Achholzer tudi spoznal. O njem je Achholzer še dejal, da je bil v tesnih odnosih z Maier Kaibitschem ter med drugim bil njegov stalen obveščevalec.

Glede razgovora leta 1933 se je Achholzer med drugim spominjal, da se ga je skupaj z Musterjem udeležil tudi Ignac Klausner, brat prihodnjega gaulajterja Koroške Huberta. Med pogovorom, ki se je vrtil okrog slovenske abstinence pri napovedanem glasovanju v deželnem zboru, je Muster pristavil, da hočejo nacisti imeti z Jugoslavijo dobre odnose in da nimajo interesa na tem, da bi obdržali tisti del južne Koroške, ki je 10. oktobra 1920 večinsko glasoval za Jugoslavijo. Achholzer se je tudi spominjal, da je Muster govoril v imenu nacistične stranke ter ga prosil, da v tej smeri posreduje pri vodstvu manjšine. Z Musterjem se je stinjal tudi Klausner. V odgovoru mu je Achholzer izjavil, da ni član odbora Političnega in gospodarskega društva, poleg tega pa tudi nima vpliva na društveni odbor, vendar je na ponovno Musterjevo prigovarjanje vendarle pristal,

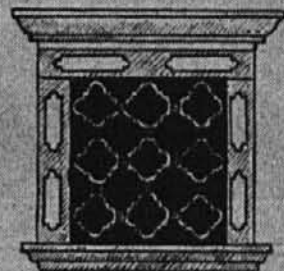
da bo nacistični predlog sporočil slovenskemu političnemu vodstvu v Celovec. Achholzer je dr. Felaherju tudi povedal, da ga je prihodnje dogajanje prepričalo, da ga je Muster obiskal po Maier Kaibitschem naročilu.

Prihodnji dan je Achholzer po telefonu sporočil vsebino razgovora v Celovec. Kdo je v Celovcu sprejel sporočilo, se leta 1962 ni mogel več spomniti. Pač pa je še vedel povedati, da se je prihodnji dan pri njem oglašil upravnik glasila slovenske koroške skupnosti Rado Wutej, ki si je potek razgovora zapisal, da bi o njem obvestil člane slovenskega političnega društva. Vendar pa je prišla stvar po indiskreciji na dan, ko jo je dr. Vinko Zwitter, ne da bi vedel za ozadje pogovora spravil stvar v krščansko-socialno koroško glasilo Kärntner Tagblatt, ne da bi o tem kogarkoli obvestil. Njegov namen je bil namreč nacistično ponudbo temeljito politično izkoristiti.

Razumljivo je, da je Kärntner Tagblatt stvar takoj pograbil ter jo izkoristil v polemiki z nacisti. Pisanje celovškega dnevnika je nato povzel tudi ostali avstrijski, pa tudi del tujega tiska, tudi naš. V škandal se je sedaj vmešala še policija, ki je med drugim zasliševala tudi Fr. Achholzerja. Leta 1962 se je o tem Achholzer spominjal, da mu je beljaški policijski komisar dejal, da se za stvar intenzivno zanima dunajska vlada ter da mora o njej poročati na Dunaj (tudi kanclerju). Pri zaslišanju so preiskovalni organi še posebej spraševali o tem, kako so nacisti prišli k Achholzerju, in kaj ter kakšne koncesije so mu predlagali.

Med drugim je Achholzer tudi povedal, da je prišel nekega dne Muster znova k njemu ter mu predložil v podpis izjavo po kateri ni bilo ne na prvem, ne na ostalih šestankih govora o dravski črti. Achholzer je v začetku odklonil podpis, končno pa je izjavo na Musterjevo prigovarjanje vendarle podpisal. Kot je znano, jo je kot prvi prinesel celovški dnevnik Freie Stimmen, zatem pa jo je, seveda natisnil tudi koroški nacistični tisk. (15)

1. Prim. Francis L. Carsten, Faschismus in Österreich, München 1977, 237.
2. Der Vormarsch, 14. julij 1932; več o Herzogovem govoru glej v članku: Tone Zorn, Koroški nacistični tisk o slovenskih vprašanjih v letih 1932–1933, Borec, 1976, št. 8/9, 483.
3. Gl. Erwin Steinböck, Die Verhandlungen zwischen der Nationalsozialisten und jugoslawischen Stellen vor dem Juli 1934, Österreich in Geschichte und Literatur, 1968, št. 10, 534.
4. Isto delo, 534.
5. Isto delo, 535.
6. Isto delo, 535–536.
7. Isto delo, 536.
8. Gl. Ludwig Jedlicka, Aufteilungs- und Einmarschpläne um Österreich 1918–1934, Festschrift Franz Lödl..., Zv. 1, Wien 1970, 107–108.
9. Faksimile poročila avstrijskega poslanika v Rimu z dne 17. marca 1934 objavlja Jedlicka v cit. d., 108.
10. Isti, Jugoslawien – Italien – Österreich, Römische historische Mitteilungen, Rom-Wien 1976, zv. 18, 137.
11. Isto delo, 138.
12. Isto delo, 138.
13. Policijsko poročilo v celoti ponatiskuje gornja razprava, 140–141.
14. Več o dr. Strinacherju gl.: Hans Steinacher, Bundesleiter der VDA 1933–1937, Izdal Hans Adolf Jacobsen, Boppard am Rhein 1970; prim. oceno, ki jo je objavil podpisani v Zgodovinskem časopisu 1975, zv. 1/2, 162–164.
15. Gl. Tone Zorn, Koroški nacistični tisk o slovenskih vprašanjih v letih 1932–1933, Borec, 1976, št. 8/9, 483.

Koroška Bela — »Stefanec« — skica Bran-ko Čušin

Luna je z neba visela
čisto tiha pa zelena,
sveča je na tleh brlela,
folk pred trugvo na kolena.
Tam kraj jame veter stoče,
folk koroški pa se joče...
Notri v trugvi Herr von Puks
(to ne vidi se, se ve)
nič ne de ne miks ne muks,
vzdolž leži ko korenjak
mož stoletni, zdaj mrtvak.

A bverkempfersko pozdravi
glas ga rezko v rjavi suknji,
strumno tam pri črni luknji
(štrcelj za spomin krvavi)
se nakuha mož bahavi:
»Kamarad, ti naša dika!
Vzorna ti mladini slika:
koj po prvi vojski zbral si,
komandiral kompanijo
socialnih demokratov,
Dunajčanov na Koroškem,
proti Srbom tem ušivim,
tem Balkancem tem lažnivim.
A ko ti je kompanija
v strahu vsa se razbežala,
dal ti hajmatinst je streho,
da pripravljaj si vešala
partizanom v drugi vojski,
ker si skrivno znal slovensko,
jih razkrinkal salamensko
tam v Veldesu na Kranjskem
te bandite — komuniste,
protinemške anarhiste.
Bog ti plačaj, kamarad,
kdo od nas te nima rad!»

Luna je z neba visela
čisto tiha pa zelena,
sveča je na tleh brlela,
folk pred trugvo na kolena.
Tam kraj jame veter stoče,
folk koroški pa se joče...
Notri v trugvi Herr von Puks
(to ne vidi se, se ve)
nič ne de ne miks ne muks,
vzdolž leži ko korenjak
mož stoletni, zdaj mrtvak.

Po vojaško zdaj zakliče
oficir eses nekdanji:
»Slava tebi, ki v trugvi,
slava hrabrosti brezdanji,
ki te proti boljševikom
z buzaronskim bojnim krikom
gnala je hura, hura!
Udri lumpa, kar se da!
A so neki levi tipi
tvoj spomin osirali,
b'li so v časopisu stripi:
Rusnje da streljal si,
babuške pa otročičke...
Mi pa vemo, nis' ti streljal,
ti si kuhal, kuhal, kuhal,
ti si kuhal — njih kosti,
žajfo delal tiste dni,
nis' ti streljal jih, to vemo,
drugi le na lov so šli...
Fantje, štilgeštanden zdaj!
Fajar! za spomin mu daj!
Bog ti plačaj, kamarad,
kdo od nas te nima rad!

Luna je z neba visela
čisto tiha pa zelena,
sveča je na tleh brlela,
folk pred trugvo na kolena.
Tam kraj jame veter stoče,
folk koroški pa se joče...
Notri v trugvi Herr von Puks
(to ne vidi se, se ve)
nič ne de ne miks ne muks,
vzdolž leži ko korenjak
mož stoletni, zdaj mrtvak.

Buršenštar prikoraci
zdajle v trugvi, pojunači,
— šmis na licu, sabljo v roki —
domoljubi so mu zvoki:

(saj popil je piva sod,
preden šel je na to pot)
»Slava, slava, Herr von Puks,
Rosenberg naš, — krucifuks!
Zvezda naša domovinska!
Bil nam vsem si ideal!
Družba žalujoča vinska
dvigne zadnjikrat bokal
tvojemu zdaj tu spominu!
(Steklo zbije radikal.)
Bog ti plačaj, kamarad,
kdo od nas te nima rad!

Luna je z neba visela
čisto tiha pa zelena,
sveča je na tleh brlela,
folk pred trugvo na kolena.
Tam kraj jame veter stoče,
folk koroški pa se joče...
Notri v trugvi Herr von Puks
(to ne vidi se, se ve)
nič ne de ne miks ne muks,
vzdolž leži ko korenjak
mož stoletni, zdaj mrtvak.

Mu zapoje zdaj, zasvira
sengarkrajs od Hohlenberga,
forštnar vižo dirigira,
da odmeva od Obirja,
pevci gozdni so delavci,
gladko vsi že nemško znajo,
forštnar, velik demokrat,
ne pusti jih v sindikat,
tak' dejal jim je, velel:
»Pamži vaši — nazarensko! —
naj pustijo že slovensko
blebetanje in učenje,
če vam drago je življenje!
Delo dam jaz v gozdu tistim,
ki ne škodijo koristim
hajmatlanda, saparlot!
Vsak naj ve, od kod, do kod!
Tak von Puksu melodije
zbor zdaj poje, veter brije.

Luna je z neba visela
čisto tiha pa zelena,
sveča je na tleh brlela,
folk pred trugvo na kolena.
Tam kraj jame veter stoče,
folk koroški pa se joče...
Notri v trugvi Herr von Puks
(to ne vidi se, se ve)
nič ne de ne miks ne muks,
vzdolž leži ko korenjak
mož stoletni, zdaj mrtvak.

Stal je žurnalst kraj jame,
Herr von Puksa desna roka,
kratkoviden, top, neveden.
(Ne verjel bi mi nobeden)
Puksu zmeraj je le kimal,
gnile stebre družbe limal,
glave bralcem je meglil,
jim neslanosti delil.
Zdaj pripravlja srčno mažo,
o pogrebu reportažo.

Luna je z neba visela
čisto tiha pa zelena,
sveča je na tleh brlela,
folk pred trugvo na kolena.
Tam kraj jame veter stoče,
folk koroški pa se joče...
Notri v trugvi Herr von Puks
(to ne vidi se, se ve)
nič ne de ne miks ne muks,
vzdolž leži ko korenjak
mož stoletni, zdaj mrtvak.

Tak je Puks šel k maš' po riti.
Kapital ni mogel priti
sam osebno na pogreb,
pa je vlado delegiral,
ki mu glava ja pa rep,
svétnik tam je asistiral,
mil'jonarje prezentiral,
razred tistih, ki kaj majo,
premoženje množit' znajo.

Luna je z neba visela
čisto tiha pa zelena,
sveča je na tleh brlela,
folk pred trugvo na kolena.
Tam kraj jame veter stoče,
folk koroški pa se joče...
Notri v trugvi Herr von Puks
(to ne vidi se, se ve)
nič ne de ne miks ne muks,
vzdolž leži ko korenjak
mož stoletni, zdaj mrtvak.

Pride sveti mož na grob
z žegnano vodo — škrop-škrop.
Črno luknjo pokadi,
sladko vsem zdaj v nos diši...
Bolj ko je mrlič petičen,
bolj se vnema glas mu mičen:

»Libera nos domine,
slavno Puksovo ime!
Mož je bil kaj stanoviten,
ljubil Boga, domovino,
zmerno pil le svoje vino,
bil do vseh človeški, strpen,
tak med nami bo n e s m r t e n !
Bog zato že na tem svetu
držal z njim pa mu posvetil
hleve polne je živine,
grunt položni brez strmine,
zdrave zbujele le skomine
v njem po redu, zakonu,
po svobodi domovine,
tak Herr Puksu luč ugasne,
da se večna mu uprasne,
pa molimo zdaj, molimo
vsi za dušo Herr von Puksa,
da bi ven iz njega šla
gor v nebesa — rajala,
rajala, oj rajala...
večno se naslajala.

Luna je z neba visela
čisto tiha pa zelena,
sveča je na tleh brlela,
folk koroški pa se joče,
joče, joče, joče, stoče...

Kar nenadoma zaškriplje
pokrov truge, se odpira,
Herr von Puks, glej na vse kriplje
z nosom z roko ga podpira —
malo še, pa je že zunaj —
(korenjak, nič več mrtvak)
dolg in črn — z rumenim licem,
srh po folku — primojdunaj!
Kakšen coper, vrag, hudič,
saj to ni več naš mrlič!
Herr von Puks pa trugvo bincne,
da zropoče noter v luknjo,
poravna si črno suknjo
pa takole folku vzklikne:
»Čujem vaše hude sile,
ni še čas, da v grobu zgnile
bi kosti mi — po navadi,
vem, imate me vsi radi.
Vstani folk, ne joči več,
hajmatlandu vseč je meč!»

Folk zdaj vstane, si otre
domovinske solze vse.
Odkoračijo po vrsti,
kakor stali so pri krsti,
z britofa v koroško noč,
Herr von Puks štoklja na čelu,
gnojen že smrdi na moč...
Čisto zadaj v tej koloni
(štrcelj za spomin krvavi)
abverkempfar ropota,
da medalje mu cingljajo,
poskakujejo, rožljajo,
saj Herr Puks 'ma čurst korak,
stežka ga dohaja vsak.
Tak naš trhli invalid
ne zanaša se na vid;
kakor zvesto bratu brat
smer mu kaže Puksov smrad...

Luna je zdaj omedlela.
Sveča zdaj je odbrlela.

Marku

Prava glava
ni prava zato,
ker je lepa –
in je morda všeč ljudem,
ali zato, ker verjame,
da ima prav v vsem ...
Prava glava mora dokazati,
da je kos stvarem,
ki rade zlezejo v glavo,
kar je za glavo
hudo nezdravo –
in ni ga zdravnika,
ki bi ozdravil bolnika
s tako glavo ...

Prava glava
je edina od tolikih glav,
ki misli –
in ima večkrat tudi prav,
pa zato ne kriči
na ves glas: vse vem!
Prava glava se večkrat moti,
takrat se povesi
in si prizna,
da živi v zmoti,
kar je za glavo
najbolj zdravo,
ker potem išče – in tudi najde:
tisto pravo ...

Prava glava
nikoli ne ve: če je prava,
zato večkrat v temi tava –
a se kar najprej uči!
V njej se tisoče misli iskri:
za svetlobo,
ki ljulem odpira oči.

Prava glava
se odpre kakor roža,
kadar jo kdo poboža
in vzame v dlani ...
S poljubi tisoč sonc prižge:
in se v drugi glavi naseli –
preden odveti.

Kačji svitek

(Kačji svitek na konici piramide.
Strup je koktajl iz oblastniških
strasti in kolektivne erotike.)

Ne obtožuj – ženska, dokler iz te
temne noči ne izluščiš zrna svet-
lobe!

(Mačji žarometi oči osvetljujejo
talce duha postrojene na robu pu-
stinje časa ...)

Prišel je in rekel:

– Veličastna sončnost je v ot-
roških očeh ... Če se ji poklonimo,
bodo vzbrstela otrpla srca mater –
in pognali bomo korenine ljudsko-
sti.

Ne obtožuj – ženska, dokler iz te
temne noči ne izluščiš zrna svet-
lobe!

Kdor čuti stisko življenja, ki se
nanovo pomerja v skrivnostnih po-
sodah teles, ga bolečina priklene z
duhom na zemljo in kruh, zato ne
pleza po lestvah oblastniških ne-
bes!

Njegova človečnost je njegov
greh. Med preštetimi ustvarja zme-
do, ker ni gasilec prepričan, tem-
več častilec dejanj, ki odrešujejo
bolečino semen: za prihodnja roj-
stva resnično svobodnih bitij.

Ne obtožuj – ženska, dokler iz
temne noči ne izluščiš zrna svet-
lobe!

Rad te imam

Rad te imam ...

tudi takrat,

ko te napadejo ledene sence otroštva
in ti zameglijo vsak pogled
po brsteči dolini moje duše,

tudi takrat,

ko se trudna vračava z dela
in skupaj kreševa iskro za gorkoto doma,
pa nama zmanjka moči, da bi omahnila
v noč iz objema ...

tudi takrat,

ko me obsede sla lovca po plenu
in se v sebi razkoljem
na milino srnačjih oči in pohote,

tudi takrat,

ko se igrajo z menoj hudičevu igro
nategovanja ljudi na kopita:
kjer naj bi bil vse, da nič ne moreš biti ...

tudi takrat,

ko rjovem od bolečine samote:
in hočem hočem biti ...
četudi na glavi – ali na riti

tudi takrat,

te imam rad ...
otrok moje ljubezni

POVABILO S PARNASA

(Povestica o poeziji)

Tista zadnja leta je odpovedalo tudi
rigavčkom ... Tu pa tam se je komu še
posrečilo rigniti, določljivo in doumljivo, a
je ostalo le individualno, se pravi osebno
oslovsko; brez vsakih ambicij po opleme-
nitvi oslovskega duha.

Svet je do amena zarjavel, vsa mašine-
rija civilizacije se je totalno zaribala. Cvr-
la so se olja upanj od strašnih trenj, energije
so lezle ena v drugo ... Nas kraju je bilo
eno samo bliskanje in širil se je smrad, kot
da se zemlja vplinja.

Iz izsušenih studencev človeške duše pa
je vrela naša beseda. Čez vse posode je
kipela naravnost v čarobni lonec umetno-
sti. Bila je nedoumljivo umna in nedoroče-
no lepa!

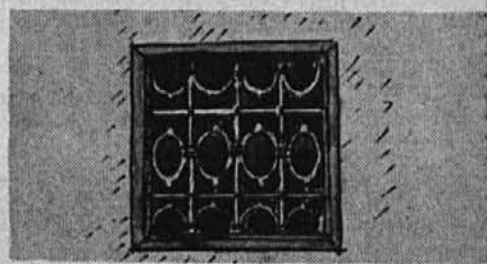
Tiskarski stroji v službi našega Parnasa
so sanjsko mehko tekli, ko so jo odtiskovali
na finem, snežno belem papirju. Strokov-
njaki za besedne izbrance so imeli polne
roke dela. Mučila sta jih dva problema:
število izbrancev in kaj je beseda?

Nazadnje je prišlo povabilo tudi zanj,
sicer pozno, a prišlo je ... Odkrili so nov
primerik, ki bi bil ob primerni obdelavi
primeren, da se ga lansira med posvečence.
Hvala bogu! Od takrat dalje je pisal
takele verze:

Zavihane misli.
Megleni prostori upanj.
Enooke požasti.
Dršenje v sanje.

Alko ...
in imel je mir pred vsemi. Skoda da je
potem kmalu umrl, zakaj tako srčkano
butast bi lahko doživel obilo sreče,
priznanja in spoštovanja ...

Kritiki so med drugim zapisali ...
kuriozen prehod iz objektivitete v subjek-
tivno pozicijo do besede, ki reflektira zdaj v
povsem drugačnih pomenskih zvezah, in
znotraj pesnikove duhodne strukture daje
slutiti, da bo čustveno preokupacijo meta-
for zamenjala abstrakcija, saj se že naka-
zujejo nove oblikovne prvine na dokaj
racionalni osnovi, kar bo za moderno slo-
vensko poezijo brez dvoma obogatitev;
tako v oblikovnem kot v arhaično be-
sednem smislu ...

Koroška Bela – »Pri Maričnek« – skica
Branko Čušin

Spomin

Osvetliš njegov prostor z valovanjem zavesti,
poglobiš ga z rezili misli – in se zgroziš:

Vse je bila improvizacija biti!

Trileten deček se ziba kakor stavec na robu maminega
kletnega ležišča, ko čez hišo lete granate smrti in hrupne svobode.

Zgoraj v izbi se zvija kakor črviček pod soncem

pozabljena, komaj rojena sestra ...

(Po tistem dolgo zavija oči – velike, črne oči – kadar se nasesa

z mlekom strahu in groze).

Potem jo nekoč (resničnejše je nekoč) zvije k zemlji: in odpre

se ji noč ... mislim, da polna zvezd).

Ko jo neso, butasto zija kakor teliček na majavih nogah – in
hlastno vsrkava svetlobo dneva. Nekje v megleni notranjosti se
mu zdi, da bi moral jokati, pa so misli še prekratke, da bi ranile
globine žalosti ...

KLADIVO JIM V ROKI PLEŠE, PESMI POJE, ISKRE KREŠE

SPREMNA BESEDA

Ko sem se odločil, da bom poskusil na kratko opisati, kdo in kdaj je v Kropi deloval na kulturnem področju, sem zelo malo vedel o vsem tem. Posamezni občasni zapiski so navajali najbolj znana imena dirigentov, godbenikov, režiserjev, nekaj njihovih del — in to je bilo v glavnem vse, kar je bilo vzeti v roke. Nekaj več smo mlajši vedeli še iz pripovedovanja, ki je pomagalo ohraniti marsikaj zanimivega. Sam sem najprej začel pregledovati tiskane vire, take, ki so opisovali prav Kropo ali pa so bili z njo le v posredni povezavi. Potem sem prebiral že znano in pa še neobdelano gradivo J. Gašperšiča, V. Žmitka, muzejskega arhiva in pa notno knjižnico društva. Tako sem dobil nekaj osnovnih pojmov, ki so mi precej pomagali pri nadaljnjem raziskovanju, brez katerega bi bil ves opis mnogo preveč osiromašen. Več mesecev sem obiskoval dolgo vrsto ljudi od Jesenic do Ljubljane, spraševal, poslušal, zapisoval, primerjal, zbiral slike — vse to je dalo mnogo novih, zanimivih podatkov, ki združeni v opis 200 letnega kulturnega življenja Kroke, dajejo prvi strnjen pregled te dejavnosti. Ponovno poudarjam, da bo treba še marsikaj dopolniti. Nemogoče je bilo kar takoj vse poizvedeti in vse postaviti na pravo mesto; upati pa je, da bodo sopotniki opisanega življenja po branju v svojem spominu odkrili sicer že pozabljene zanimivosti, vredne, da z že zapisanimi dopolnijo ta pregled. Pogovori z ljudmi, pri katerih sem te mesece bil, so mene in nje prepričali, da je iz minulega življenja še marsikaj, kar bi bilo potrebno zapisati in ohraniti. Hkrati je to opozorilo, da moramo tekoče življenje sproti arhivsko dokumentirati, k čemer nas med drugim obvezuje tudi zakon.

Srečanja s kulturnimi delavci in njihovo dejavnostjo preteklih desetletij niso pisana z namenom, da bi bila to stroga zgodovin-

ska obravnava, pač pa — posebno za Kropo — zanimivo branje, a kar se da objektivno dopolnilo delom, ki so kraj že opisala z vidika gospodarskega razvoja. Uporaba pisanih virov ni mogla biti dosti večja — zaradi pomanjkanja virov in časa. Večmesečno soočanje z razgibano amatersko kulturno podobo majhnega delavskega kraja je pokazalo še veliko poti, po katerih bi bilo možno priti do novih koristnih podatkov — če bi dopuščal čas.

Ob jubilejnem koncertu, 5. junija 1976, je društvo izdalo v drobni knjižni obliki oris kroparske kulture pod naslovom »Naš plamen kulture«. Obseg besedila je bil precej skrčen, prav tako je bilo potrebno zmanjšati število fotografij, čeprav je še dosti zanimivih. Kar je v zbranim gradivu napak in netočnih podatkov (imena, letnice), jih bo treba, ko bodo ugotovljene, popraviti.

UVOD

Ob koncu majskih dni 1976 je minilo natančno dvajset let, odkar je kroparsko kulturno društvo pripravilo koncert ženskega, moškega in mešanega zbora ter simfoničnega orkestra. Takrat je Joža Solar, sopotnik in sooblikovalec polstoletnega kulturnega dogajanja v Kropi, v kratkem govoru med drugim dejal: »Tisti, ki seje, ne ve, kaj bo žel. Toda kljub temu dela v potrpežljivem upanju, da življenje opravlja ohranjujočo nalogo, ker skrbi za bodočnost. Za kulturno delo to še zlasti velja. Tako niso mogli oceniti sadov svoje setve prvi pevovodje iz čitalniške dobe v Kropi — častitljivi učitelji: Zarnik, Kovšca in pozneje Pleničar, ne pevovodje samouki, kakor so bili Zupanovi in Jurij Legat. Danes pa je očitno, da so vsak po svoje, kakor je bilo komur dano, prispevali k naši kulturni izgradnji. Nobeden od njih bi ne mogel misliti, da bo v Kropi obstojal kdaj delavski simfonični orkester in da bo že

drugi rod poslal svoje zastopnike pevce na blesteča tla domačih in svetovnih gledališč. Da, to so sadovi kulturnega dela.«

Zal je neizprosni življenjski tok poskrbel, da je bil omenjeni koncert eno zadnjih večjih glasbenih dejanj, ki jih je še mogel opraviti Jože Gašperšič, potem ko je od konca prve svetovne vojne sem požrtvovalno, skrbno in odločilno vodil glasbeno življenje Kroke. Hkrati je ta koncert postal nekakšen mejnik, saj poslej podobne množčnosti ne poznamo več.

Ko je pozneje komorni moški zbor KUD Stane Žagar slavil svojo petletnico in desetletnico, pa tudi ob drugih priložnostih, smo vedno poudarjali, da so njegove korenine v bogati tradiciji. Letos (1976) praznuje zbor petnajstletnico dela in ob tej priložnosti smo sklenili, da po svojih močeh skušamo osvetliti tradicijo, tolikokrat omenjeno, a zmeraj bolj oddaljeno in nepoznano. Celotno ljudje srednjih let, kaj šele mlajši, vedo o njej bore malo ali pa skoraj nič. Že omenjeni učitelji, dirigenti pa tudi pevci, godbeniki, igralci in drugi delavci so nas s svojim delom v težkih razmerah zadolžili, da sadove njihove žetve ohranimo, pravično ocenimo in posredujemo sedanjim in prihodnjim rodovom.

Zadali pa smo si težko obvezo. Kje dobiti podatke, s katerimi bi svojo nalogo dovolj izčrpno in verodostojno opravili? V preteklosti so premalokrat pomislili na sistematično shranjevanje dokumentov, raznega materiala, podatkov in drugih virov. Čim starejši je čas, ki ga želimo spoznati, toliko bolj je zaradi časovne oddaljenosti in seveda pomanjkanja dokumentacije potisnjen v pozabo. V našem primeru so za konec 18. stoletja cerkvene matice, ki dajejo nekaj skromnih podatkov. Sprva so to največ zapiski o rojstvih, porokah in smrtih. Tu in tam so pripisane opombe o poklicih ali kakšnem posebnem dogodku. Po uvedbi šole je pomemben vir postala šolska kronika. Še pozneje pa so tudi nekateri posamezniki začutili potrebo po ohranjanju zgodovinskega gradiva. Tak je bil npr. Gašper Pibovec, za njim njegov sin Karl. V drugi polovici 19. stol. se jim pridružijo zapisovalci ljudskih pesmi. Živahno čitalniško dejavnost so sproti opisovali časopisi, pozneje pa jo je verno in natančno zabeležil Valentin Žmitek, eden onih, ko so med obema vojnoma in še po zadnji vojni največ prispevali v prizadevanjih, da bi še pravočasno rešili življenje stare Kroke pred pozabo. Bil je zvest sodelavec kroga domačih zgodovinarjev, ki ga je dobrih 30 let vodil Jože Gašperšič. Ta je začel takoj po prvi svetovni vojni z zapisovanjem tekočega življenja, zbiral staro gradivo, zapisoval ljudske pesni, razen tega pa je k podobnemu delu vabil tudi druge. Predvojno tovarniško glasilo Zdrugar je prava zakladnica za proučevanje razvoja kraja, pa tudi prijetno in zanimivo branje. Zal je obilica vsestranskega dela Gašperšiču preprečevala še bolj sistematično in neprekinjeno delo na tem področju. V zadnjih letih v pokoju pa se je, čeprav že zelo slabega zdravja ves posvetil muzeju ter zbiranju, zapisovanju in opisovanju vsega, kar se je v Kropi in okolici dogajalo nekaj stoletij. Tako so v zgodovinskih časopisih in revijah izšla njegova dela kot: »Iz vigenjca in fužine v tovarno«, »Rudarsko poklicno znamenje — kladivo in klin«, »Novo železarjenje v fužinah pod Jelovico v 19. stol. in njegov konec«, »Nastanek in delo kovaškega muzeja v Kropi«, »O nekdanjem žebjarstvu na bivšem Kranjskem«, »Ferdinandejski rudarski red za fužine pod Jelovico«, »Gorenjsko železarstvo v 14. in 15. stoletju«, »O tehniki in opremljenosti nekdanjih rudarjev na Jelovici«, »O jelovškem rudarstvu«, »Loški žebli in žebjarji« in »O oglarstvu na Jelovici«. Znana je tudi knjižica »Vigenjca«.

Iz gradiva, ki ga je zapustil, je razvidno, da je načrtoval podobne študije tudi o starem ljudskem glasbenem izročilu, delovanju učiteljev, o zborih in godbah, igral-

Iz minulih časov — vigenjca se je umiril

Nekdanja Pibrovčeva hiša (prva z desne)

skem odrskem udejstvovanju in še o marsičem. Žal so načrti ostali neizpolnjeni, preostalo gradivo pa zadoljuje zainteresirane muzealce in zgodovinarje, da nadaljujejo začeto delo, našemu in prihodnjim rodovom v poduk in korist. Mednje so se že vključili: izkušeni Joža Solar, mladi etnolog Zmago Šmitek, zelo prizadevni raziskovalec Janez inž. Šmitek, Joža Bertonec, Justin Ažman, Filip Legat, Polde Dermota in drugi.

V prejšnjem odstavku našeti zbiralci in njihova zapuščina so pglavitni viri, na osnovi katerih lahko v tem trenutku opišemo kulturno podobo Kropce v 19. in 20. stoletju. Čeprav so mnogi pomembni dokumenti uničeni, izgubljeni in pogrešani, lahko upamo, da bomo z nadaljnjim skrbnim iskanjem, povpraševanjem in zapisovanjem še marsikaj izbrskali in ohranili.

PRVA POLOVICA 19. STOLETJA

Ko glasbena zgodovina opisuje glasbeno življenje slovenskega podeželja v zadnjih desetletjih 18. stoletja, ugotavlja, da je bilo največkrat odvisno od organistov, ki pa v strokovnem smislu niso bili posebno usposobljeni. Prilagajali so se ljudskemu okusu in tudi v cerkvi godli okrogle melodije, polke in koračnice, pri čemer so marsikje sodelovali še ljudski godci. Nekateri podatki in tudi pozneje zapisane pesmi iz tega časa dokazujejo, da je bilo podobno tudi v Kropi. V teh pesmih je precej melodičnih fraz, ki imajo bolj instrumentalno kakor vokalno zgradbo, kar potrjuje dognanja glasbene zgodovine o značilnostih glasbene prakse takrat in pa še dolgo v 19. stoletju. Okoli leta 1780 sta obe kroparski cerkvi imeli svoje muzikante. Med njimi je bila tudi pevka (cantratrix), za katero so za nekaj let zabeležena plačila v kapeliški cerkveni obračunski knjigi; tako kot muzikanti je dobila letno po 1 goldinar.

Ob drugih priložnostih so ti nastopali tudi drugod. Samo ugibamo lahko, ali so si in v kakšni meri fužinarji privoščili – podobno bogatejšim ljudem kje drugje – kaj glasbenega užitka in zabave pri sebi doma. Svojih plačanih muzikantov seveda niso imeli, morda pa so ob slovesnejših praznikih najeli godbo, da jim je zaigrala v veselje in jim pred drugimi povzdignila ugled. Takšna je bila navada onih, ki so to zmogli. K podobnim domnevam nas nekoliko navaja tudi dejstvo, da so prav fužinarji plačevali organista.

Pomembna je bila pobuda fužinarjev za osnovanje šole, kar so tudi materialno omogočili, saj so poskrbeli za prostor in plačevali učitelja. Ne vemo natančno, kje je bila prva šola, ki so jo učenci okrog leta 1770 obiskovali še prostovoljno. Leta 1818 so za potrebe šole prezidali mežnarijo. Tu se je obdržala 70 let in jo starejši domačini poznajo kot »ta staro šolo«. Prvi učitelj v njej je bil Simon Maček (umrl in pokopan v Kropi 1851). V tej enorazrednici je bil pouk v nemščini. V šolah so povsod pripisovali petju poseben pomen. Uspešnost pevskega pouka je bila seveda odvisna od učiteljevih sposobnosti, vendar tudi od drugih razmer.

200 let šole z nekaterimi sposobnimi glasbenimi vzgojitelji otrok in odraslih je v Kropi dalo osnovo in ustvarilo razgibano in bogato glasbeno tradicijo. Maček je imel tudi pomožnega učitelja. Bil je to Jože Podobnik, doma iz Idrije. Izročilo pravi, da je vodil zbor in godbo. Najbrž je natančna domneva, da je šlo za cerkveni zbor, saj je bil čas za posvetne zборе še nekoliko zgoden. Na Slovenskem jih takrat pravzaprav še ne poznamo. Tudi godba, ki jo je vodil Podobnik, verjetno ni bila posebno velika. Napredek pa je bil že v tem, da je v organizirano skupino združil tiste muzikante, ki

so posamično že prej nastopali, in pa mlajše začetnike. Podatki o starejših muzikantih so izredno skopi. Prvi, ki ga sploh poznamo po imenu je bil Blaž Vidic. V matičah je bil med leti 1807–1812 zapisan kot krojač in kovač, po 1812 pa kot muzikant. Tudi njegov sin Jakob je bil muzikant. Ob kakšnih priložnostih sta Vidica igrala, kdaj, kje in kolikokrat? In drugi, neimеноvani muzikanti, ali pozneje Podobnikova godba? So splošne razmere kraja omogočale razvito kulturno življenje, so ga ovirale ali tvorno podpirale?

Vemo, da so se že javljali usodni znaki propadanja večstoletnega fužinarskega in žebljarskega dela, ki je Kropi dolgo časa dajalo življenje. »Kdor je imel rudnik, fužino in fužinarski délež, je bil gospod, je dobro živel; stotine rudarjev, fužinarskih hlapcev, kovačev in žebjarjev so živele siromašno, trdo delale po 12, 14 ali več ur na dan, se gnetle v bornih kamrah, se izseljevale in prezgodaj umirale«. V začetku 19. stoletja je bila povprečna starost umrlih 18 let in 10 mesecev, medtem ko je bila v okoliških vaseh več kakor dvakrat večja. Kljub težkemu življenju so se vendarle tudi želeli in znali poveseliti, zapeti, zaigrati in zaplesati.

Ko je Oton Župančič govoril 18. avgusta 1946 na drugem partizanskem dnevu, se je dotaknil kroparske preteklosti in dejal: »Slab človek, ki je samo sit vesel!« Najbolj je bilo seveda razširjeno petje. V »Kroparskih zgodbah«, ki jih je zapisal J. Bertonec, beremo: »Vedno pa se je v Kropi pelo, tudi za žalost, se lahko reče. Med trdim delom in po delu, v petek in svetek. Kropar se je rodil ob pesmi, pel je v šoli in cerkvi, pri delu, ob kopi med kuhanjem oglja, v vigenjcu, pel je doma in v gostilni in pesem je spremljala vsakega Kroparja tudi k njegovemu zadnjemu počitku. Kdo bi mogel našeti vse kolednice, pesmi za razne priložnosti, nabožne, zaljubljene, vesele in žalostne, šaljive in zbadljive, ki so se pele iz roda v rod«. Morda je prevladovalo enoglasno prepevanje ljudskih pesmi, prav gotovo pa je cerkveno zborna petje vplivalo na to, da so ob raznih priložnostih prepevali tudi večglasno. Peli do doma, v vigenjcih, na redkih izletih, romanjih, ob cerkvenih in drugih praznovanjih. Ženske so večkrat oblekle starinske noše s pečo, avbo, »židano« ruto, belimi ošpetelni, črnim »židanim« predpasnikom in s sklepanci okoli pasu. Menda so posebno rade pele stare pesmi pri igri »kovterc šivat«.

O drugih igrah, otroških ali odraslih, ki so bile večkrat povezane tudi s petjem, bo

(Nadaljevanje na 20. strani)

»Stara šola« (1818–1888)

govora pozneje. Pri že naštetih navadah in običajih, posvetnih in cerkvenih, so radi sodelovali tudi muzikanti, najprej v prav majhnih skupinah, pod Podobnikom pa je bila to že prava mala pihalna godba. Ta je med drugim spremljala nekdanjo tako priljubljen in za ljudske igre stare Kropce izredno značilen običaj, ko se je vse staro in mlado vsako leto na velikonočni ponedeljek preselilo »Za dolgo njivo«, kar se je od 18. stoletja razvil v pravo obredje in se obdržalo vse do takrat po drugi svetovni vojni, ko je ta travnik za Natovim robom za svoje potrebe zasedel Rdeči križ iz Osijeka. V svojih spominih je Valentin Zmitek zapisal, da se je tam zbralo do 600 ljudi. Godba je večkrat igrala na ohceti, tako npr. leta 1846 na neki zlati poroki. Ko je po letih razpadla, so posamezni člani godbe nastopali še do konca 19. stoletja. Zmitek pravi, da je bila to cerkvena godba. To seveda pomeni, da so tam dobili plačilo. Tudi glasbila niso bila osebna last godcev, vsaj vsa ne; leta 1908 je namreč farna cerkev prodala nekemu starinarju dve pavki; ki sta bili pravzaprav zadnji spomin na Podobnikovo godbo.

Učitelj Maček je umrl 1851. Za njim so se v nekaj letih na hitro zvrstili Birtič, Perše in Zlate, leta 1855 pa jih je nasledil Davorin Martin Zarnik (1840–1929) doma s Horca pri Kamniku. Prišel je v težkem času. Tisto leto je v Kropi razsajala kolera. Med več kot 150 obolelimi je hudi boleznii podleglo 50 ljudi in se je zgodilo, da je bilo tudi sedem pogrebov v enem dnevu.

POZNIKOV KROG

To je bil čas, ko so na Slovenskem klice narodnostnega prebujanja začele počasi napovedovati spremembe v družbeni strukturi. Skladateljji so v svoje pesmi zajemali preprostega ljudskega duha in občutenja. Ko je Josip Drobnič pisal o novih pesmih, je zahteval, naj se iz pesmi čuti »ljubezen do slovenskega naroda, do svoje donovine«. Tudi ustanovitelji Slovenskega društva v Ljubljani so poudarjali, da sta petje in glasba nadvse važna pripomočka za »povzdigo slovenske narodnosti«. Mnogi večji kraji so dobili zборе in godbe, glasba v šoli je dobila še večji pomen. Učitelji so na različne načine spodbujali učence k prepevanju. V letnih poročilih so morali prikazati tudi stanje šolskega petja. Napredni izobraženci so čutili potrebo, da zapišejo, ohranijo in predstavijo svetu dela preprostih ljudskih ustvarjalcev, predvsem pa ljudske pesmi, ki so zmeraj najbolj pristno izražale značilnosti ljudstva, med katerim so nastale, se širile in obdržale več stoletij.

Leta 1861 so v Trstu, Ljubljani in Mariboru osnovali čitalnice, v naslednjih letih so jim sledili vsi večji kraji. Široka mreža »bravnic«, tako so jih označile Bleiweisove »Novice«, naj bi pomagale uresničiti nacionalne ideje svojih utemeljiteljev. V ta namen so prirejale prireditve, besede imenovane. Na njih so izvajali slovenske pesmi, pa tudi skladbe drugih slovanskih narodov. Sploh je bila glasba težišče teh prireditev. To je čitalnice primoralo, da so poskrbele za izvajalce, najprej za zборе. Ti so s pesmijo tehtno prispevali pri širjenju naprednih nacionalnih stremeljenj. Ni čudno, da so se zbori vrstili širom po Sloveniji. Leta 1876 je bila njihova mreža tako gosta, da so sklenili ustanoviti pevsko zvezo, »kar bode gotovo vsak pravi rodoljub z veseljem po svoji moči podpiral, ker v pesmi je moč in tudi s pesmijo si branimo in hranimo narodnost«. Čas pa še ni bil prikladen za uresničitev zamisli.

Kroparska šola je bila še vedno enorazrednica z dopoldanskim in popoldanskim oddelkom. V majhnem prostoru se je pri štiriurnem pouku dopoldan in prav tako popoldan gnetlo tudi 80–100 otrok. Vseeno je moral biti Zarnik zelo sposoben in uspešen učitelj, kot že tudi njegovi predni-

ki, ki so marsikaterega svojih učencev poslali naprej v šole v Ljubljano. Naj med njimi vsaj omenimo pomembnega slikarja Janeza Potočnika (1749–1832), njegovega brata Jurija, ki je bil ljubljanski župan, inteligentnega in dobrotnega prošta Jožefa Zupana (1811–1886) ter profesorja Janeza Solarja. Prva dva sta sicer osnovno izobrazbo dobila drugače, saj takrat v njuni mladosti Kropa še ni imela šole. Janez Potočnik je bil gluhomem in le skrbnim staršem gre zaslug, da so znali oceniti njegovo veselje do risanja in mu omogočili šolanje. Ni dognano, kje naj bi se slikar šolal; na Dunaju ali v Ljubljani? Živel je v Ljubljani in imel dosti dela kot odlični portretist, pozneje pa se je lotil tudi večjih slikarskih del, največ za cerkve. Najdemo jih v Ljubljani, Sostrem, Črnučah, Sp. Gorjah, na Blejski Dobravi, Jesenicah, Koroški Beli, Vrhniki, v Kamniku, Kropi, Lescah, Mengšu, St. Vidu, Skocijanu, Vačah, Vodica in drugod. Ko je bil 1821 v Ljubljani ruski car Aleksander, je pri Potočniku naročil sliko za svojo domačo kapelo. Potočnik je umrl v Ljubljani v visoki starosti. Na rojstni hiši so mu leta 1952 odkrili spominsko ploščo.

Janez Solar je bil sprva profesor slovenščine v Gorici, kjer je bil med njegovimi dijaki tudi Simon Gregorčič. Pozneje so ga šolske oblasti zaradi naprednih narodnostnih idej premestile v Zadar. Tam je bil deželni šolski nadzornik. Že prej je bil pri Slovenski Matici v Ljubljani zadolžen za zbiranje ljudskih pesmi. Verjetno je prav on vplival na mlade Kroparje, ki so se v Ljubljani šolali, da so tudi začeli zapisovati pesmi. V svojem domačem kraju so zapisali več kot 100 pesmi, obiskovali pa so tudi druge slovenske kraje. Med njimi so bili Radivoj Poznik, Matija Kokalj (Ferbarjev), Ana Skul, J. Zupan, Simon Zupan, Ivan Mladič, Anton Mladič, N. Kokalj in A. Kokalj. Tudi učitelj Zarnik se jim je pridružil.

Večina teh zapisov nam je ohranila le besedilo, melodije žal ne. Najbolj vnet je bil Radivoj-France Poznik (1850–1891), po domače Tončeto iz hiše z današnjo številko 65. Zapisovati je začel že pred letom 1868. Poleg kroparskih je Štrekelj objavil v svoji obsežni zbirki tudi Poznikove drugod zapisane pesmi, tako na primer iz Radovlice, Nomnja, Bleda, Mišač, Ljubljane, Tolmina, Kranja, nekatere pa so označene kot gorenjske, kranjske in dolenske. Tudi Pirc in Ivan Mladič sta pri zbiranju pesmi obiskovala še druge kraje. Nekaj kratkih pesmic, ki so jih naši rojaki pred dobrimi 100 leti kot zavedni domoljubi zapisali v Kropi in poslali zbiralcem v Ljubljano, naj spomni na ljudsko izročilo:

*Sem majhen fantič,
pa ne maram prav nič,
naj bo radolška straža
al' pa Kroparski b'rič.*

*Le plesat me pelji,
en fancovt ti dam,
sem ga snoči ocvrla
v žepu ga imam.*

*Moj očka so mi rekli:
»Na štalco pojd spat.
Oh jaz sem zastopil:
»Pojd k ljub'ci vasovate.*

Poznik im Mladič sta ohranila tudi nekaj koledniških, obrednih in stanovskih pesmi. Precej pesmi je Pozniku povedala Mica Štular, tako recimo leta 1868 »Lepo Vido«. Ko so se otroci »skrivanja igrali«, so po M. Kokalju peli:

*Sejaj, sejaj solnce!
Kaj pan dela?
Svojo mečo kuje.
V kom jo kuje?*

*V konjski stopinj',
jajčji lupin!
Že belinček belček
skočil na bel hlevček.*

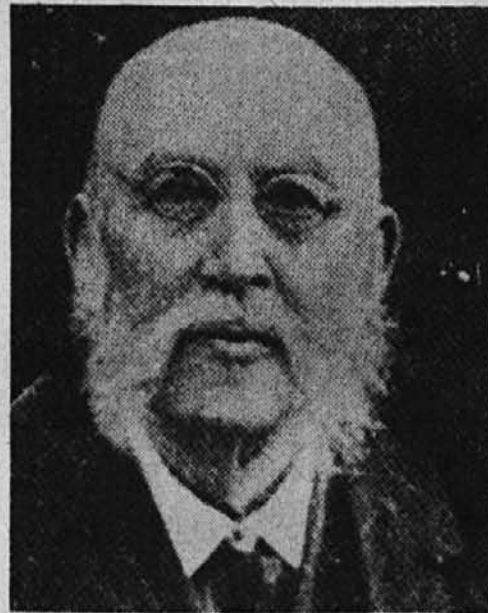
Med zbadljivkami je Štrekelj objavil tudi naslednji Poznikov zapis:

*Sprelepa ta Kropa
pod gorami stoji.
Se lepši so fantje,
ki jih onā redi,
pa še lepši bi bili,
ko ne bi bili skrevljeni.*

Poznik pa ni bil le zapisovalec. Ko je 1872/73 ugasnila linova peč v Sp. fužini, je o njej spesnil kratko pesem, ki pa seveda ni osamljena izpod njegovega peresa. Žal so tudi njega zaradi naprednega mišljenja premestili v tujino in ga oddaljili od domačih krajev, kjer bi Poznikovo znanje in rodoljubna pesniška nrv še kako prav prišla. Kot zanimivost naj bo mimogrede še omenjeno, da je bila znana slovenska pesnica Vida Jerajeva hčerka Poznikove sestre Neže.

O Radivoju Pozniku je bilo zelo malo znanega, dokler ni Z. Šmitek leta 1972 napisal o njem kratke portretne študije. Po osnovni šoli je bil od 1861–1868 v Ljubljani. Po končani višji realki je 1868 v Kropi ustanovil društvo »Narodova ušesa« – člani pa so bili zapisovalci ljudskih pesmi. Zbrano gradivo, ki ga je bilo precej, je Poznik nameraval izdati v posebni knjigi, žal tega pomembnega načrta ni speljal. Zbirko je pozneje uporabil K. Štrekelj za svoje znamenito delo »Slovenske narodne pesmi«. Nekaj pripovedi je Poznik objavil v Ljubljani med 1880–1882.

Že kot dijak se je politično udeleževal in se boril za zedinjeno Slovenijo. 1869 je

M. Zarnik (1840–1929)

Radivoj Poznik (1840–1882)

šel v Gradec študirat tehniko. Tu je vodil ustanovitev južnoslovenskega literarnega društva »Vendija«, v katerem se je uveljavil kot pisec (pesmi, dram) in odličen risar (še boljši je bil njegov brat Janez roj. 1846, ki je slikarstvo študiral v Benetkah, a se je sled za njim zgubila). Po končanem študiju se je zaposlil v Ljubljani, nato v Krškem, a so ga zaradi naprednega mišljenja poslali na Dunaj. Včlanil se je v slovensko literarno društvo in osnoval »Slavjanski almanah« z leposlovnimi in znanstvenimi spisi v desetih slovanskih jezikih. Bil je lepo sprejet. Drugo knjigo letopisov so oblasti zaplenile, Poznika pa pregnale v Krems, od koder se je preselil v Dunajsko Novo mesto. V dunajskem društvu, »Slovenija« je bil pomemben in priljubljen član. Veliko je sodeloval z Levstikom in Stritarjem (temu je tudi naredil načrt za hišo). Med tem je napredoval v c. kr. inženirja, a je kmalu — še ne 42 let star — umrl. Na grobu so mu prebrali Stritarjevo pesem »Radiovoju Pozniku v spomina«, ki pravi med drugimi:

*»Ti uzor moža! Govoril ti si malo,
na tihem delati si nas učil,
zaničeval si slavo ti in hvalo,
sam sebi vedno si poslednji bil:
Imela ni slovenska domovina
nikdar zvestejšega od tebe sina ...*

*Lahka ti bodi tuje zemlje ruša,
in blag spomin ti, Poznik, zlata duša!«*

Ni dvoma, da so zapisovalci opravili koristno in pomembno delo. Zdi se verjetno, da vse zapisano ni bilo tudi objavljeno, saj v Štrekljevih snopičih pogrešamo precej kroparskih pesmi, za katere vemo, da so jih morali dobro poznati in tudi bolj značilne bi bile. Prav gotovo so borbeni narodnjak Poznik in njegovi sovrstniki Oroslav (Jurij) Pirc, Šimen (Simon Zupan iz Poljčeve hiše, Matija Kokalj in drugi s svojim delom in pa odnosom do ljudskega blaga v domačem jeziku, ki so ga ljubili in spoštovali, odločilno pomagali, da se je slovenski jezik začel uveljavljati tudi tam, kjer so dotlej uporabljali nemščino. Joža Levičnik se je 1849 v časopisu »Slovenija« spotaknil ob »nemško spakovanje v Kropi«, ker so na kovaški šmaren prepevali nemško. Tudi sejni zapisniki Spodnje fužine so bili npr. še precej časa pisani nemško. Zavedni učitelji in narodnjaki pa so se zavestno trudili, da je slovenščina začela spodrivati tuj jezik.

Leta 1862 so bili v Kropi trije člani Mohorjeve družbe, ki so jo dve leti prej ustanovili v Celovcu. Kako se je širila uporaba slovenščine, lahko spremljamo tudi iz pisem in druge pošte, ki jo je iz Kroke prejemal Janez Ažman, župnik v Gorjah. Imenitnejši in predvsem starejši so nekaj časa še pisali po nemško, a vse več je bilo tistih, ki so povsem zavestno odklanjali tuj jezik.

Za delo Zarnika na glasbenem področju nimamo veliko spominov. Bil je — kot učitelj takrat skoraj brez izjeme — tudi organist. Iz njegove zbirke not se je ohranilo več primerkov Riharjevih in Gerbičevih skladb. Fran Gerbič, nekaj desetletij eden vodilnih slovenskih skladateljev, je leta 1866 v Pragi izdal zbirko Lira Sionska, katere 18 zaporednih snopičev je naročil Zarnik. V tem, da je skrbel za dopolnjevanje lastne notne knjižnice, vidimo skrb za poživitev sporeda pevskega zbora. Ker pa so bile med njimi tudi nove, še neizvajane skladbe, lahko sklepamo, da ga je želel tudi prenoviti ter programsko in kakovostno popraviti. Ne vemo, ali je on vodil zbor, ko so »trški pevci napravili podoknico«, ko je rojak Jožef Zupan leta 1868 obiskal Kropo. Takrat je Zarnik že učil sinova izdelovalca orgel, Zupana — Ivana in Ignacija ml. Vadila sta se v orglanju, Ivan je spoznal tudi teoretične osnove za svoje poznejše skladateljsko delovanje, brat pa je tako napredoval v orglanju, da je včasih že nadomestil svojega učitelja.

(SE NADALJUJE)

Rojstna hiša J. Potočnika

VALENTIN POLANŠEK

Človek rad govori

*o dobrem človeku.
Jaz pa se izvrstno počutim,
ko zasačim samega sebe
pri tem,
da ne bi nikomur
toliko prizanašal
kot samemu sebi.
Človekoljubje
je lahko potegavščina,
če vse
preizkusim
na drugih
ker pač nisem
ne prerok
ne heroj.
Zato občasno
nadaljujem
s samogovori.
Saj teh mi ni treba
deliti
z ljudmi ...*

Podzavestno se odzivam

*prikupnemu glasu,
ki se pne
med zapeljivim pošepetavanjem
in vročičnim snubljenjem,
ki me draži
z neutrušenim nemirom,
kakor bi se iz omrtvičenih pozeblin
vzbujala razkošna čudes.
Tako me ne usapijo
nepričakovani poleti
prek zgrešenih krivulj
nedokončanega hotenja.
Prav nič se ne čudim
gmotam miške
ob svojih hudournikih.
ki se spet in spet unesejo,
spet in spet prvinsko podivjajo.
Zlahka usločim hrbet,
ko opazim,
da držim v rokah
vsaj še locenj
od dragocene posode:
spoznanje!*

Razčtetverim orientacijo

*da vzhodno od upanja
vzhajam z novo dušo
in poustvarjam zemskost
v zveličavno vztrajnost;
da zahodno od bojazni
se radujem s smrtjo,
ker mi je na jeziku
največ ženskega;
da južno od oskrunjene volj
razširjam sebe v občestvo
zaupane krvi
in neizbrisane neumrljivosti
da severno od sanj
dopočnjam intimno obdobje
ognjenih strasti
v pomiloščeno verovanje.*

Slučajno življenje

*Najraje
imam slučaje.
Kdor tega ne naredi,
lahko se pripeti,
da slučajno
slučaj zamudi.
Imeti
in hkrati
dajati
se reče: živeti!*

Svobodni človek

*Človek se prereka,
koliko je še človeka
sredi atomskega veka.

Morda spozna to čudo,
čeprav z zamudo:
s v o b o d a
prazna je posoda,
če polnim jo le po svoje
ali samo po tvoje.*

BESEDO IMA SANCHO PANSA

SANCHO PANSA, POTENCIALNI KANDIDAT ZA PRENAŠANJE STEKLIN, PREMIŠLJUJE

Naj se predstavim:
Ime mi je Sancho Pansa. Pojma nimam, komu je prišlo na misel, da so me tako krstili. Ne glede na to pa sem ostal zvest literarnemu izročilu:

Služim gospodarju, ki ga je neki Cervantes predstavil vesoljnemu človeškemu občestvu kot viteza z imenom Don Kihot.

Starost:

Nekaj mesecev čez štiri leta.

Spol:

Moški. Brez judovske obreze na spolnem organu.

Razvrstitev po Darwinovi lestvici med živa bitja (kot da bi kje na Zemlji lahko živel kakšno mrtvo bitje):

Pès.

Rasa:

Mestic. Prevladuje zamorsko črna barva, po trebuščku in za vratom pa so dlake vseh sort barv. Sivkaste, bele. Nekatere cikajo na zeleno.

Pasma:

Sambogvedi, kakšna. Fifi. Navaden hišni cucek. Govorice o nekakem *ostrodakem nemškem ptičarju* so prazne marne. Kadar mi vrabci čivkajo okoli ušes in mi – to meji res že na nesramnost – pobirajo drobtine prav pred gobcem, mi jih je toliko mar kot lanskega snega.

Zdravstveno stanje:

Redno vsako leto cepljen proti steklini. Nor sem na piščanca in na doma pečeno pecivo. Piščanec je lahko kuhan, spečen ali ocvrt. V nobenem primeru pa ne sme biti živ, kajti kot *ostrodaki nemški ptičar* žive perutnine ne prenesem.

Značka:

Za leto 1977 6 vlomljeno skozi 756 – Slovenija, za lansko leto 7496 vlomljeno skozi 6 in zgoraj Slovenija.

Lastnosti:

Rad imam ljudi. Najbolj me pritegnejo otroci. Ti se igrajo za mano. Ogovarjajo me, kot bi bil eden izmed njih. So trenutki, ko se v košarkarskem dvoboju z njimi skoraj počlovečim. Zgodi se: Preneham biti pes. Kljub starosti me igriva otroška radost mimogrede začara – čustvovati začnem kot Evropejec, kot svetovni pasji državljan. Takšne vznesene trenutke moj Don Kihot težko prenaša.

Pripne me na jermenček, potem greva pa v park. Že vem, kaj bo sledilo:

Pridiga.

To mu je v krvi. Prastaro družinsko izročilo, kot sem zvedel. Tri desetletja je lahko kašljal z lece v šoli. Zdaj, kar je v pokoj, se je njegovo, prej najmanj tristo-glavo občinstvo nevarno zredčilo. Prevzel sem na ramena breme poslušalstva, kajti v splošnem in v celoti gledano moj Don Kihot po srcu niti ni slab človek.

Rad imam vaše pasje brate. Priznavam, da sem se seksualno družil z vsemi psicami, ki so bile pripravljene, da so vzdignile rép in sem jih potem lahko nataknil (glej Vitomil Zupan, Igra s hudičevim repom, katerakoli stran!).

Menim, da sem povedal o sebi skoraj vse.

Cas je torej, da preidem k stvari sami kot takšni.

Se je zgodilo, da je v petek, 9. februarja Anno Domini 1979 pritisnil Don Kihot svoj novi radio na UKV valove ter naravnal kazalec na 104.

Nebesnomehkonežni glas napovedoval-ke Radia Triglav:

»Jutri, v soboto, dne 10. februarja 1979, bo ob 16. uri v avli osnovne šole, 16. decem-ber' v Mojstrani predavanje o steklini.«

Glasba. Don Kihot:

»Hej, Sanchi, tole bova šla pa poslušat!«

Konec glasbe v triglavskem radiu.

»Predavanje je združeno s prikazovanjem filma o steklini.«

Glasba. In objave, da bodo ob 18. uri tega dneva (mislim 10. februar 1979) jeseniški amaterski gledališčniki pod vodstvom in v režiji Naceta Smoleja predstavili na Dovjem Borove RAZTRGANICE, da pa bo ob isti uri letna konferenca GD Mojstrana. In ob 17. uri na TV derbi tekma med Partizanom in lanskim košarkarskim prvakom Bosno.

»Norišnica!« se je zadril Don Kihot. »Kam pa naj potlej grèm?«

Previdno sem ga gledal. Čakal sem na svoj trenutek. Naj se možakar sprazni!

»(V cirilici – raje ne navajam), nekje bi moral biti kdo, ki bi vso tole družbenopolitično dejavnost malo zorganiziral! Tri tedne v obeh vaseh delopust, potem pa v enem dnevu – navali, narode!«

Takrat sem iz vse duše globoko zazijal in pošepetnil Don Kihotu:

»Pojdi poslušat predavanje o steklini in gledat film o boleznih, ki bi me utegnili kdaj napasti!«

Kar se redkokrat zgodi, se je tokrat zgodilo:

Moj Don Kihot me je poslušal in ubogal. Res ne prvič, vendar upam, da tudi ne poslednjič.

V soboto, dne 10. februarja 1979, sva ob 15.20 odnesla hišno svinjarijo v kompjutor (ne – kako se že reče: v kontejner), pustila našo kiblo z nekaj časa pred vaškim svinjakom ter si privoščila kratek sprehod, ki sem ga jaz, pès, imenovan Sancho Pansa, strašno in obilno potreben, da se lahko otrebim, nato pa me je Don Kihot pripeljal v najino knjižnico in se poslovil.

Odšel je poslušat predavanje o steklini in gledat film o taisti stvari.

Dobro dolgo ga ni bilo domov.

Nazadnje sem ga le prismrčkal.

Odpred vrata.

Jaz, vsa štiri leta in še nekaj čez po vseh občinskih in republiških ter zveznih predpisih proti steklini vsako leto cepljen fifi, se od same sreče, ko sem ga spet ugledal, zaženem vanj, globoko zarenčim, še malo zagram, povestim spodnjo čeljust, pomlaskam z jezikom, kot da bi mi kaj obstalo v grlu, migam z okrajcem repa, kar mi ga je mati Narava prisodila, kakor nor, škilim vanj na desno in na levo, grčim, ga s sprednjima tacama kar najbolj tesno objemam, ga ližem, kamor pač dosežem – počnem pač vse, kar se za bučen in slavnosten pasji sprejem spodobi, on pa:

»O kristusbogpomagaj, Sancho, kje si jo pa staknil?!«

Mnogo kasneje mi je šele prišlo na misel, da je bil v danem položaju in v tistem trenutku še ves prepojen s steklino. Mislim: prežet z živo besedo in s filmsko sliko o boleznih, ki prinaša na Gorenjsko in v jeseniško občino posebej svetopisemski potop.

Ko je prišel malo k sebi in ko sem se jaz že deloma umiril, je začel pripovedovati

naši ženski (mislim gospodarico, ki ima na skrbi mojo hrano). Ker je zavrto strmela vame in ker tév dnevnik še ni bil na vrsti, sem prislunhil:

»Ti rečem:

Strašna stvar!«

»A predavatelj?«

»Za božjo voljo, ženska:

Steklina!«

»Aja, steklina... Kdo pa je predaval?«

»... tiboga vem! Nekakšen zeleni marsovec iz Bohinja.«

»Čakaj, ljubi moj, tako se pa ne bova šla! Preden je začel, vam je menda povedal, kdo je, kaj je, od kod prihaja, o čem ima namen govoriti?«

Tišina.

»No?« dramatično Ančka Don Kihota, ki nenehno bulji vame. Toliko da mu ne stopijo oči iz jamic.

»Psa poglej, kako se obnaša!«

Drek pa tvoj pès! Požvižgam se na psa! (Mrcina, nič ne zijaj tako neumno vame! To je veljalo meni.) Kakšen zeleni marsovec iz Bohinja? Človek je menda povedal, kdo... in tako naprej.

»Vraga je povedal! Samo to je ugotovil, da nas je malo.«

Tišina.

»Krajanov namreč.«

Intermezzo.

Razmišljam po pasje, po sanchopansko:

Je Don Kihot na javnem predavanju in besednem izživljanju pobral spet novo spakedranko?

KRAJANA!?

V SP 1962 (= Slovenski pravopis, izdala DZS / = Državna založba Slovenije/ leta 1962)

krajan

ni.

Ta pravopis je za vse ljudi, ki v javnosti nastopajo, govore in skušajo pisati, še vedno ZAKON. Vsaj v primeru, če to počno v Don Kihotovem materinem jeziku. Ni je stvari, ki bi bil moj vitez nanjo bolj ponosen, kot je jezik, ki ga je pil iz materinih prsi. In ničkolikokrat se nameri – kadar mu že narekujem v stroj – da moje pasje jezikovno znanje ne zadošča.

»Hopla,« pravi, »Sancho, zdaj greva pa po Pravopis!«

Da je lahko kak človek z viteškim imenom tako iz sebe! Da mu je lahko neki (menda po mnogih mukah sestavljeni) SP 1962 vodilo skozi življenje in kot se po slovenski ljudski pesmi dalje piše?

V SSKJ (= Slovar slovenskega knjižnega jezika, izdala SAZU / = Slovenska akademija znanosti in umetnosti, v Malem leksikonu Cankarjeve založbe glej pod geslom Josip Vidmar!, Inštitut za slovenski jezik (v zgoraj navedenem leksikonu pod geslom dr. Bratko Kreft!, založila DZS v Ljubljani 1975), pa piše:

krajan

rojak, domačin: pozna se, saj sva krajan

pripadnik krajevne skupnosti:

krajanji so glasovali za samoprispevek
Kak boljši zgled za razlago pojma krajan bi še Prešernu komaj v glavo padel.
Ker plačujete ljudje samoprispevek, vas je družba nagradila z jezikovno pogruntavščino:

Postali ste krajanji.

V nasprotnem primeru bi vas še zmeraj reakcionarno zmerjali kot vaščane, meščane, gorjance, dolince, Borovce, Rutarjane, Mojstrančane, Dovžane, Rovtarje ali celo JESENICANE.

Če pa po svoji pasji pameti temeljito vse premissim, bi moral biti navezadnje

krajan

človek, ki ga je splodila na tã svet mati v našem

kraju,

ki pa zdaj živi nekje drugod. Morda v Valjevu, V Senovem, v Kölnu, na progi Brčko – Banovići, na BB (ne Brigitte Bardot, temveč Beograd – Bar), v Pekingu ali Chicagu.

(Ko sem nekaj odstavkov više omenil jezikovno reakcijo, sem kašarje nomenoma izpustil. Zdaj jih vendarle omenjam, da bi se ne počutili preveč prizadeti.)

Da nadaljujem:

Bi moral res jaz, pès, imenovan Sancho Pansa, vedeti, kje kdo živi? Kam in v katero džunglo na planetu, ki se imenuje Zemlja, je ušel?

Samo to vem:

Če bi se kakšna pasja duša od kaj vem kod pridrla v našo vas pa bi hotela brez redno uplačujočega samoprispevka postati naš

krajanski pasji brat, ga bom tako zmlinčil, da mu še steklenina ne bo prišla na um.

Toliko mimogrede o krajanih.

Konec operetnega pasjega vložka.

— — —

»Ja, madonna (včasih moja gospodarica nenadoma pobesni, potem ji pa leté iz ust besede, ki jih uporabljajo sicer samo še naši kulturno zgodovinski varstveniki), k d o pa je bil tisti tvoj zeleni marsovec iz Bohinja?«

Don Kihot ob takem zasliševanju počasi zgublja živce. Slutim, kako pasje se počuti. Nekaj sličnega, kot če bi zagazil v primež katerekoli državne notranje uprave.

»... donaduš, zdaj pa že nehaj! Če pravim:

zeleni marsovec,

poméni —

— zelen suknjič,

— hlače enake barve,

— antična glava z nosom in ušesi, kot bi jih posnel po miloški Veneri,

— frizura starokopitna, kakršne se imam navado sam držati (verjetno letnik blizu mojega — že mimo Abrahama),

— kravata nevpadljive barve,

— prijeten, lepo doneč moški glas,

— nogavice pod hlačami, torej nevidne,

— kako je bil obut, pa čez nekaj deset glav nisem videl,

— stavke je začel kot Tomaž Terček z no-no-no-no,

— pasjo steklino je navedel še po poljsko, češko, laško, žabarsko in švabsko, s čimr je dokazal svojo veterinarsko strokovnost (čeprav se s Francetom Tomšičem razhajata ob razlagi pojma v nemščini — po Tomšiču je steklina feminium *Hundswut f, Wasserscheu f/emininum/* — ženska zadeva torej),

— slovensčina na povprečju Jureta Pengova, ampak dosti boljša od tiste, ki jo govore Tone Frelih, Jože Hudeček ali kak slovenski pornograf po zgledu Tomaža Šalamuna,

— govor razločen (kot je pač nekoli-kanj debilni množici krajanov treba govoriti) —

ti je zdaj jasno, zakaj zelén in zakaj marsovec?«

Tišina.

Čez čas:

»V redu. Zajebavanje kot ponavadi.«

Tišina.

Čez čas:

»Zakaj pa iz Bohinja?«

Čez čas:

»Ko je čez Bohinjca zgrmelo prvo letalo, je vzdihnil: Konec sveta... Bogcu se je zmešalo, ho s svojim križem jadra sem pa tja po nebu. Francka! Ropotijo sém, da se ukrcava na Noetovo barko!«

»Človek božji, boš že povedal, k d o je bil zeleni marsovec iz Bohinja?«

Hvalabogu! Mojemu neoklepljenemu vitezu je ušel sméh.

»Vidiš, draga moja, tega pa ne morem. Človeku se ni zdelo vredno, da bi krajanom razodel, k d o je, odkod prihaja, zakaj so nas na vrat na nos sklicali skupaj. Kako se nam je posrečilo, da smo sploh zvedeli za njegov obisk, za to se očividno ni zanimal. Zadovoljil se je s samovšečno ugotovitvijo, da nas krajanov steklina, grozeča našemu občinskemu območju, preveč ne skrbi.«

Poslušam, kako raztrgano teče njun pogovor.

Don Kihot nenehno strmi, strmi, strmi vame.

»A veš, da Sancho Pansa kaže, kot da je zbolel za steklino?«

»O Marija!« se ustraši in jo rine k vratom.

»Lej ga, kako navzkrižem gleda! Si ga slišala, da na čase zarenči? Se ti ne zdi, da spodnjo čeljust malo poveša? Poslušaj! Čuješ: Tu pa tam grči.«

Dovolj in čez glavo donkihotovskih in veterinarskih traparij! Mene stiska krog želodca, črv mi stoji pokonci, jajca so mi otrdela — napadel me je običajni in na vsake svete čase se ponavljajoči pasji seks. Začel sem se goniti, kot se temu po domače reče.

Tu, pred mano, na kavču (in pred vrati) pa Don Kihot in njegova Dulcineja fantazirata o steklini!

Tako mi je do tega, da bi svoj popolnomamijeodveč porinil v kako živo stvar, se na komerkoli zjahal, nekje spraznil svoja móda, poljubil pasjo ljubico, se posmrčkal s kakšnim buzerantskim pasjim bratom, užil to noč pa morda še naslednji dan seksi svobode, da sem prišel ob pamet. Pasjo, seveda!

Mi bo gospodar odprl okno, da se bom zagnal v zasneženi seksualni pasji svet?

Pravi, da ne.

Ne razumem.

Vsak dan, vsak večer, celo ponoči, kadar se mi je zahotelo, mi je odpiral okno ter me spuščal za nekaj časa v prostost. Pihnil sem jo na drva pod oknom, z njih na dvorišče, potem pa v širni beli (in trenutno še nezazidani) travnik pred našo hišo, ki mi je iz kaj vem kakšnih razlogov prepuščena, da naj bi jo čuval. Priznam: dolžnost, ki jo ogorčeno odklanjam!

Naša hiša je z obeh strani tako obvarovana, da jaz kot hišni čuvaj popolnoma odpadem. Samemu kot takemu — kot bi dejal Don Kihotov znanec — mi je to všeč, ker sem na ta način rešen vseh pasjih obremenitev. Razen tega sem ob vsem tèm lahko z ljudmi v sosesčini v prijateljskih odnosih. Če me že moj vitez priklene v izjemnih trenutkih na verigo, lajam samo na poštarja, ki s svojimi pošiljkami krađe gospodarju čas, da mu ga zmanjka zame, najmanj dvakrat na mesec pa na inkasante.

Tèh se namreč vsi hišni prebivalci tako razveselijo, da ob njihovih obiskih padajo v nezavest (Don Kihot že divje gleda vame, ker sem slabo narekoval:

Popravljam svoj narèk.

Izgublajo zavest. Oproščajo se od denarja. Do dna praznijo denarnice, ki so že tako in tako prazne, da bi bolj ne mogle biti. Omahujejo v boju z na polkvalificiranega Slovenca preračunanim statističnim standardom. Razbijajo si glavo ob vprašanju, ali naj bi se kljub vem dolžnim družbenim datjavam ob zvoku hišnega zvonca le ne naredili gluhe. Migajo z glavo sém in tja, pokonci in počéz, ko plačujejo polletne račune za vodarino in za odvoz smeti. Nemarno zabavljajo zaradi pretiranih računskih skrbi za splošni ljudski blagor. Toliko da ne skočijo iz kože, ko plačujejo stroške za jedrsko elektrarno v Krškem in z njo povezanim uranskim rudnikom v Žiréh. Kaj vem katera samoupravljalna skupnost namreč te stroške iz meseca v mesec samoumevno samoupravljalno povečuje. Tako skrbi za znižanje inflacije v deželi pa menda za to, da bodoči pasji rodovi ne bodo preživljali svojih noči v električni temi.

Pa ne, da bi se naveličal narekovanja. Temu narèku sploh ne vidim konca. Pika.)

Da spet ujamem rdečo nit:

Matra me pasji gon.

Gospodar pa venomer eno goni, da imam steklino.

MIHA KLINAR

Balada

Sel je slepec po ulici,
slepec, ki se je napil
vina
in črne žalosti
slepih oči.

Sel je slepec po ulici
in govoril s seboj,
govoril o svoji črni temi,
črni temi še iz tistih dni,
ko še ni hodil po ulici
slepec kakor nocoj.

Sel je slepec po ulici
in govoril s seboj,
govoril o rdečem jurišu,
ki ga je nosil v črni temi
še iz nekdanjih krvavih dni,
o jurišu, ko je izgubil oči
za vse lepe, vesele ljudi,
ki jih je slišal, a videl ni
na vrveči ljubljanski ulici.

Sel je slepec po ulici
in na križišču obstal,
s pijanim glasom prosil ljudi,
z glasom, pijanim od žalosti,
da kdo bi mu roko dal
slepcu na ulici.

Stal je slepec na ulici,
na križišču prosil ljudi,
poslušal korake, ki so mimo šli,
slišal brezskrbne vesele ljudi,
slišal nekoga, ko je dejal:

»Ljudje so pri delu,
v tovarnah, v pisarnah,
a tale lenuh je
že dopoldan pijan.«

A on je mrmral:
»Pomagajte! Pomagajte!
Slep partizan...«
Ljudje pa so mimo
mimo šli.

Stal je slepec na ulici
in ni več prosil ljudi:
kakor takrat,
ko je v juriš drvel,
se je čez ulico temno pognal
in pal.

Zdaj ni več slepca na ulici.
Pa tudi ljudi ni na ulici.
(1954)
(Iz »Pesmi za pozabljene«)

ANA STAZE

Včeraj

Včeraj smo risali po cestah:
risali smo rože —
prašne in bele,
in veverice,
ki so spominjale na opice
in pse,
ki so imeli dolge repe,
včasih kljun,
in očeta
v krilu,
in mamo
z brki...

Včeraj
smo še risali po cestah...

Danes
pa so ceste
le še umazan asfalt,
miličnikova piščalka,
in tu in tam
prehod za pešce...

Včeraj
smo še risali po cestah...

Kje bi le lahko pobral steklino, če pa me že cel teden živ človek ne spusti iz hiše? Zato pasje ponižno prosim veterinarsko lovsko javnost za odgovor na vprašanje: Zakaj niste v svojih no-no stavkih pozornim krajanom pojasnili, kakšen je razloček med steklimi in gonečimi se psi?

Jaz osebno sem namreč takorekoč zdaj posebno prizadet, ker se v času, ko občini zaradi primera v Podkorenu grozi najhujše razsajanje stekline, gonim.

Jezusmarija, ali je tako grozno, če si kdaj zaželim ljube? In če ob takih občutjih zamorsko posteklim? Pokažem znake, ki je ob njih Don Kihot po vaših izvajanjih modro predvideval, da sem stekel za steklino?

Torej:
Gonim se.

Mati Narava mi je dala vso pravico, da me od časa pa do časa zgrabi seks. Če si ga lahko po mili volji privoščijo Jolka Milič, Iča Velkovrh, Vitomil Zupan, Pavle Zidar in Helena, zakaj bi se potem taki naravni potrebi moral odpovedati jaz, zaradi svojega imena rahlo literarno obarvan pes španskega porekla?

Zdaj, ko sta me rajnka Marilyn Monroe in njen sexappeal spravila ob pasje živce, da sem ves ponorel in se morda res obnašam, kot da bi za spoznanje stekel, ste me pustili obsedeti na cedilu.

Dva kratka spominčka iz dni pred današnjim znamenitim steklinarskim predavanjem in njemu sledečim filmom o steklini:

Pravi Don Kihot popoldne:

»Hajdi, Sanči, greva v Radovino!«

Zgrabi v eno roko sanke (to pomeni, da bom nazaj grede od Novakovega routa pa do dna Tnala lahko dirjal kak meter ali dva pred njim!), v drugo pašček, na katerem sem bil pritrjeven jaz, njegov čuvaj, pa jo rineva pod Tnalo.

Klanec je bil po zadnjem deževju razrit v korito. Na delu je bilo TOZD Cestno podjetje Kranj:

Buldožerist, ki je divje grabil od vode znesen pesek v dnu brega ter ga odvažal proti koritom v klancu;

cestar, ki je odložene kupe peska še bolj divje z resničnim delovnim elanom spravljaj z lopato v korito;

nadzornik, ki je z rokami v žepu veselo nadziral in opazoval združeno delo.

Pod klancem sva se obrnila za plotom v sneg. Proseč pogled je zadoščal, da se je sponka na mojem vratnem jermenčku odpela. Pa sva se posankala po Preckinovi in Pezdinikovih njivah do vrh Šimenčevega klanca.

To sem stegoval noge ob sankah!

Na Šimenčevem klancu pa kot nalašč:

Ukaže gospodar:

»Hej, prijatelj pasji, k meni! Na jermenček! Prihajava v urbanistično naselje.«

Takrat pa pride čez rob mlad fant z velikansko pasjo mrcino na vrvi. Preslišal sem ukaz in se zagnal v psa. Malo laježa z obeh strani. Kratek pasji cirkus. Na poti razjarjeni Don Kihot, ki mi je ukazoval k sebi, je bil oddaljen od mene kvečjemu kakšnih dvajset metrov. Da ne bom pretiraval, recimo:

Za toliko, kolikor bi po dolžini merilo petnajst steklih heimatdienstovskih lisic.

Pa se prav tedaj pricijazi čez klanec zelenec v folksvagnu. Ustavi hroščča, odpre vrata, se nagne ven te pomoli zeleni klobuk pa kar je bilo še pod njim na cesto.

Vsem svojem zelenem lovskem blišču se zadere na mojega gospodarja:

»Gospod...«

Kratek premolk.

»... a vi veste, da morate tegale svojega čucka voditi na vrvi?«

Vrglo me je s tira. Se lajati na ogromno pasjo žvirco sem pozabil. Pomislite:

mené, psa, imenovanega Sancho Pansa, nekdo iz zelene louske bratovštine

mėninič tėbinič razvršča med navadne čucke!

Odgovarja Don Kihot. Poslušam.

»Pa še kako dobro vem. Ne slišite, da ga kličem? Alo, Sanči, sèm!«

»Če v tēm hipu ne bo na vašem paščku, ga bom poslal na drugi svet.«

Kako me je držalo, da bi mu snel klobuček z glave!

Moj četovodja pa:

»Poskusite! Bova potem videla, kdo od naju bo prej v bolnišnici! Je mar moj Sancho potepuški pès? Na tiste lahko cijlajte!«

Nočem, da bi šel moj gospod še kdaj v bolnišnico. Preveč sem trpel lani, ko je kar naprej tam ležal zaradi domnevne Mathildae ante portas.

Povesil sem ušesci in odcapljal do Don Kihota. Počepnil sem predenj in mu nastavlil vrat, da me je lahko pripel na jermenček. Ves moj pasji živôt pa je drgetal od sramu, da ga nisem popadel. Brez stekline.

Da se prav razumemo:

Moja krvoločnost je veljala domišljavemu oblastnežu v folksvagnu.

Brez stekline.

Kmalu po tistem je mojega viteškega čuvaja zgrabila nostalgija. Pripravil je mogočen šopek rož, utaknil v žep dve sveči, vame pa zalajal:

»Greva na grobove mojih in ženinih staršev. Na dovško pokopališče. Zate svoboda čez Proda, toda pri cesti me počakaj!«

Veselo sem pozdravil, oblajal in obscal ves drevored na Prodih, zdirjal po brvi čez naraslo Savo, se zagnal v komaj shojeno stezo na Miharjevo njivo, se tam nažrl svežega snega, se skôpal v njem, pri čemer mi je gospodar krepko pomagal, prevrtal s smrčkom vse zajčje sledove in se čisto zaman trudil za sledovi o steklini.

Pod cesto sem počepnil, kot mi je bilo naročeno, in z usjo pasjo ljubeznijo čakal, kdaj bo prijezdil mimo Don Kihot, da me bo natvezel in varno prepeljal čez nevarno cesto.

A ni hudiča ravno takrat prijadril ob Sedelčnikovem potoku amaterski lovec, ki mu je veterinarsko občestvo dalo pravico, da mirno sme postreliti vse potepuške pse.

Jaz lepo sedim na svojem zadku, malo pod mano pa pogovor:

»A vi veste, da bi moral jaz po vseh predpisih poslati vašega čucka na ôni svet!«

»Postreliti smete in morate vse potepuške pse. Jasno? Ne vidite, da moj Sancho prijazno čaka name, kakor sem mu bil naročil!«

»Kadarkoli hočem ali morem, lahko poženem kroglo v psa, ki ni pritrjeven na vrvičo ali priklenjen na verigo. Jasno?«

»Ne. Ni jasno.«

?

»Moj Sancho Pansa ni noben potepuški pès. In naj nobenemu zmedenemu jagru ne pade v glavo, da bi mi ga pihnil, kadar se v radiusu petdesetih metrov podi okrog mene! Jasno?«

»Ne. Ni jasno. Kaj pa predpisite?«

»Predpisi, predpisi, predpisi... Kaj pa živali? Kaj pa takile zvesti pasji prijatelji, kot je moj Sancho Pansa? Ne stakne ravno tako lahko stekline, če ga vodim na vrviči skozi polje ali če ga spustim, da se norčavo podi v premeru petdesetih metrov okrog mene? Paragraf sem ali tja, steklina gor in dol — m o j p e s j e m o j p r i j a t e l j . Zanj in za njegovo steklinarstvo odgovarjam samo jaz. In za to, da bo vselej v redu cepljen proti steklini pa za to, da bom vsakokrat poravnal bajno visoke stroške za cepljenje — kaj bi še radi? Pomerite vanj, če imate toliko korajže v hlačah!«

Razhod. Brez pozdrava. Brez stekline v mojem gobcu. Sumljiv pa se mi je zazdel Don Kihot. Kazal je znake stekline, ko me je pripel na jermenček.

V skladu z vsemi spredaj navedenimi in po sanhopansovsko razloženimi reminiscencami bi si vendarle rad dovolil naslo-

viti na veterinarsko lovsko delegatsko javnost še eno čuckovsko vprašanje:

Kako bo le zdaj z mano, ko se gonim?

Če bom prisiljen živeti v knjižnici, potem zaradi mojega norėnja Don Kihotu ne bo obstanka v njej. Ker pa je zaljubljen v knjige, mu bo navaden pasji seks prečrtal cel teden življenja.

Če se mu bo zaradi mojega naravnega spolnega nagona zmešalo v glavi, ker me v knjižnici ne bo mogel več prenašati pa me bo potem v končni posledici priklenil na verigo, bom tako volčježalostno zavijal, da ne le on, družina, ampak vsa soseska ne bo mogla spat.

Če me bo pritrjeval na vrvičo, ga bom tako besno vlekel, da bo na vsakih deset metrov pogrnil, kakor je dolg in širok.

Če pa bo obupal in me vendarle za kak dan ali noč spustil v seksualno svobodo, me pa lahko vsak patentiran jager počí kot psa brez gospodarja.

Kot potepuha pasjega rodu.

Ne vem, kako boste rešili to zagato.

Mene drži, ljudje!

Z odgovorom in ustreznimi uradno nerazumljivimi pojasnili ne odlašajte predolgo!

Vsaj kakšno brošurico o steklini dajte med narod, da ne bo Don Kihot ob vsaki moji noriji ponorel!

In predavanj o steklini ne sklicujte na vrat na nos, kajti zeleni marsovci iz Bohinja so v naši vasi bojda redke pojave.

O vsem tem sem razmišljal jaz, pès, imenovan Sancho Pansa. Svoje pasje izsledke sem narekoval v tbn de Luxe gospodarju: JS.

DAMJAN JENSTERLE

Janževe pesmi

pasji dnevi izžgejo razpoke
plevnica ženskam guli noge
kruhovo sredico valjajo roke
v svaljke in kroglice umazane

— — —

v cvetnih dnevih se trava požiga
jarci pobelijo suhe rebri
ustajanje iz grobov: to nas ne briga
drug drugemu naj bi bili psi

tiha nedelja križe zagrne
žveplano vino boš zjutraj preklel
jalovi nejevernež vse preobrne
če meni ne boš pa mutcu verjel

— — —

za lepo se vreme zbrska mravljišče
bilke se primejo zmršenih las
jutrovski zgodbar ognjišča obišče
lejga ne more shajati brez nas

kebrovo leto več trebuhoval napne
begance smodijo da ne bo toče
čas v oboku razpoke odpre
straši nas in groziti nam hoče

— — —

izžlebljene so stare duri
hlad v smehljaju jekleni
odkar se več s premogom kuri
živali bolj se ogibljejo ljudi

zapovedan praznik šteje korake
izprane rane se gnojijo
ustavijo ure kjer imajo mrtvake
se pozno v noč ob njih smeji

— — —

zlepi se prepotena koža
šiba božja ne obstane
kadar le z dlakami se boža
hudič si pridno roke mane

janž je angel bil poganski
krvoses se zgane ko se zvečeri
spomin izključuje čas predlanski
da bil je ve le odraščajoča hči

ŽELEZODOBNA GROBIŠČA V BOHINJU

V preteklosti Bohinja ima starejša železna doba ali halštatsko obdobje posebno pomembno in važno mesto (1). Poleg že znanih naselbin na Ajdovskem gradcu ter Dunaju pri Jereki, ki so kmalu vzbudile pozornost in ostale v središču zanimanja starinoslovja (2), so se nam ohranile in bile deloma odkrite tudi nekropole. Le-te so nam dale najbolj dragoceno gradivo in material, ki ni pomemben zgolj za naselitveno zgodovino samega Bohinja, ampak bistveno dopolnjuje podobo celotne jugovzhodno alpske železodobne halštatske kulture. Najdbe, ki so rezultat časovno različnih, v glavnem pomanjkljivih izkopavanj, se dandanes nahajajo v Narodnem muzeju v Ljubljani (večina), v Naravoslovnem muzeju na Dunaju, v Peabody Museum v Harvardu in v Tehničnem muzeju železarne Jesenice. Na tem mestu bomo poskušali podati njihov pregled in določiti njihov pomen ter vlogo v lokalnem in širšem okviru.

Lepence. Zahodno od vasi Lepence, na prostoru, kjer se današnja cesta, železnica in Sava Bohinjka najbolj zblížajo, so leta 1878 odkrili mladohalštatske žgane žarne grobove. Grobovi se omenjajo na prostoru, ki mu domačini pravijo z ledinskim imenom »Na Kremu«. Pod tem imenom je treba razumeti poljsko področje ob železnici vzhodno od Bitenj do Lepenc. Stvarno najdišče pa je najverjetneje na omenjeni lokaciji, zahodno od vasi Lepence (sl. 2). Na tem mestu so južno od ceste in železnice razvaline lanišnice, t. j. hiše za sušenje lana, ki so jo med zadnjo vojno porušili Nemci. Leta 1906 je namreč na tem mestu kopal Jernej Pečnik, privatni starinkop, in našel štiri grobove (3). Ohranjeno je njegovo rokopisno poročilo o tem izkopavanju, ki izrecno navaja, da je ob tej priliki naletel na že prekopane grobove. Zato po vsej verjetnosti lahko lociramo na to mesto tudi grobove, ki so jih izkopali leta 1878. Sama nekropola sega, glede na današnje konfiguracijo terena, od stičišča Save Bohinjke, ceste in železnice na zahodu, približno do vasi Lepence. Najdbe so torej zanesljivo izpričane na prostoru okoli stare lanišnice, mimo katere je peljala stara cesta, in na prostoru, kjer danes teče železniška proga (po izročilu naj bi tudi ob njeni gradnji bili odkriti in uničeni grobovi). Možna pa je, glede na precizno lokacijo ledinskega imena »Na Kremu«, da se je grobišče raztezalo še bolj proti zahodu v smeri Bitenj in Ajdovskega gradca. Za to domnevo govori tudi tok Bohinjke, ki natančno na tem mestu dela levi zavoj in se celo cepi v dva kraka (otok); domnevati moramo celo, da je njeno erozijsko delovanje na tem mestu izpodkopalo, oz. uničilo del nekropole in da je bil sicer njen tok ob nastajanju in aktualnosti le-te drugača — južnejši.

20. avgusta 1907 je v Lepencah — natančno mesto tudi v tem primeru ni znano — izkopala en grob tudi vojvodinja Mecklenburška (4). Pred drugo svetovno vojno pa je v času svojih raziskovanj v Bohinju na tej nekropoli kopal tudi W. Schmid.

Severno od vasi Lepence in vzhodno od vasi Bitnje leži nad današnjo cesto ob že omenjenem stičišču ceste, železnice in Save Bohinjke, torej nad nekropolo, Spodnje Gradišče (okrog 40 m nad cesto), še višje nad njim pa Zgornje Gradišče (kota 831 m). Med ljudmi sta poimenovanji le še delno znani. Na Spodnjem Gradišču je od 3. do 5. avgusta 1939 kopal in odkril W. Schmid halštatsko hišo, ki pa je bila zaradi apnenice že tolikanj porušena in uničena, da ni mogel določiti jasnega ter točnega tlorisa. V svojih zapiskih omenja ilovnata tla, ilov-

nat stenski omet, črepinje in ostanke ruševin. V zvezi s hišno konstrukcijo navaja večje vogalne kamne, delno zložene iz več plošč. Navaja pa tudi ognjišče, vrata in klop ob steni. Na osnovi teh njegovih zapiskov dobimo model hiše, ki nam je znan tudi iz njegovih izkopavanj na Ajdovskem gradcu, Dunaju pri Jereki (5) in drugod iz halštatskega obdobja, ki ga seveda tudi to pot ne moremo zadostno in ustrezno preveriti.

Pri vsem tem pa je vendar najvažnejše to, da moremo računati z večjo ali manjšo naselbino na platoju Spodnjega Gradišča, da torej na tem področju Bohinja naselje ni bilo omejeno zgolj na Ajdovski gradec, in da smemo predpostaviti, da je prav k temu naselju pripadala nekropola v območju Lepenc. Kot smo že omenili, imamo nad Spodnjim Gradiščem še Zgornje Gradišče, kjer pa prazgodovinska poselitve ni materialno izpričana z ustreznimi najdbami (do sedaj). Po ustnem izročilu pa je izpričano, da je tod pred prvo svetovno vojno kopal učitelj Mencinger.

Iz Lepenc nimamo ohranjenih grobnih celot. Znana sta nam le dva grobova: prvi iz Pečnikovega izkopavanja leta 1906 in drugi iz izkopavanj Mecklenburške leta 1907. Drugi je bil na aukcijski prodaji leta 1934 prodan v Ameriko in se danes nahaja v harvardskem Peabody Museumu.

Na osnovi znanih podatkov (6) moremo v zvezi z načinom pokopa v tej nekropoli misliti na žgane (sežiganje pokojnikov) plane grobove. Pepel in sežgane ostanke pokojnikov so polagali v grobne jame, ki so merile v premeru 40–50 cm in bile vkopane okrog 90 cm globoko v zemljo. Zaradi nesistematičnih izkopavanj se keramika ni ohranila. Kovinski (železni in bronasti) predmeti obsegajo naslednji, predvsem nakitni inventar: ločne fibule (sponke) svetlocijskega tipa, fibula sangvisuga tipa, fibule kačastega tipa, fibule certoškega tipa, bronaste zapestnice, obročki, obeski raznih tipov, ovratnica iz jantarnih jagod in bronasta pasna spona z železnim kavljem (slika 5). Celotni ohranjeni inventar obsega 29 predmetov in se danes nahaja v treh različnih muzejih (Narodni muzej v Ljubljani, Naravoslovni muzej na Dunaju in Peabody Museum).

Jereka. Leta 1947 oz. 1948 so pri gradnji električnega daljnovoda Jereka–Bitnje, ki poteka približno po stari cesti, od-

krili na planoti jugovzhodno od Dunaja žgan grob in ga uničili. Grob je bil odkrit pri postavljanju četrtega droga, gledano v južni smeri od (sl. 3) ceste Jereka–Bitnje. Na osnovi te slučajne najdbe je v času od 26. do 31. avgusta leta 1955 Narodni muzej na tem mestu izvedel poskusno izkopavanje in pri tem sta bila v neposredni bližini omenjenega stebra odkrita še dva grobova (7). Ugotovljeno je bilo, da na celotni planoti sega naravna raščena skala skoraj do površine, le na mestu najdenih grobov je manjša kotanja prekrita z ilovico. Zato nadaljnjih najdb ni bilo.

Način pokopa pokojnikov je enoten. Sežgani ostanke so bili skupaj s pridatki položeni v jamo vkopano v zemljo in pokrito s kamnito ploščo. Grobova, ki sta bila odkrita leta 1955, sta bila odkopana sistematično in s svojim inventarjem pridatkov ter pripadajočo dokumentacijo tvorita zaključeni celoti. Pridatki slučajno odkritega groba pa so bili pri delu uničeni ter izgubljeni. Med pridatki (sl. 6), ki so sicer tipični tudi za ostale bohinske železodobne nekropole, so razni tipi fibul (očalaste, ločne z dvema zankama, kačaste, sangvisuga), trakasta bronasta zapestnica, ki bi morda lahko bila tudi uhan in keremične posode (dve vezi na nogi z razčlenjenim vratom).

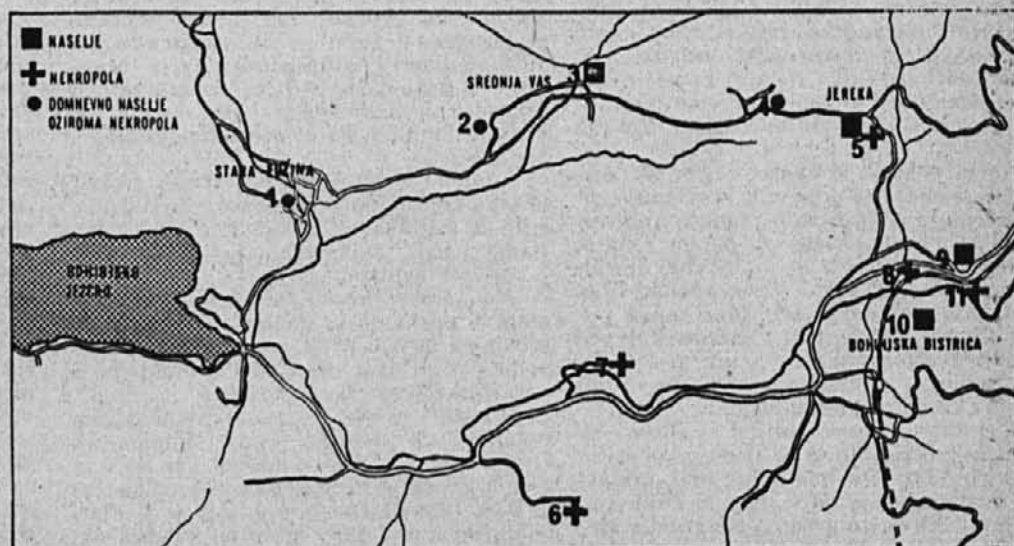
Žlan. Jugovzhodno od zaselka, na kraju z ledinskim imenom Groblje, ki ga še danes zajema ena sama parcela (št. 18, k. o. Savica) so dobro vidni nasipi (dolžina okrog 30 m). Tu je 27. septembra 1938 izkopaval Walter Schmid in našel pod hišnimi zidovi suhe konstrukcije (brez veznega materiala — malte) dva žgana grobova (8). Hišo je Schmid tolmačil kot srednjeveški »Hausberg«.

Oba grobova sta imela iste značilnosti kot grobovi v Jereki in kot bomo videli tudi drugod v Bohinju iz tega časa. V prvem grobu so bili med žganino najdeni ostanke posode. Drugi grob, ki je bil pokrit s kamnito ploščo (nad njim je bila stena omenjene hiše), je vseboval fibulo očalastega tipa, bronasto vozlasto ovratnico in kose keramike. Kje so te najdbe danes, nam ni znano.

Brod. Pri vasi je že J. Pečnik domneval prazgodovinsko naselje in ustrezno grobišče (9). Müllner omenja najdbo fibul, zapestnic in jantarnjih jagod ob priliki planiranja nekega griča (10). Mencinger pa poroča o najdbi iz »gomile na Saviškem polju« (11).

Leta 1961 pa je bil pri gradnji poti slučajno najden žgan grob, v katerem je bila bronasta vozlasta ovratnica, bronasti členi z odebelitvami, vozlasta bronasta ovratnica in trnek iz iste kovine. Najdba je pri-

(Nadaljevanje na 26. strani)

Bohinj, železodobna najdišča (Arh. vestn. XXV, 1976). 1. Stara Fužina, 2. Studor, 3. Srednja vas, 4. Češnjica, 5. Jereka, 6. Žlan, 7. Brod, 8. Bitnje, 9. Spodnje Gradišče, 10. Ajdovski gradec, 11. Lepence.

spela v Tehniški muzej na Jesenicah, kjer se danes hrani.

Bitnje v Bohinju. W. Schmid je avgusta 1937 izkopal na Krašici (Zvabov travnik, parc. št. 129), nasproti Ajdovskega gradca na levem bregu Save Bohinjke, majhno železodobno nekropolo (6.–5. stoletje p. n. š.), ki pripada naselju na Ajdovskem gradcu (sl. 2). Grobišče je ležalo zahodno pod bunkerjem, ki so ga na skalnatem griču nad železniško čuvajnico med zadnjo svetovno vojno zgradili Nemci. Na tem mestu tvori hrib 20 m dolgo (smer sever–jug) in okrog 15 m široko (smer vzhod–zahod) teraso. Grobovi so se nahajali le v ravninskem delu in so se nehali, kjer se ravnica pričinja vzpenjati v hrib. W. Schmid je izkopal prostor, ki je meril približno 15 x 10 m. Izkopavanje je trajalo od 4. do 10. avgusta 1937 (12).

Možno je tudi, da sodi k tej nekropoli že grob, ki so ga bili v Bitnjah odkrili 8. aprila 1912. leta. Grob naj bi bil že prekopan in so v njem našli le steklene jagode (13).

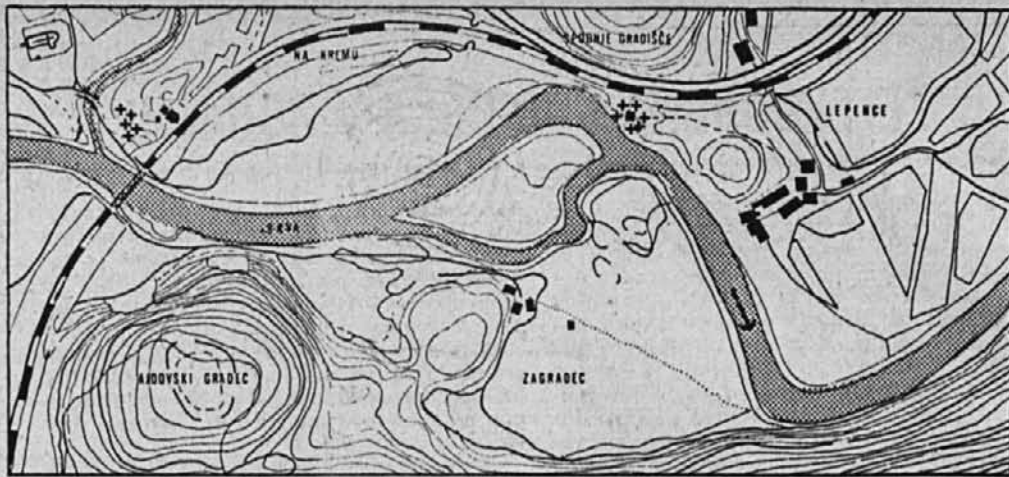
Sama izkopavanja Schmid (14) nikoli ni strokovno publiciral in so o njih ohranjeni le njegovi terenski zapiski, ki jih v originalu hrani graški muzej Joanneum. Tudi načrta Schmid verjetno ni delal.

Arheološko gradivo je po izkopavanjih prišlo v Narodni muzej, kjer je bilo leta 1955 po priloženih Schmidovih lističih in muzejskih fotografijah inventarizirano. Kljub temu, da je gradivo dolgo časa ležalo neinventarizirano, in to v vojnem in povojnem času, ko se je mnogo prestavljalo in selilo, ni prišlo do večjih zamešnjav. Grobne celote se v glavnem skladajo s podatki v Schmidovih terenskih zapiskih povsod, kjer je kontrola možna. W. Schmid namreč ne navaja vedno vseh grobnih pridatkov v svojih terenskih zapiskih; ohranjenega gradiva je običajno več, kot to Schmid navaja.

Ohranjenih je tako 25 grobnih celot z bogatim inventarjem pridatkov, ki kažejo na razvit pogrebni običaj in kult mrtvih. Med pridatki so predvsem naslednji nakitni predmeti: bronaste fibule – zaponke raznih tipov (certoške, svetolucijske, očalaste, ločne, rstaste, čolničaste, trakaste, kačaste, sangvisuga, samostrelne), obeski (trikotni z zanko, v obliki desne roke, petelinove glave, košarice, votle kroglice z vdetim obročkom), bronasti obročki različne profilacije in ornamenta, bronasti uhani v raznih izvedbah (predvsem iz bronaste trakaste pločevine), zapestnice raznih profilacij (sklenjene in neskljenjene z raznimi zaključki na koncih), igle, obeski iz jantarja, fragmenti bronaste žice, ovratnice iz steklenih in jantarjevih jagod, razne jagode, prstani raznih oblik, itd. (sl. 4). Med drugim moramo omeniti iz groba 1 fragmentarno ohranjeno rebrasto bronasto cisto (vedrico) z ročajem, več železnih nožev (eden ima dva ročaja) in večje število fragmentov grobne keramike (deli, ki so pripadali sivo in rdečkasto žganim posodam).

Način pokopa je dvojen: žgan (22 grobov) in skeletni (3 grobovi). Prevladuje torej sežiganje mrličev in polaganje njihovih ostankov v grobne jame izkopane v zemljo. V nekaterih grobovih so bili ostanki umrlih nedvomno spravljani v žare, vendar to v večini primerov danes ni možno zaradi pomanjkljive dokumentacije izkopavanja več zanesljivo ugotoviti. Za deset grobov je v Schmidovih zapiskih podatek, da so bili pokriti s kamnito ploščo.

Skeletni grobovi (mrlič položen v ustrezno grobno jamo) so trije in vsi slabo ohranjeni. Dva sta bila sploh brez pridatkov, medtem ko je bil v tretjem najden le en uhan. Bili so to grobovi označeni s številkami 6, 17 in 19. Morda moremo videti v teh skeletnih grobovih otroške pokope, kajti po velikosti so bili individualni relativno mali in skelet v grobu 19 je bil poko-

Bitnje in Lepence, lega nekropol in pripadajočih naselbin (Arh. vestn. XXV, 1976).

pan v skrčeni legi. Zaradi slabe dokumentacije pa je to le predpostavka.

V zvezi z načinom pokopa mrličev po običaju sežiganja moramo za boljše razumevanje navesti nekaj značilnosti. Ta način zasledimo že v starejših obdobjih; splošen uniformiran običaj in obred pa je postal v t. i. kulturi žarnih grobišč, katere dedič je tudi železodobna halštatska kultura. Umrle so pred pokopom sežigali na posebnih za to pripravljenih mestih – ustrinah z ustreznim pogrebim ritualom (pogrebna pojedina, itd.). Sodobne likovne upodobitve teh običajev nahajamo na nekaterih spomenikih situlske umetnosti in drugih toreutskih upodobitvah. Mrliča so na gmadi sežgali oblečenega v ustrezno nošo, zato so nekateri, predvsem nakitni predmeti in deli noše, deformirani. Ostanke (pepel, žganina, delci kosti, pridatki) so nato zbrali in vsuli v keramično (včasih tudi kovinsko) žaro in zakopali v grobno jamo. Poznamo tudi primere, ko so omenjene ostanke zakopali prosto v zemljo brez žare.

Tudi W. Schmid omenja v svojih zapiskih osem takih ustrin. Iz njegovih zapiskov pa ni jasno, zakaj je posamezni objekt označil in pojmoval kot ustrino; po opisu se namreč ne razlikujejo od grobov, le da so v glavnem bili brez najdb. Pač pa so bili, razen v dveh primerkih, v njih ostanki mrtvega. Omenjeni dve (št. VI in VII) je zato Schmid tolmačil kot spominski ogenj (Gedächtnisfeuer); t. j. kot kulturni običaj.

Poleg nekropol, ki smo jih navedli in ki so izpričane z arheološkim gradivom (sl. 1), omenja Jernej Pečnik (15) med železodobnimi najdišči še **Staro Fužino** (grobne in naselbino), **Češnjico** (naselbino in grobove) in **Nomenj** (grobne ob cesti in naselbino na Gorici). Pri tem pa moramo poudariti, da J. Pečnik svojih trditev že leta 1906 ni mogel dokumentirati, ko je spremljal J. Szombathyja in konzervatorja Žmavca po bohinjškem kotu, kamor sta prišla z Dunaja, da bi preverila Pečnikove podatke.

Gradivo bohinjških halštatskih grobišč je tako enotno po svoji sestavi in značilnostih, da ga lahko obravnavamo kot celoto. Izrazito sodi v t. i. svetolucijsko skupino in je njen sestavni del.

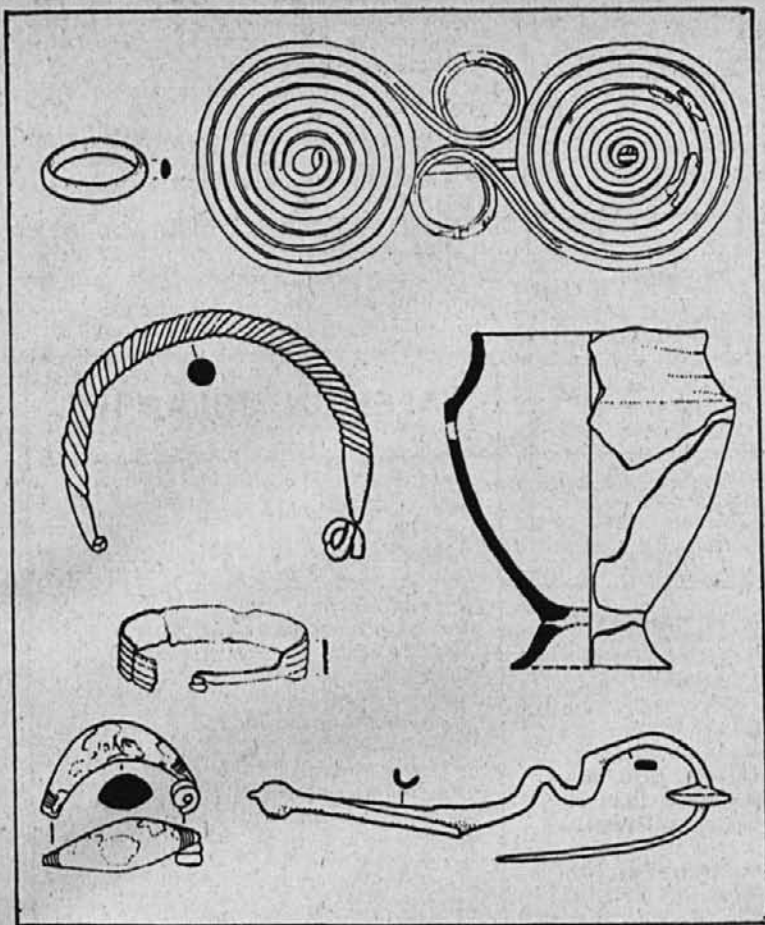
Na slovenskem etničnem področju namreč poznamo in ločimo pet skupin ali provinc v okviru halštatske (starejše železodobne) kulture: dolensko, svetolucijsko, notranjsko, štajersko in koroško.

V našem primeru nas zanima predvsem svetolucijska skupina. Le-ta skupina ali krog obsega v glavnem dolino reke Soče in njenih pritokov Idrijce (Šentviška planota) in Bače (Koritnica). K njej sodi še v celoti bohinjski kot, čeprav ločen od soškega porečja z visokimi gorami na eni strani in na drugi še zgornji tok reke Nadiže (Sv. Peter ob Nadiži). Glavna najdišča so v gornji dolini Soče, kjer zavzemata Most na Soči

(Sv. Lucija) in Kobarid posebno važno mesto. Za zgodnjo fazo tega kulturnega kroga so važni tudi grobovi odkriti pred nedavnim v Tolminu. V Mostu na Soči (Sv. Luciji) je bilo v letih med 1880 in 1893 izkopanih skoraj 7000 grobov, kar predstavlja eno največjih znanih grobišč, ki jih poznamo. Za svetolucijski krog je značilen plan žgan način pokopa mrličev. V večini primerov so stresli žgane ostanke pokojnika prosto v jamo in na nje položili pridatke. Žare so v glavnem redek pojav, dasiravno je keramika v grobu razmeroma pogostna. V nasprotju z ostalimi kulturnimi skupinami, pri tem mislimo predvsem na dolensko, tu ne poznajo običaja polaganja orožja in orodja v grobove.

Med dolensko in svetolucijsko skupino je imel prostor Gorenjske posebno vlogo, ki jo najbolje označimo z ugotovitvijo, da si ga niti dolenska niti svetolucijska skupina nista mogli podrediti v celoti. Svetolucijska skupina obsega sicer še v celoti bohinjski kot, ne pa več blejskega, dolenska sega preko Vač še do Trojan, vendar komaj zahodno od Kamniške Bistrice. Jedro starohalštatske kulture na Gorenjskem je kultura žarnih grobišč v podobi, kot jo predstavlja (za sedaj) grobišče, ki je bilo odkrito na dvorišču SAZU v Ljubljani. Na osnovi tega je razumljivo, da je na Gorenjskem poudarek na starohalštatskem obdobju. V mladohalštatskem času njena moč upada. Kljub temu, da podlega vplivom Dolenske, ohrani žgan pokop. Glavna najdišča so v Ljubljani, Bledu, Kranju in Mengšu.

Sežiganje mrličev je v Bohinju tako rekoč pravilo. Grobne jame so običajno ovalne, redko pravokotne in dokaj pravilno vkopane v zemljo. Kake posebne obloge grobne jame niso poznale, le v dveh primerih imamo poročila, da je bila grobna jama obložena z ilovico in enkrat s savskim peskom. Pogosto so bile pokrite s kamnitimi ploščami. Grobne jame so bile napolnjene z žganino iz ustrine do trideset centimetrov; sicer pa je v njej navadno le malo sežganih kalciniranih kosti pokojnih in pridatki. Da je v večini primerov le malo kalciniranih kosti, vzbuja misel, da so jih le površno pobrali iz ustrin, mnogo jih je moralo ostati še na samem mestu, kjer so mrtve sežigali. V večini primerov leže kosti prosto v grobni jami, pomešane z žganino, in ne v žari. Pridatki so bili delno že sežgani skupaj z mrtvimi in v nekaterih primerih tudi že nasilno uničeni, vendar le v manjši meri; precejšnji del je bil položen šele po sežigu v grobno jamo, kot je možno sklepati po dobro ohranjenih predmetih, ki ne kažejo sledov ognja. Ker načrta grobišča nimamo, ne vemo, kakšna je bila razporeditev grobov (Bitnje). Po Schmidovih zapiskih naj bi bila v Bitnjah odkrita tudi sežigališča mrtvih – ustrine – in kulturna mesta. To pa ni toliko presenetljivo, saj jih poznamo tudi z Bleda in Kobarida, vendar

Izbor najdb iz Jereke (Arh. vestnik XXV, 1976)

so precej nejasen pojav. Po Schmidovem opisu se ustrine po zgradbi in velikosti ne ločijo od grobov, le pridatkov nimajo, zato bi lahko bile v bistvu tudi grobovi brez pridatkov.

Opisani način pokopa do podrobnosti ustreza načinu pokopa v Sv. Luciji. V svetolucijski skupini nimamo le planega žganega pokopa, ampak tudi grobove pokrite s ploščami. Tudi pokop v žari je razmeroma redek. Skupnosti s svetolucijsko skupino pa so še večje: prav tako kot v Sv. Luciji se tudi v Bohinju zadržuje v tem času navada, da se pokoplje moškega brez orožja: iz celotnega bohinjkega kota ne poznamo iz groba niti ene sulice ali sekire. Zato tudi v Bohinju v tem času zelo težko ločimo moške in ženske grobove. Tudi o sociološki strukturi bohinjkih grobišč težko rečemo kaj več, ker ne poznamo grobišč z večjim številom grobov. Izjema so Bitnje, kjer nam pa Schmidova problematična oznaka ustrin, ki so v mnogih primerih najverjetneje le grobovi brez pridatkov, jemlje zanesljivost pri presoji. Če bi bila Schmidova opredelitev ustrin pravilna, bi v Bitnjah imeli 20% grobov brez pridatkov, v nasprotnem primeru pa bi se povečal odstotek na 43, kar je nekaj več kot v Sv. Luciji.

V kronološkem smislu lahko zato bohinjke grobove najboljše opredelimo na osnovi časovne razdelitve, ki je podana za Sv. Lucijo (16). Gradivo je pretežno mladohalštatsko (stopnja Sv. Lucija II, tj. okvirno 6. stol. p. n. š.) in v okviru te stopnje porazdeljeno na vse podstopnje (IIa-c). Sam začetek bi bil na osnovi pridatkov nakita (sponke, obeski, prstani, itd.) lahko še nekaj starejši (stopnja I c, t. j. zadnji del 7. stol. p. n. š.): grob 2 iz Jereke in drugi grob iz Žlana. Teoretično bi lahko sodil v starejšo skupino tudi grob 5 iz Bitenj.

Vsi ostali grobovi, predvsem iz Bitenj in Lepenc pa sodijo po svojih značilnostih inventarja v posamezne podstopnje 6. stoletja p. n. š.

Med najmlajše grobove iz časa okoli leta 500 p. n. š. (stopnja II c) sodita nedvomno grobova s številčkama 1 in 24 iz Bitenj, ki vsebujeta v svojem inventarju primerke orodja, grob z zaponko certo-

škega tipa iz Lepenc in nekateri drugi s sorodnim inventarjem pridatkov.

Iz zgoraj podane kronološke skice (na tem mestu ne želimo podrobno analizirati posameznih tipov gradiva) je razvidno, da moramo računati z intenzivno poselitvijo Bohinja na koncu starohalštatskega obdobja (zadnja desetletja 7. stol. p. n. š.).

Pred tem je bil Bohinj relativno slabo naselje.

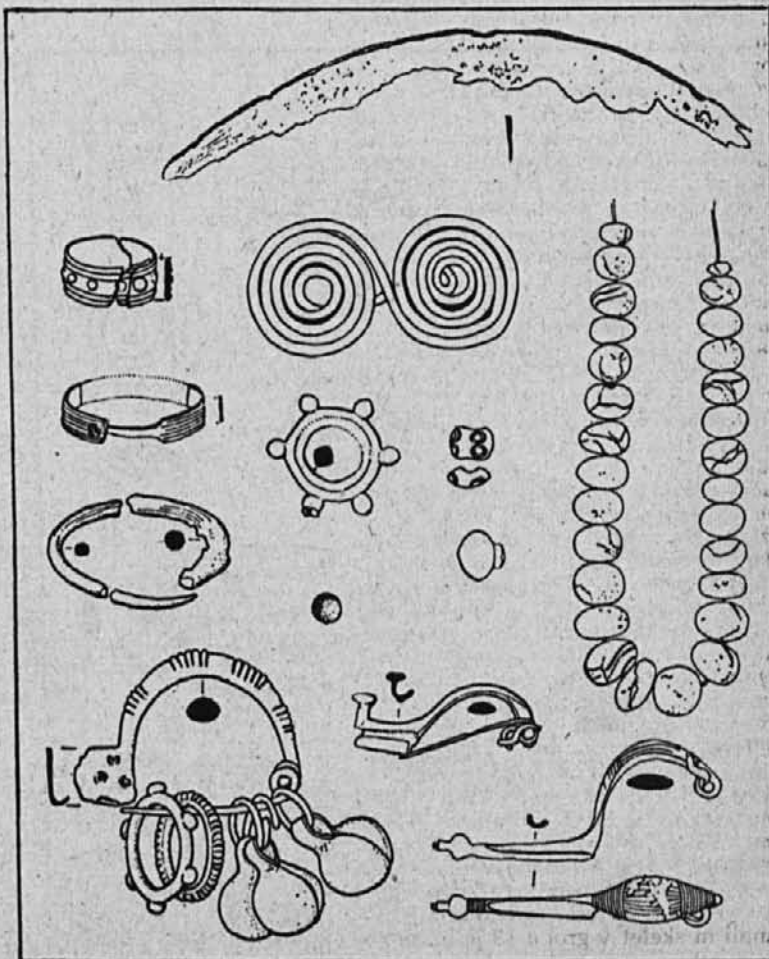
Za obdobje mlajše kamene dobe poznamo najdbo kamnite sekire v vzhodne obale jezera pri Stari Fužini (17). Vendar je le-ta poznana zgolj po fotografiji in se zdi nekoliko problematična. Ni povsem sigurno, da je delo človeških rok. Nekaj podobnega bi lahko rekli tudi za artefakte iz Studorja (18), ki so sicer umetno (človeško) delo, vendar najdeni v recentnem okolju (skupaj s srednjeveško keramiko) in zato zaenkrat, brez dodatnih sistematičnih raziskav, časovno nepreverljivi. Poznamo pa podobne slučajne najdbe še z Gorjuš, Rudnega polja in Savice.

Zanesljivo pa imamo ostanke življenja v Bohinju izpričane za čas iz konca bronzaste dobe. Pri tem mislimo na znano bodalo s planine Lipance in bronasto sekuro s plavutmi iz Broda. Oba primerka je treba povezati s prisotnostjo prebivalstva na višinskih planinskih postojankah in prehodnostjo visokogorskih prelazov v tem času. Podobno lahko rečemo za Belščico, Medji dol in Veliko planino nad Kamnikom. Ta prisotnost pa zaenkrat še ne izpričuje prave (intenzivne) naseljenosti Bohinja.

Očitno se je stvar spremenila v železni dobi. To se je zgodilo ob koncu starohalštatskega obdobja, torej v času, ko se je pojavilo v sami svetolucijski grupi železodobne kulture jugovzhodno alpskega prostora večje bogastvo in je bilo najverjetneje v zvezi z njim. Nedvomno je tudi, da so bohinjki kot poselili iz soške strani. Skoraj vse bohinjke nekropole tega časa začenjajo istočasno, kar kaže na razmeroma močan poselitveni sunek v času okoli leta 600 ali malo pred tem. V tem času se je področje Bohinja vključilo v življenjski prostor svetolucijskega kroga. Vsekakor je najverjetnejši vzrok temu bogastvo železove rude v bohinjskem prostoru. S tem je Bohinj postal železarsko zaledje Posočju.

S koncem starejše železne dobe, to je okoli leta 600 p. n. š., je torej Bohinj osvojil svoje geopolitično mesto, ki je bilo zanj

(Nadaljevanje na 28. strani)

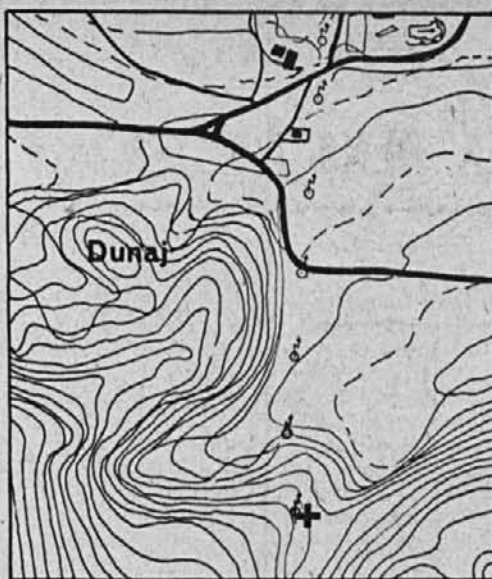

Izbor najdb iz Bitenj (Arh. vestnik XXV, 1976)

značilno do polpreteklega časa. Železarstvo je dajalo svoj pečat Bohinju skozi celoten zgodovinski razvoj, od omenjenega časa, preko antike, srednjeveškega obdobja, vse do nastopa moderne metalurške tehnologije. Ostala pa je tudi živahna povezava z zahodnimi področji Posočja in Baške grape. Tako vemo, da so še v 17. stol. pokojnike iz spodnje doline pokopavali na Tolminsko. Vseskozi pa so bile prisotne živahne trgovinske zveze s tolminskim in laškimi prostorom (19), kamor so kljub visokim prelazom prodajali železo.

Proučevanje bohinskega železarstva ima že pomembno in dolgo zgodovino in je že od vsega začetka pritegnilo tudi železarske strokovnjake in ne le zgodovinarje. Mimo Morlota, Müllnerja in Schmidta, moramo v času po drugi svetovni vojni omeniti tudi raziskovanja nekdanjega prizadevnega sodelavca tehniškega muzeja železarne Jesenice A. Rjazanceva, čigar bogati podatki in analize dopolnjujejo interpretacijo arheološkega gradiva.

Jereka. Lega nekropole in naselja (Arh. vestnik XXV, 1976).

Opombe:

1. A. Melik, Planine v slovenskih Alpah, 1950, 60 s.; A. Rjazancev, Železar (Teh. priloga) 5, 1963, 43 ss.; 4, 1962, 30 ss.; 6, 1964, 42 ss.
2. Illyrisches Blatt, 1821, 62 s.; A. v. Morlot, Jahrbuch d. geol. Reichsanstalt 1, 1850, 199 sss.; Costa, Reiseerinnerungen aus Krain, 1848, 179 s.; K. Deschmann-Hochstetter, Denkschriften, 1879, 42 s.; M. Hoernes, Mitt. d. Anthropolog. Gessellsch. Wien 18, 1888, 87 s.; A. Koblar, Letopis MS 1892, 180 ss.; A. Müllner, Argo 4, 1895, 23 s., 61 ss.; isti, Geschichte des Eisens, 1909, 52 s.; W. Schmid, Bericht d. Römisch-German. Komiss. 15, 1925, 193 s.; Mencinger, Ljub. zvon 3, 1883, 18 ss.; Tomišek, Dom in svet 24, 1911, 53 ss.
3. Mitt. d. Zentr. Komiss. III, F 5, 1906, 258 s.
4. Aukcijski katalog Treasures of Carniola, 1934, 128 s.

5. Listi 23/V, 1975, 7 ss.
6. Glej op. 3.
7. S. Gabrovec, Arh. vest. 25, 1976, 296 s.
8. Jutro, 9. 10. 1938; Kronika 5, 1938, 56 s.
9. Izvestja Muzej. društva za Kranjsko 14, 1904, 125 s.
10. Geschichte des Eisens, 1909, 87 s.
11. Ljublj. zvon 3, 1883, 20 s.
12. Slovenec, 22. 8. 1937, 7 s.; Jutro, 23. 8. 1936 in 11. 8. 1937; ohranjeni so tudi Schmidovi rokopis. terenski zapiski.
13. Glej op. 3.
14. Walter Schmid (1875–1951) je bil naš rojak iz Komende in je po vojni umrl v Gradcu. Prvotno je študiral teologijo (1894–1898), kasneje pa še zemljepis in arheologijo. V letih 1905–1909 je bil kustos Deželnega muzeja za Kranjsko v Ljubljani (Rudolfinum). Od leta 1911 je na graški univerzi predaval rimsko

provincijalno arheologijo in bil vodja oddelka za prazgodovino in numizmatiko v graškem muzeju (Steierischen Museum Joanneum).

15. Izvestja Muzej. društva za Kranjsko 14, 1904, 125 s.
16. Frey-Gabrovec, Actes du VIIIe Congrès, Beograd 1971, 193 ss.
17. A. Melik, glej op. 1; J. Pečnik, glej op. 15!
18. Varst. spomenikov 7, 1958–59, 317 s., slika na str. 310.
19. A. Rjazancev, Železar (Teh. priloga) 5, 1963, 54 ss.

VALENTIN POLANŠEK

Prek ponirkov veselja

*me nepričakovano pogladi
nekdaj udani
nekdaj ljubeči,
nekdaj oboževani pogled.
V enakočnje
pokopanih skupnih sanj
se je po letih
ugnezdilo
srhljivo beganje.
Pod ledeniki pozabljanja
so zacelile srage
prelepih poletov;
jagodnemu nasmešku
poslednje perunike
je strla toča
oči in srce.*

Izvabljava jutro

*v slečeni prisotnosti
in odpiraš veke,
lehti rastejo kot lilije
iz pohotne polti,
konice čutil se izžemajo
v prsni žerjavici.
Prihulim se kot sonce
k pestičem potomike.
Svobodni vrhunci
zasipajo s poljubi
rdečo toploto:
Le za hip sem naplavina
ob obrežju oceana predanosti,
sreča se razcveta
v dejanju
v nama,
v zdajšnosti
in se veča
v omamno brezčasje.*

Drhteče roke

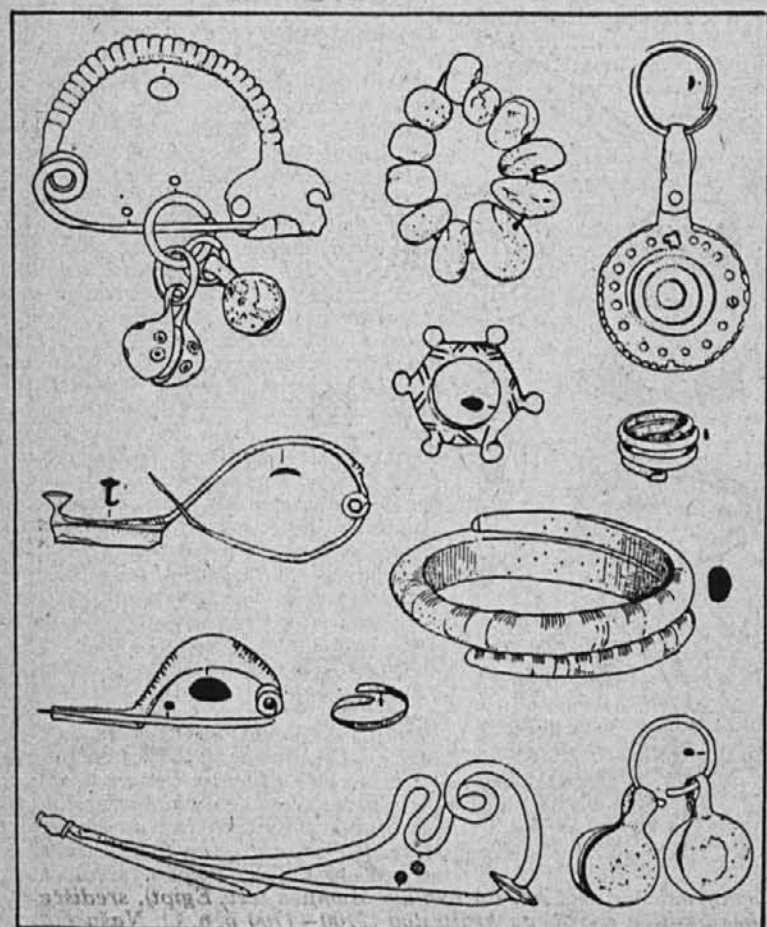
*Izdajajo drhteče roke
nemirno srce,
ko pa prsti
posestniško krivijo se?*

*Izdajajo drhteče roke
bolestno častihlepje,
ko stopala strmeče
pregibajo se?*

*Izdajajo nemirne roke
plahega dobrotnika,
ker zbegane oči
iščejo nekje blago srce.*

*Izdajajo drhteče roke
odkritega šaljuvca
ki iz sebe in sveta
norčuje se?*

*Izdajajo drhteče roke
človeško vse,
kar zame in zate
morda je ali ne?*

Izbor najdb iz Lepenc (Arh. vestnik XXV, 1976)

NIL – VEČNA REKA, REKA ŽIVLJENJA

Vtisi iz erskurzije delavcev šolskih centrov za blagovni promet SRS v času od 20. do 28. januarja 1979. Organizator mr. L. Rebevshek, predsednik skupnosti SCBP, izvedba s Kompasom.

KAIRO – ALEKSANDRIJA

Ko sem pred četrto stoletja v šolskih klopeh začel pripovedovati o zgodovini starega Egipta, o nastanku prve človeške civilizacije, sem imel občutek, da vem morda le malo več, kot mladina, ki me je poslušala. Teoretično sem že poznal Nilove poplave, dve do tri žetve na leto, faraone in njihove sužnje, lastniški sistem, piramide in po obliki hieroglif. Toda vsa ta predstava postane realnost šele, ko jo osebno doživiš in spoznaš. Zato sem, kakor tudi moji sodelavci, ki so se te ekskurzije udeležili, pričakoval nekaj posebnega, česar na našem kontinentu ne doživiš nikjer. Pri tem seveda niso bila pomembna zaščitna cepljenja (črne koze, kolera, malarija) in prav zlahka sem pustil smučanje, ki mi je ena najljubših rekreacijskih navad v prostem času.

V čarobni besedi »Egipt« smo nekoč videli piramide, svetišča, sfinge in orientalski svet, morda še Sueški prekop. Toda v zadnjih četrto stoletja se je kamenitemu svetu faraonov pridružil še Assuanski jez največji na svetu, pojavila se je nafta in kar je v zvezi z našo najnovejšo zgodovino: sin nekdanjih felahov – Naser je postal skupaj z našim maršalom in predsednikom tedanje Indije – Nehrujem eden od sinonimov neuvrčenosti. In končno je tu prisotna še kriza, ki še danes razburja svet. Leta 1970 je umrl Naser, ki je usmerjal socialistični razvoj Egipta in težil za sklenitvijo miru z Izraelom. Leta 1973 je Egipt napadel okupatorje in jih pregnal s Sueškega prekopa, ki so ga v dveh letih očistili in usposobili za plovbo. Toda mir z Izraelom še danes po več kot treh desetletjih ni podpisan. In če bo? Kakšen bo ta mir? Nekaj dni kasneje sem spoznal, da ga Egiptčani zares želijo, saj jim je požrl težke milijarde in vnesel negotovost. Toda zadnja beseda bodo nedvomno imeli tisti, ki so morali zapustiti svojo rodno grudo in so danes odrinjeni – Palestinci. O tem razmišljam nekje visoko nad vzhodnim Mediteranom, ko me nenadoma zdrami odsev mesečine na gladini široke reke. Smo že nad Egiptom, nekje nad delto Nila, ki je po površini velika kot Slovenija. Reko, ki jo pod seboj vidimo, je verjetno levi rokav Nila Massab Rashid (Rosetta). Sledi morje luči: tu ne more biti dvoma. Pod nami je Kairo (El Qahira) desetmilijonsko mesto, največje na črnem kontinentu in največje v arabskem svetu. Naglo se spuščamo in zavijemo na vzhod, pod nami so piramide, in čez nekaj trenutkov pristanemo na modernem letališču vzhodno od mesta.

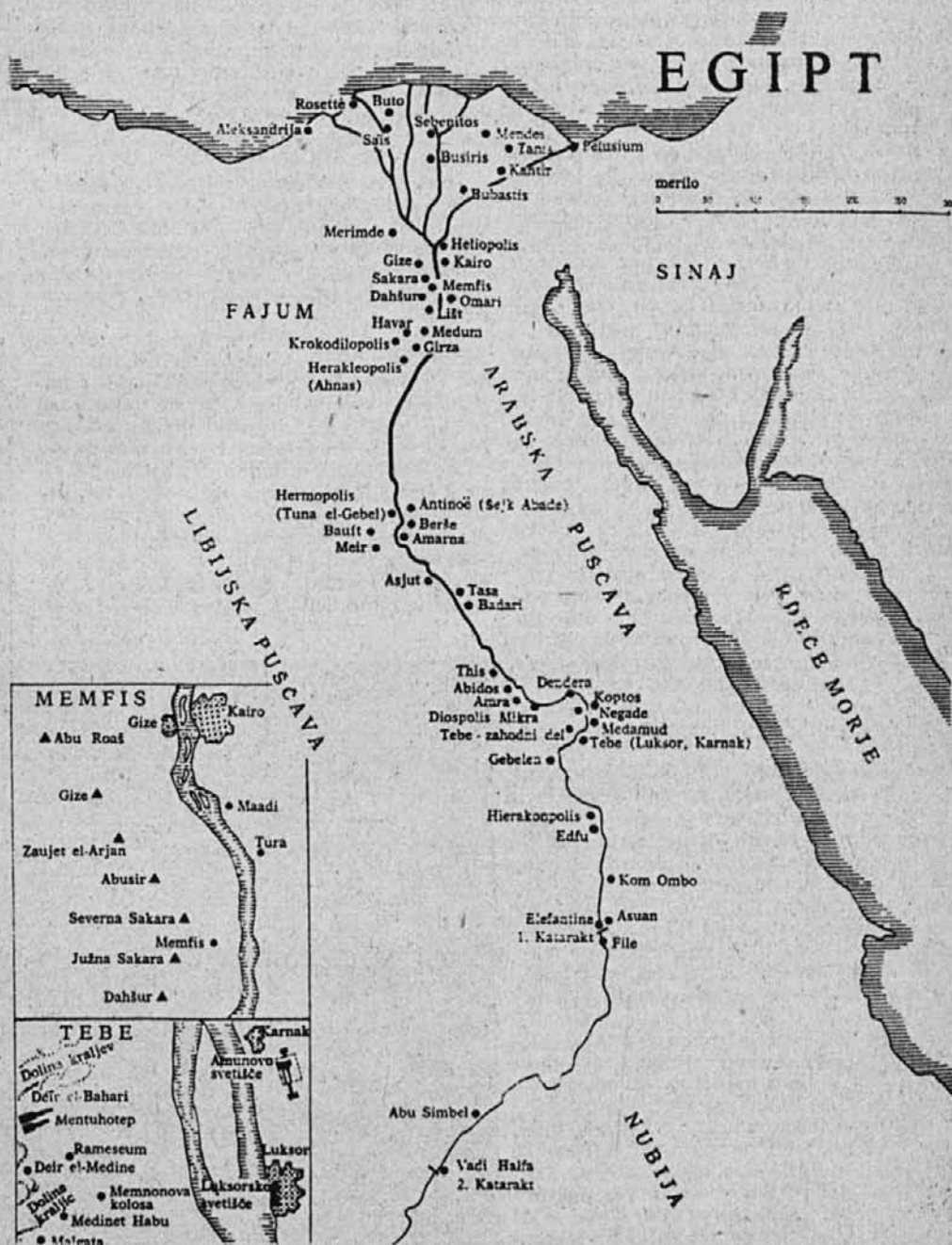
Zvečer na poti iz letališča ne vidimo dosti. Hotel El Nil je eden boljših v mestu. Prekosijo ga le Meridian, Sheraton in Nile Hilton. Evropejci nimajo dosti izbirati. Kasneje namreč ugotovimo, da so higienske razmere v mestih, posebno v Kairu, za naše pojme neznosne. Predsednik Sadat je napovedal vojno onesnaževanju. Začetek je bil sicer lep. Toda potrebnih bo verjetno še nekaj rodov, da bo tovrstna vzgoja dosegla razvito evropsko raven. Toda to je le ena izmed številnih kontrastov, ki jih spoznavamo. Način življenja se namreč ni bistveno spremenil od leta 640, ko je Amr Ibn el-As vodja Arabcev razširil novo vero preko Mohameda nad dotodanjo bizantinsko vladavino cesarja Herakliusa, ki je ko-

maj 11 let prej izgnal iz dežele Perzije. Toda središče mesta je skoraj povsem evropsko. Le cestni vrvež v njem je tipično orientalski, sredi reke sodobnih motornih vozil se »drenjajo« številne vprege in jezdec. Prvi hip smo presenečeni nad prepolnimi avtobusi brez oken in kupom zastojkarjev, ki visijo pri vratih in zadnjem oknu, kasneje se ne čudimo vlakom, ki je brzeli mimo nas s »tovorom« na strehah in ob strani. To je pač vsakdanost, v katero se moraš vživeti, da lahko ujameš utrip življenja,

ki se v tisočletni zgodovini ni bistveno spremenil. Zato se nisem čudil policistu, ki mi je v zameno za pojasnilo ponudil roko z navzgor obrnjeno dlanjo. Bakšiš je tu tako vsakdanji, da mora obiskovalec na to že pred potovanjem računati. Naj mimogrede omenim, da natakara našega hotela zasluži približno 10–15 egipt. funtov mesečno, učitelj približno 30 in prav toliko tudi policist na cesti (1 eg. f. je približno 0,7 amer. dolarja). Delovna sila je tu tako poceni, da se uporaba strojev ne splača. Zato lahko na gradbiščih vidimo le ročne fizične delavce, ki mešajo in nosijo beton. Celotni pralni stroj v gospodinjstvu je preveliko razkošje in ga premorejo le redki posamezniki.

Pred nami je sloviti egiptovski muzej. Nad 100.000 raznih eksponatov je v njem. Za eno dopoldne je premalo časa, da bi spoznali kar so ustvarjale generacije od starega kraljestva (3000 pred n. š.) pa do za-

(Nadaljevanje na 30. strani)

Egipt z Nilovo dolino. Dežela meri 1.001.449 kv. km. Večina dežele ima puščavski in gorski značaj; orna zemlja je le v dolini in delti Nila, skupno 3.852.000 ha ali 2,8 % površja. Zaradi subtropskega podnebja in namakanja žanjejo dva- do trikrat letno. Letni prirast prebivalstva znaša 2,2 %. Tako bo leta 2000 imel Egipt okoli 64 milij. preb. (sedaj 40). Delta ob Sredozemskem morju je široka 250 km, plodna Nilova dolina pa le 5 do 20 km, ponekod celo 2 km. Na zemljevidu so nanizani pomembnejši kraji ob reki, kjer so tudi zgodovinski spomeniki. Zemljevida na levi kažeta okolico Memfisa (sev. Egipt) – središče zgodovinskih spomeniki. Zemljevida na levi kažeta okolico Memfisa (sev. Egipt), središče starega kraljestva, in Tebe, središče srednjega kraljestva (2100–1700 p. n. š.). Naša pot poteka po dolini Nila do Aswana (Asuan), od Aleksandrije do Aswana – skupaj 1142 km.

tona grško rimskega cesarstva in prihoda muslimanskih Omajadov (7 stol.). Že pred vhomom nas vodnjak s papirusom in lotosom opozori na enega najpomembnejših dogodkov bogate zgodovine. Pred tri tisoč leti pred n. š. sta obstajala Zg. Egipt, katerega simbol je bil lotosov cvet, in spodnji Egipt, katerega simbol je bil papirus. Pred približno 4800 leti je oba Egipta združil kralj Menes s prestolnico v Memfisu. V tem času so začele nastajati slovite piramide — ena izmed sedmih čudes starega veka.

Hieroglifi na papirusu pred nami so stari 4000 let. Vodič nam jih razlaga, toda če ne bi bilo Napoleonove pustolovščine, še bolj pa slovitega učenjaka Jeana-Francoisa Champolliona, ki je leta 1822 dešifriral hieroglif, bi ostali nemi še naprej. Pri tem so ravno faraoni nehote odločilno pomagali. Vsak faraon je v ovalnem krogu imel svoje znamenje — svoje ime. In primerjava teh znamenj na kartuši, tako se je udomachilo ime kraljevega podpisa, je razvozlalo tisočletno nemo zgodovino. Kasneje smo kupovali kartuše kot enega najlepših spominkov prve človeške civilizacije. Žal so grobovi v piramidah večinoma izropani, neme kamenine bomo obiskali nekaj dni pozneje. Zato pa je v muzeju vrsta drobnih veličastnih stvari. Na primer, iz starega kraljestva faraon Mikerinos z boginjama Hathor in neko lokalno boginjo. Drobnih predmeti iz srednjega obdobja in kasneje, so skrbno zbrani in ne moreš dojeti veličino obdobja, ki ga davno ni več. Žal ni bilo zlate maske Tut-ank — Amona, trenutno je na »turneji« po ZDA. Videli smo le njeno kopijo in pa mumije. In tu šele vidiš znanost, ki je pravzaprav obstajala v bakreni dobi. Ni pa med njimi slovitega Ramsesa II, katerega orjaški kip bomo videli čez nekaj dni v Memfisu. Napadla ga je neka bolezen in so ga poslali na »zdravljenje« v Francijo. Na mumijah so lasje, zobje — kakor da bi bili večni! Izgleda da bodo kljubovali času, kakor njihove stvaritve shranjene v puščavi. Nepozaben je notranji sarkofag iz 110 kg čistega zlata, zlate stene so debele 3 mm.

Vtise doživljamo v naslednjih dneh, ko se peljemo ob Nilu v skoraj 1000 km oddaljeni Aswan. Popoldne zavijemo v drugo smer: mimo piramid in po puščavski cesti v Aleksandrijo. Spotoma oddam pismo Jeseničanki, ki že skoraj 60 let živi v Kairu in s katero sva se srečala ob povratku iz zgornjega Egipta. Zato bom nove vtise opisal pozneje.

Po obilnem kosilu odhajamo proti puščavski cesti. Pri hrani smo bili v začetku nekoliko previdni. Nismo se upali piti sokov pomešanih z vodo, enako ne solate in nekaterih neprekuhanih jedi. Morda je bila bojazen odveč. Toda pred nami je bilo še dolgo potovanje in nihče ni hotel tvegati, da bi si v začetku nakopal težave. Znano je namreč, da je voda filtrirana iz Nila. V reki pa so številni mikrobi in pa tudi vse odplake. Poslužili smo se le prekuhanih jedi in pijač.

Za nas je izredno zanimiv pogled na prehod iz zelene doline v rumenkasto puščavo. Le-ta je tako nagel, da je videti kakor odrezan. Le nekaj trenutkov prej smo potovali sredi nasadov oranž, na levi so bile piramide. Nenadoma se znajdemo v rumeni neobljudeni divjini. Ob njenem robu so daljnovidni — elektrika iz Aswana! Na pustih gričih so videti nekakšne utrdbe. Celotna vojska se je usmilita dragocenega zelenja. Kraljuje v puščavi in menda so ravno te enote — stacionirane v vročem puščavskem pesku v oktobrski vojni, odigrale odločilno vlogo. Sicer pa je Sinaj, nedaleč od tod, po svoji obliki podoben Libijski puščavi, skozi katero ravno sedaj potujemo. Promet je redek. Na kontrolni postaji zapišejo številko našega vozila, za primer, če ne bi prišel do kontrolne postaje v Aleksandriji. V tem primeru bi poslali reševalno odpra-

vo. Presenečeni smo nad to natančnostjo. Kasneje zvedo, da puščavska cesta ni vedno prevozna, posebno ne v času peščenih viharjev. Takrat pesek zasuje asfalt in postopek v prometu se bistveno ne razlikuje od razmer na naših zasneženih cestah. Ob cesti v določenih razdaljah stoje prazni postavljeni šotori, nekakšna zavetišča, če bi nekdo, podobno kakor pri nas v gorah, iskal zavetje v viharju. Na cesti ni avtostoparjev. Tu ne ustavlja nihče. Policijske kontrole tako rekoč ni in če se pripeti kaj nenavadnega — gre tveganje na lastno odgovornost. Nekje sredi puščave se ustavimo. V rokah stiskam oster puščavski pesek, neke v daljavi zažari ognjena kroglja. To je sončni zahod, nekaj posebnega v Sahari!

Tema je, ko se ustavimo v »Rest House«. Nekaj skromnih dreves obkroža črpalko, restavracijo in servisno postajo. Do Aleksandrije je še 130 km. Žal smo pozni, da bi obiskali slovito Natrunsko depresije, ki leži le nekaj km od tod. Nekdanja natrijeva slana jezera so izsušena. Z umetnim namakanjem je uspelo del depresije kultivirati in deset tisoč felahov z zadovoljstvom, s kamelami in lesenim plugom prideluje pšenico, agrume in celo vinsko trto. Puščavsko cesto je dal zgraditi pokojni Nasser, da bi razbremenil preveč oblegano avto cesto skozi delto. Pod vzpetinami je prehitavanje nevarno. Mnogo razbitin ob cesti daje slutiti, da je cestni davek hud. Sicer pa razbitin ne pospravi nihče, tudi krokarji ne!

Tik pred Aleksandrijo nas hoče osvežiti rahel dež. Asfalt se v hipu spremeni v drsalnico. Voznik vozi z enako hitrostjo kot naš nekje na gorenski poledeneli cesti. Kmalu ugonemo v morju luči v drugem največjem egiptovskem mestu — Aleksandriji.

Mesto je leta 331 pred n. š. ustanovil Aleksander Veliki. Biser Sredozemlja, kakor so mesto nekoč imenovali, je bil poleg Rima, najpomembnejše mesto umetnosti in učenosti. Po propadu Ptolomejskega cesarstva in smrti Kleopatre, je bila uničena ena največjih dotedanjih knjižnic starega sveta. Koliko papirusnih zvitkov so uničile rimske legije, ne ve nihče. Aleksandrijski svetilnik, eden izmed sedmih čudes starega sveta, tudi ne stoji več. Videli smo le stavbo ob pomolu, kjer je nekoč stal. Zgradil ga je okoli 300 let pred n. š. sloviti arhi-

tekt helenistične dobe Sostratos iz Knidosa. Na pravokotnem podstavku se je dvigal v višino skoraj sto metrov. Na zgornji ploščadi je gorel ponoči ogenj z lesom in smolo. Kot gradbeni material je arhitekt uporabil steklene klade. Leta 1375 je potres razdejal ostanke stolpa na polotoku Pharusu. Ime je ostalo, razvaline pa so zaman iskali. Še danes tudi zaman iščejo sarkofag velikega vojskovodja v katerem naj bi baje bila bajna bogastva. Hotel Salamlek ob Sredozemski obali s parkom, kjer smo nastanjeni, je bil nekoč letna rezidenca kralja Faruka. V neposredni bližini je hotel Palestina, ki je namenjen reprezentančnim namenom. V parku in hotelu je bilo (svoj čas) zaposlenih nad 800 delavcev. Dan je čudovit in voda je imela 17 stop. Celzija. Če bi bilo prejšnje dni lepo vreme, bi se prav lahko kopali, nam zatrdi vodič. Da je tod mondeno letovišče, ugotovimo, ko se peljemo v mesto ob obalni cesti. Pravzaprav je obala nekaj kilometrov dolga plaža s hoteli in kopaliskimi kabinami. Vmes je kaka utrdba iz druge svetovne vojne. Leta 1942 so bile enote generala Rommela le dobrih 100 km od tod. Pri El Allameinu se je odigrala ena izmed ključnih bitk druge svetovne vojne. »Puščavska lisica« se je nato kmalu umaknila iz Črne celine.

Obala s plažami je videti pusta. Toda čez dva do tri mesece bo oživila predvsem z dopustniki višjih slojev. Ravno med temi ima Sadat največ pristašev. Ne čudimo se ugotovitvi, da je Aleksandrija poleg Aswana eno najbolj »čistih« mest Egipta. Tovorno pristanišče je ločeno od potniškega. Mesto ima nad tri milijone prebivalcev, z bližnjo okolico celo šest. Vendar je pozimi ena tretjina stavb praznih. Velika univerza se ponaša z nad 20.000 študenti iz vsega arabskega sveta. Turistično mesto je tudi okoli dvajset odstotkov dražje od Kaira. Obiskali smo katakombe na Kom el-Sukafa, ki so deloma že pod vodo, toda odlično ohranjenimi policami v votlinastih sarkofagih. Hieroglifi so pomešani z grškimi in celo rimskimi elementi.

Zanimivo je tudi to, da je Aleksandrija eno redkih mest v arabskem svetu, kjer se je posrečilo vsaj delno regulirati prirastek prebivalstva. Ženski z dvema otrokoma nad 40 let dajejo tamkajšnje oblasti denarno nagrado, če jemlje kontracepcijska sredstva. (Se nadaljuje)

Trg »El Azhar« z istoimensko mošejo (desno) in univerzo je že od leta 988 najznamenitejša univerza v islamskem svetu. Obiskuje jo redno nad 25.000 študentov iz celotnega islamskega področja. Velika dragocenost je slovita knjižnica, ki šteje nad 20.000 starih zapiskov. Arabske univerze so nekoč slovele v Evropi. Spomnimo se samo Cordobe v Spaniji, ki je v času mavrske vladavine pomenila višek tedanje znanstvene ustanove, kamor so hodili študirat iz vseh krajev tedanje Evrope.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

ZGODBA IZ KURNIKA

Stara kura, ki je čepela na drogu v kurniku, je rekla: »Nekaj strašnega se je zgodilo. Niti spati si ne upam sama, tako me je strah. Dobro, da nas je toliko.«

Potem se je kura obrnila k sosedam, ki so čepela poleg nje na drogu in šušljala, da se jim je ježilo perje, petelinu pa se je poveznil greben od žalosti.

Kakšen je bil ta strašni dogodek v nekem kurniku na koncu vasi? Dan se je nagibal in kure so hitele v kurnik. Med njimi je bila tudi posebno lepa in spoštovana kokoš, snežnobelega perja in zlatorumenih nog. Toda preden je skočila k počitku na drog, si je s kljunom očistila perje. Pri tem oprasku pa ji je izpadlo belo peresce.

»Ko-ko, kljub temu da sem od dne do dne lepša,« je na pol za šalo na pol zares rekla lepa kokoš. Bila je brhka in živahna živalica; malce lahkomišna, kot so navadno mlade kokoške, toda dovolj resna, da je sedla na drog in zaspala.

V kurniku se je polagoma znočilo. Kure so mirno čepela na drogu in dre-male. Le stara, klepetava kura, ki je čepela poleg lepe kokoške, je ostala budna. Obrnila se je k sosedu na drugi strani in šepetnila: »Si slišala, kaj se je zgodilo? Med nami čepi prevzetnica, nočem jo imenovati, ki sama sebe sku-bi, da bi postala lepša. Ako bi jaz bila petelin, take kure niti pogledam ne!«

Visoko nad kurami, na suhi preklji, pa je čepela sova s skovirjem in mladiči. S tankim sluhom, kot ga imajo sove, so vsi dobro slišali, kaj je stara kura rekla svoji sosedu. Materi sovi so od zadovoljstva zabliskale oči:

»Otroci, nikar ne poslušajte, kaj blebeče staruha. Greh je poslušati kaj takega. Kdo bi si bil mislil, da se mora takšna naduta kurica tako daleč spozabiti. Sama sebi si skubi perje in petelin, bedak, to mirno trpi. Fej!«

Oče skovir se je hudih besed svoje žene močno prestrašil. Da ne bi razumeli radovedni otroci, reče ženi sovi po francosko: »Stara tišje govori! Tega ne smejo slišati otroci; to ni zanje!« »Hu!« se je razburila sova. »Naj še prikri-vam kurjin napuh! O tem se moram pogovori-ti z babico, ki jo vsi poznajo kot zelo spoštovano gospo«. Debelo je pogledala sem, debelo tja in odletela.

»Hu-hu! Uhu!« Sovi sta zavijali oči kakor dve svetnici, klepetali in skovikali tako glasno, da so ju slišali golobi v sosedovem golobnjaku. Kar se je zgodilo v bližnjem kurniku, je zares neverjetno. Napuhnjena in neumna kurica si je sama izpulila vse perje zgolj zaradi petelina. No, bo že delala pokoro, prevzetnica. Da, zmrzovala, zmrznila bo, če že ni. Huhu! Uhu!«

»Kje da se je to zgodilo?« so zvedavo grulili golobi.

»Nedaleč od tod,« je pomenljivo rekla sova. »To kurico sem videla z lastnimi očmi. Sicer pa se ne spodobi o

tem govoriti, kajti lahko je nam krilatcem v pohujšanje. Greh je vendar treba spodrezati pri korenini in čista resnica lahko marsikoga obvaruje, da ne bo ponevedoma zabredel v greh.«

»Gru-gru!« so pritrjevali golobi in že zleteli h kuram na sosedovo dvorišče. Še preden so pokljunčkali za zrnjem, so se izprsil:

»V bližnjem kurniku baje živi neka pregrešna kura; morda pa je tam celo več takih kur, ki so zaradi lepote in zaradi petelina oskubile perje. Kaj ni to nevarna igra z zdravjem? Prehladijo se lahko in poginejo ako niso že poginile.«

Čeravno je bil petelin zelo mirnega značaja, ga je golobja novica močno razburila. Zletel je na plot in zapel:

»Kikiriki, kikiriki! Pet gizdavih so-sed si je v bližnjem kurniku izpulilo perje. To je velik greh in glas o njem naj gre po vsem kurjem kraljestvu!«

»Tako je, tako je!« so završali netopirji, zagrulili golobi, zakokodajsale kure, zakikirikali petelini. In vest se je

nemudoma razširila od kurnika do kurnika do sosedovega kurnika, kjer je bilo lepi kuri izpadlo belo peresce. Kure so na ves glas zakokodajsale, se spogledovale, druga drugo prikrito sumničile in dejale: »Fej, tiste nesramnice, ki so osramotile našo pošteno hišo!« Toda, katere so tiste nesramnice, tistih pet kokoši, niso mogle ugotoviti. Naposled so se od sumničenja sprle, se kljuvale, da je tekla rdeča kurja kri.

Bela kokoška, ki ji je bilo izpadlo eno samo peresce, je bila na to že pozabila. Ker pa je bila lepa, spoštovana kokoš, je predlagala:

»Pohujšljivo početje petih kur je vredno obsodbe in zaničevanja, zato bom poskrbela, da zadeva pride v časopise. O tem mora zvedeti vsa kurja dežela. Ni dovolj samo preprečiti sramotenje dostojnega kokošjega rodu, temveč je treba obsoditi tudi njih matere, zakaj svojih hčera niso vzgojile, kot se kokošim spodobi, v skromnosti in ponižnosti, v vseh lepih čednostih poštenega nežnega rodu.«

Tako je kurja dogodivščina prišla tudi v časopise kot čista resnica. Natisnjena je bila z velikimi in masnimi črkami in ljudje so z zanimanjem brali, kako se iz peresca naredi pet debelih kur.

ANDREJ KOKOT

PAMETNI MIŠKO

Našemu konju je bilo ime Miško. Dobili smo ga od vojakov, ki so se po vojni vračali domov. Dali so ga nam zato, ker so svoje konje pasli na našem pašniku. Miška so nam pustili tudi zaradi tega, ker je bil preslaboten za dolgo pot, saj ga je bila sama kost in koža. Vrh tega pa je Miško zbolel: dobil je garje in vsi smo mislili, da bo poginil. A oče ni obupal, vsak dan ga je umival z neko tekočino, ki je dišala po žveplu. Pri tem opravlilu sem vedno bil zraven in Miško se mi je zelo smilil, posebno takrat, ko mu je oče odprl gobec in je moral požirati zeleno tekočino, skuhanu iz samih grenkih zelišč. Miško se je počasi opomogel. Po razbolelem telesu mu je zrastle lepa, črnorjava dlaka in ob večerih smo ga gnali na pašo. Tam se je nažrl sočne trave in se včasih spustil v prešeren dir.

Ko je Miško bil že čisto zdrav, mu je oče nataknil uzdo, potem pa še komat. To Mišku ni bilo všeč, postavljal se je na zadnji nogi in glasno rezgetal. Naposled se je počasi le sprijaznil z oprežno opremo in kmalu tudi vlekel voz. Oče mu je sprva basal le malo gnoja, nazad-

nje pa je Miško sam pridno vlekel vsak tovor ali skupaj z volom Cikem plug.

Končno sem z Miškom smel voziti tudi jaz. Seveda sem bil na to posebno ponosen. Še ponoči sem sanjal, kako ga vodim za vajeti in jaham po travnikih. Miško je bil moje največje veselje.

Nekega dne je oče rekel, da mora Miško h kovaču. Peljala sva ga z bratom Hanzijem. Pravzaprav je bilo tako: Hanzij je Miška vodil za uzdo, jaz sem ga pa jahal. To je bilo zame nad vse imenitno. Počutil sem se mogočnega. Vsi otroci na vasi so videli, kako ponosno sedim na konju. Zviška sem gledal svoje vrstnike in nisem mogel skriti svoje domišljavosti. Ravno v tistem trenutku pa je Miško čudno poskočil. Predno sem se zavedel, kaj se je pravzaprav zgodilo, sem obležal na tleh in slišal glasen smeh, ki je prihajal z vseh strani. Ves blede in osramočen sem se pobral in šel za konjem. Grabila me je huda jeza. Bolj sem bil hud na tiste, ki so se mi posmehovali kot na konja, ki se je z mano grdo pošalil. Kmalu pa sem se spet pomiril in si dopovedoval, da je Miško pameten konj, najbolj pameten od vseh konj na vasi.

Lisica, lisjak

Le kje se mudita
lisica, lisjak
in sline cedita,
ko ves kokošnjak
za hišo ob gaju
uprašuje po vaju
in pitke in putke
in pure in race
spet videle rade
bi vajine tace.
Zakaj bi glad predla
nič pila ne jedla,
v brlogu dremala
in z repom bingljala,
odkar naš čuvaj
je hud kakor zmaj
in pihnil — »pum-pum!«
bi vaju naš kum.

Kurentovanje

Dudeldu in dudelde —
Kurent gre po vasi;
dve si del je na roge,
suhi dve klobasi.

V ovčji kožuh je zavil,
zvonce ima za pasom;
brije norce, sam nabrit,
prosi s toplim glasom:

»Dajte mi klobas, ljudje,
dajte vedro vina,
pa bo zvesta sreča vam,
zdrava vam družina!«

»Dudeldu in dudeldaj —
tisti dve klobasi,
Kurent, Kurent, brž nam daj —
tak brenčijo basi.

»Juho skuhamo ti kurjo,
damo vina reto,
da se vrneš, pa ne z burjo,
k nam prihodnje leto!«

Otroci se igrajo

Hojla — igra!
Nas je pet,
mi otroci
in pa ded.

Kdo bo miška?
Kdo bo muc?
Jur sosedov,
naš Štefuc.

Miška ci-ci,
teci! Prav!
Mucek teci,
mrmrjav!

Miška teče,
muc za njo,
kar naravnost
za drevo,
od drevesa
do kopriv —
joj, to peče —
kdo je kriv?

Miška šepa,
muc krevlja,
ta je lepa —
ha, ha, ha!

VELIKA

GLAVA — MAJHNA

PAMET

V gozdu ob reki Gangesu je plezala po drevju opica. Bila je majhna in zelo prebrisana. V Gangesu je takrat živel mnogo krokodilov. Bili so veliki in leni. Eden izmed njih je opazil opico in dejal sinu:

»Sinko, ulovi jo in mi prinesi njeno srce!«

»Kako naj jo ulovim, če ona živi na kopnem, mi pa v vodi?« se je branil sin.

»Premisli dobro in našel boš pot,« je rekel oče. In krokodil je mislil in se domislil. Odplaval je proti drevesu, kjer je živela opica. »Hej opica,« je vljudno dejal, »greš z menoj čez reko? Tam so krasna drevesa, polna sadja.«

»Kako naj grem s tabo, ko pa ne znam plavati?« je odvrnila opica.

»Nič ne de, zlezi na moj hrbet! Skupno odjadrava na drugo stran,« se je veselil krokodil. Opica je bila požrešna in ker se ji je zahotelo sadja, je skočila na krokodilov hrbet.

»To je sijajna domisljica,« je rekla, ko sta plavala čez reko.

»Se ti zdi?«, je dejal krokodil in se potopil globoko v vodo.

»Oh, nikar,« je prosila opica. Voda ji je segla do vratu in bala se je. »Zakaj me hočeš utopiti?«

»Zato, ker hočem imeti tvoje srce,« je dejal krokodil, »in te moram ubiti.«

»Dobro, da si mi to povedal, me opice namreč ne nosimo svojih src s seboj,« je zvito pripomnila.

»Kako čudno! Torej si svojega pustila na drevesu?«

»Da, prav to sem hotela reči! Če želiš moje srce, se morava vrniti!

Toda midva sva skoraj že na drugi strani! Kaj, ko bi najprej jedla sadje?«

»Nikakor,« je odvrnil krokodil, se obrnil in plaval nazaj. Bil je precej bedast in ni vedel, kaj ona namerava. Ko sta se ustavila ob bregu, je opica brž splezala na drevo, sedla na konec veje in se ponorčevala iz krokodila:

»Gospod krokodil, žal mi je, da vam nisem mogla ustreči! Ali ste res mislili, da imamo opice svoja srca obešena na drevesu? Vaše telo je sicer veliko, toda pamet imate kratko!«

Nato se je preselila drugam, ker je hotela živeti v miru. Krokodil pa jo je kmalu iztaknil in jo začel zasledovati. Nedaleč od brega, kjer je živela, je bil v reki otok, na katerem je bilo vse polno bananovih dreves. Med otokom in bregom pa je molela iz vode skala, kamor je vedno skakala opica, kadar je hotela obiskati otoček. Krokodil je zlezl na skalo in se potuhnil. Čakal je do večera, da se je opica vračala z otoka. Opica se je približala skali. Zdela se ji je nekoliko večja kot druge krati. »Krokodil leži na njej,« se je zvito domislila. Zlezla je na breg reke in zaklicala:

»Hej, skala!«

Nobenega odgovora.

»Hoj, hoj!«

Trikrat je zaklicala, toda zaman.

»Hoj, kaj je s teboj nocoj, da mi ne daš odgovora?«, je dejala slednjič.

»Hm,« si je mislil krokodil, skala odgovori opici vsak večer. Moram odgovoriti namesto nje.«

»Hoj,« je zaklical »Kaj želiš?«

»Oho,« je zaklicala opica, »saj si ti, krokodilček!«

»Da,« je dejal jezno krokodil. »Jaz sem in tukaj čakam nate, da te požrem!«

»Joj, kako me je strah,« je brž rekla opica, »zdaj si me ujel v past. Nobene pomoči ni več zame! Kar hitro odpri gobec, da bom skočila naravnost vanj!« Prebrisanka je dobro vedela, da krokodil vedno miži, kadar odpira svoje žrelo in je skočila, toda ne v široko odprto krokodilovo glavo, temveč na njegovo glavo in potem na breg. Krokodil je zaman čakal. Odprl je oči in spoznal, da je prevaran.

»Ti pa res ne poznaš strahu!« je dejal opici. »Naveličal sem se in ne bom te več zalezoval!«

»Hvala lepa krokodilček,« je rekla opica, »zato pa bom jaz dobro pazila nate.

Staroindijska pravljica

BENJAMIN GRACER

DOOLGA ŠOLA

... »učka, pa kaj govoriš!

Poglej deda:
pred hišo poseda,
na kavču spi,
televizijo gleda;
zjutraj ga nihče ne budi —
vstane, kadar se mu zdi...

Jaz pa ...

Ampak star je, star deda,
Tjaž spregleda,
pomežikne
in odhiti:
v doolgo šolo —
ki je (skoraj) konca ni ...

LISTI izhajajo kot priloga tednika Zelezar — glasila delovnega kolektiva SOZD SŽ ZELEZARNA JESENICE. Ureja kulturno umetniški klub pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža Vari.